

**YILDIZ SOCIAL
SCIENCE REVIEW
(YSSR)**

VOLUME: 7 YEAR: May 2021 NUMBER: 1

Available Online : <http://dergipark.org.tr/tr/pub/yssr>

ISSN : 2149-4363

ISSN (Online) : 2687-6256

Publisher: On Behalf of Yıldız Technical University Faculty of Economics and Administrative Sciences Dean Prof. Halit KESKİN

Communication:

Phone: +90 212 383 6712

Website: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yssr>

E-mail: donduran@yildiz.edu.tr

Address: Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 34210
Esenler/İstanbul/Turkey

Printing Date: May 31, 2021

Printed by: Yıldız Publishing Center Davutpaşa/İstanbul

Front Page Designed by: Mehtap Kul

Cover Designed by: Gündüz Altay Köklü

Logo Designed by: Hasan Öğretmen

Typesetting by: Murat Donduran

Yıldız Social Science Review is a refereed and international journal and published in May and November.

Editorial Board

Honorary Editor

Prof. Erdener KAYNAK (Pennsylvania State University, Harrisburg)

Editor in Chief

Prof. Murat DONDURAN (Yıldız Technical University, Turkey)

Associate Editors

Prof. Halil Emre AKBAŞ (Yıldız Technical University, Turkey)

Prof. Evren BALTA (Özyeğin University, Turkey)

Prof. Jürgen KAHLER (University Erlangen-Nuremberg, Germany)

Prof. Meral UZUNÖZ (Yıldız Technical University, Turkey)

Prof. Murat YILDIZOĞLU (Bordeaux University, France)

Assoc. Prof. Tolga AKSOY (Yıldız Technical University, Turkey)

Assoc. Prof. Burak ÜNVEREN (Yıldız Technical University, Turkey)

Asst. Prof. Antonio MASALA (Pisa University, Italy)

Asst. Prof. Tuğçe OZANSOY ÇADIRCI (Yıldız Technical University, Turkey)

Asst. Prof. Christoph WEBER (ESSCA School of Management, France)

Yiğit AYDOĞAN, PhD (Kırklareli University, Turkey)

Field Editors

Business Administration and Management

Prof. Halil Emre AKBAŞ (Yıldız Technical University, Turkey)

Asst. Prof. Tuğçe OZANSOY ÇADIRCI (Yıldız Technical University, Turkey)

Economics

Prof. Meral UZUNÖZ (Yıldız Technical University, Turkey)

Assoc. Prof. Tolga AKSOY (Yıldız Technical University, Turkey)

Political Science and International Relations

Prof. Evren BALTA (Özyeğin University, Turkey)

Asst. Prof. Antonio MASALA (Pisa University, Italy)

English Language Editor

RA. Alaaddin TOK, PhD (Yıldız Technical University, Turkey)

Turkish Language Editor

RA. Sırrı Emrah ÜÇER, PhD (Yıldız Technical University, Turkey)

Managing Editors

RA. Halil ŞİMDİ, PhD (Sakarya University, Turkey)

RA. Alaaddin TOK, PhD (Yıldız Technical University, Turkey)

RA. Sırrı Emrah ÜÇER, PhD (Yıldız Technical University, Turkey)

RA. Ecem DOYGUN (Yıldız Technical University, Turkey)

RA. Selin ERDOĞAN (Yıldız Technical University, Turkey)

RA. Volkan GÜNGÖR (Yıldız Technical University, Turkey)

RA. Hikmet KAYA (Yıldız Technical University, Turkey)

RA. İbrahim Engin KILIÇ (Yıldız Technical University, Turkey)

RA. Özdemir TEKE (Yıldız Technical University, Turkey)

RA. Alican YILDIRIM (Yıldız Technical University, Turkey)

Advisory Editorial Board

Prof. Remzi ALTUNIŞIK (Sakarya University)
Prof. Coşkun BAYRAK (University of Arkansas at Little Rock, USA)
Prof. Esin CAN (Yıldız Technical University, Turkey)
Prof. Wendy CARLIN (University College London, UK)
Prof. Nevin COŞAR (Yıldız Technical University, Turkey)
Prof. Ayşe Betül ÇELİK (Sabancı University, Turkey)
Prof. A. Suut DOĞRUDEL (Emeritus, Turkey)
Prof. Fatma DOĞRUDEL (Marmara University, Turkey)
Prof. Salih DURER (Yıldız Technical University, Turkey)
Prof. Cumhuri ERDEM (Abant İzzet Baysal University, Turkey)
Prof. Ercan EREN (Yıldız Technical University, Turkey)
Prof. Ercan GEGEZ (İstanbul Arel University, Turkey)
Prof. Cemal İBİŞ (Işık University, Turkey)
Prof. İbrahim KIRCOVA (Yıldız Technical University, Turkey)
Prof. Erdoğan KOÇ (Bahçeşehir University, Turkey)
Prof. Mehmet Akif OKUR (Yıldız Technical University, Turkey)
Prof. Gökhan ÖZER (Gebze Technical University)
Prof. John ROEMER (Yale University, USA)
Prof. Ayşegül SEVER (Marmara University, Turkey)
Prof. Faruk SÖNMEZOĞLU (İstanbul University, Turkey)
Prof. Yasir SULEIMAN (University of Cambridge, UK)
Prof. Hüseyin TAŞTAN (Yıldız Technical University, Turkey)
Prof. Gülsün YAY (Yıldız Technical University, Turkey)
Prof. Cengiz YILMAZ (Middle East Technical University, Turkey)
Prof. Tevfik YOLDEMİR (Marmara University, Turkey)
Prof. Ming-Miin YU (National Taiwan Ocean University, Taiwan)
Assoc. Prof. Massimo BAGARANI (University Guglielmo Marconi, Italy)
Assoc. Prof. Selim GÜLEŞÇİ (Trinity College Dublin, Ireland)
Asst. Prof. Güneş GÖKMEN (New School of Economics, Russia)
Giuseppe ATTANASI, PhD (University of Strasbourg, France)
Thomas R. MATTAIR, PhD (Middle East Policy Council, USA)
Daniele SIENA, PhD (Banque de France, France)

ARTICLES

Translated Articles / Çeviri Makaleler

Kimlik İktisadı mı, İktisadın Kimliği mi?

The Economics of Identity and the Identity of Economics?

Ben Fine (Çeviren: Alaaddin Tok) 1

Research Articles / Araştırma Makaleleri

Work-Related Identity Differences: Individual and Organizational Outcomes

İşle İlgili Kimlik Farklılıkları: Bireysel ve Örgütsel Çıktılar

Esin Can and Hazal Koray Alay 15

Moldova’da Sovyet Sonrası Ulus Kimlik İnşası: İdeolojik Yaklaşımlar

National Identity Building in Moldova in the Post-Soviet Era: Ideological Approaches

Ömer Akpınar 23

Feminist Alternatif Medyanın Yarattığı Yeni Kadın Kimlikleri: Türkiye ve Tunus İncelemesi

New Female Identities Created by the Feminist Alternative Media: Inspecting Turkey and Tunisia

Zeynep Banu Dalaman 36

Roman Topluluklarında Evlilik Pratikleri

Marriage Practices in Roma Communities

Ömer Çaha and Oğuzhan Altınkoz 58

Roman Kadını Gözüyle Erkeklik: İzmir Örneği

Masculinity from the Roma Women’s Perspective: The Case of Izmir

Fatma İlknur Akgül 75

Yıldız Social Science Review

Web sayfası bilgisi: <https://yssr.yildiz.edu.tr>
DOI: 10.51803/yssr.887532

Çeviri Makale / Translated Article

Kimlik İktisadı mı, İktisadın Kimliği mi?*
The Economics of Identity and the Identity of Economics?

Ben FINE^{a*}

^a*Ekonomi Bölümü, Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu, Londra, Birleşik Krallık*
^a*Department of Economics, School of Oriental and African Studies, London, United Kingdom*

MAKALE BİLGİSİ

Anahtar kelimeler:

İktisatta kimlik, iktisatta son gelişmeler, iktisat emperyalizmi.

ARTICLE INFO

Key words:

Identity in Economics, Recent developments in economics, economic imperialism.

ÖZ

Bireysel teori ve sosyal seçim teorisinden hareket eden bu makalede, Akerlof ve Kranton'la bağdaştırılan kimliğe iktisadi yaklaşım, kendi tanımsal ve teknik çıkmazları üzerinden eleştirel bir şekilde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme, kimlik konusunu ana akım iktisadi yöntemlerle ele almanın kısıtlarıyla ilgili dışsal bir eleştiriyi de beraberinde getirir. Gerçekten de ana akım iktisadi yöntemler, kavrayışları – postmodernizm bir yana – esasen modernizmle birlikte ortaya çıkan kimliğin doğasına münhasır kılar. Sonuç olarak, bir kimlik iktisadı inşası girişimi, günümüz iktisadının kimliğindeki son değişimler ve bu kimliğin yorumlanmasındaki uyumsuzluk bağlamında şekillenmektedir.

Atıf için yazım şekli: Fine, B (2021). Kimlik İktisadı mı, İktisadın Kimliği mi? *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 1-14.

ABSTRACT

Drawing upon individual and social choice theory, the economic approach to identity associated with Akerlof and Kranton is critically assessed in terms of its own definitional and technical conundrums. This leads on to an external critique in terms of the limited extent to which identity can be addressed by mainstream economic methods. Indeed, the latter essentially sets aside the insights into the nature of identity that emerged with modernism, let alone postmodernism. As a result, the enterprise of constructing an economics of identity is set in the context of recent changes in, and disagreement over interpretation of, the identity of contemporary economics.

Cite this article as: Fine, B (2021). A The Economics of Identity and the Identity of Economics? *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 1–14.

***Sorumlu yazar / Corresponding author**

*E-mail adres: bf@soas.ac.uk

^a*Özğün makale için bkz. Fine, B. (2009). The economics of identity and the identity of economics? Cambridge Journal of Economics, 33(2), 175-191. <https://doi.org/10.1093/cjel/ben036>*

Çevirmen / Translator

Alaaddin Tok

Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Türkiye, tarafından yayınlandı.

Telif hakkı 2021, Yıldız Teknik Üniversitesi. Bu, CC BY-NC lisansı kapsamında açık erişimli bir makaledir. (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

INTRODUCTION TO TURKISH TRANSLATION OF “THE ECONOMICS OF IDENTITY AND THE IDENTITY OF ECONOMICS?”

The purpose of this note is to set the piece that follows in personal intellectual context. The article was itself drafted just prior to the Global Financial Crisis, although published just afterwards. It is correspondingly free of any reference to it whatsoever. Instead, it reflects the middle point in the trajectory of my work on economics imperialism (or the colonisation of other social sciences by mainstream economics) which began with Fine (1997) and with Fine (2019a) as most recent contribution.¹

The paper itself has an interesting history. As is apparent, it is a response to Akerlof and Kranton (2000) who adopted the simple expedient of treating identity as if it were a variable in a utility function (with social identities corresponding to aggregated common choices over available identities abstractly defined without substance as such). By the standards of the huge, longstanding and diverse literatures on the nature and sources of identities, this is simply laughable, especially in light of postmodernist accounts and their spawns. In any case, there is the height of irony for explanations for identity to be based upon a technical apparatus of given utility functions for which “identity” is already necessarily assumed to be defined only in the narrowest of terms (of one goal, utility maximisation, on the basis of given preferences on objects which have predetermined, more or less physical, properties). My intention was, however, to set aside these gargantuan weaknesses in the specification of identity and confine myself to two goals. The first was to address the mainstream (and Akerlof and Kranton in particular) on its own terms, as the thin end of an analytical wedge to expose how inappropriately identity was being conceived. Second was to be pragmatic in terms of meticulously exposing criticisms in substance and form in a way that might be comprehensible to, and unavoidable by, the mainstream. As a result, the contribution is mostly concerned with how treating identity à la Akerlof and Kranton does not get past first base of mainstream preference theory itself for, as is well-known, there are well-established technical conditions that must be met for preferences to be representable by a utility function at all. These are not liable to be met by choices over identities!

Despite such bending over backwards to accommodate the mainstream on its own terms, when the article was sent to the *Quarterly Journal of Economics*, where the original appeared, it was returned immediately without being refereed on the grounds of being of insufficient interest to the readership.² I also received no response from Akerlof and Kranton to whom the comment was sent although it was acknowledged

upon return if I remember correctly. This raises serious doubts, if ever this were questioned, over whether the mainstream is ready and willing, let alone capable, of debating its own content even on its own, narrowest of terms.³

Even in the decade or so since this episode, the mainstream has moved on. Identity economics à la Akerlof and Kranton has made at most a minimal impact on the discipline. It has been trumped by randomised control trials and behavioural economics which had been hanging around and biding their time.⁴ It may, though, have facilitated the shift to what I have characterised as the current phase of economics imperialism, one in which any factor, conceptual fragment or borrowed theory can be brought to bear (often ripped out, and plundered from, other social sciences) irrespective of the coherence or even consistency in doing so whilst the core dependence upon the utility-maximising individual, and more, remains sacrosanct.⁵ This is so, even the core is “suspended” as one amongst many behavioural assumptions or as critical point of departure, or deviation, from normal behaviour. In this respect, the mainstream has a longstanding habit, as exemplified by identity economics, whereby the discipline’s supposed superiority as social science in light of its mathematical rigour in fact takes second place (as does “realism”) whenever it comes into conflict with substantive content.⁶

For understandable reasons, then, the article is relatively limited in its critique and even more so in putting forward an alternative framing of identity. One stumbling block, highlighted in another contribution, is whether methodological individualism can address social properties at all without inconsistency, Fine (2011). Specifically, treating identity as a common choice of individuals (members of a set with that property) is potentially inconsistent with treating identity as relational (conceptual definition of that set rather than its members one by one) – as individuals can, inconsistently, choose to have the identity of not having an identity, meaning I do and do not have an identity at the same time (such is the culture of counter-culture!). This apparent conundrum derived from Russell’s paradox, itself plaguing the foundations of mathematics, is supportive of treating identity as first and foremost a historically and contextually derived social property not an individual choice (the prime inclination of all social science other than economics). In this vein, I sought to question what it means to be South African, deploying what has ultimately become the development of (the) material culture (of identity) around what has been dubbed the 10Cs⁷ – identity is Constructed, Construed, Conforming, Commodified, Contextual, Contradictory, Closed, Contested, Collective and Chaotic, not a matter of choosing to be

¹ See Fine (2019b) for a more rounded account in passing and, for economics imperialism at length, see Fine and Milonakis (2009).

² The same happened to another piece on economics imperialism commenting on Lazear (2000), eventually published as Fine (2002).

³ For similar experiences, with their own twists, at the hands of the World Bank, see Fine (2004, 2010).

⁴ In context of development, see Bédécarrats et al. (2020) and Fine et al. (2016).

⁵ The mainstream still retains the simplest form of an un contemplated positivism at its core, presuming an external world as given by data (its concession to realism) and to be studied through (statistical) models in lieu of theory if possibly derived, more or less securely or intuitively, from axiomatic mathematical methods that are perceived to represent rigour. Any of this can be suspended to suit inclusion of explanatory factors willy-nilly.

⁶ Of course, the most prominent example is the Cambridge Capital Controversy but this is just one amongst a legion of cases.

⁷ See Fine (2009) and for its 8 Cs upgraded to 10 in the context of the material culture of provisioning, Bayliss and Fine (2021).

an abstract A or B (from wherever A and B can have come in the first place). But this is less given the economics of identity a drubbing than methodologically, conceptually and theoretically reconstructing how we conceive of social reality in general and (social) identity in particular.

“KİMLİK İKTİSADI MI, İKTİSADIN KİMLİĞİ Mİ?”: TÜRKÇE ÇEVİRİYE ÖNSÖZ

Bu kısa yazının amacı okuyacağınız makalemi kişisel entelektüel bağlam içerisine yerleştirmektir. Her ne kadar bu makalem hemen Küresel Finansal Kriz’in sonrasında yayınlanmış olsa da makale metninin yazılması Küresel Finansal Kriz arifesine tesadüf ediyor. Dolayısıyla bu makalem küresel krize dönük göndermelerden muaf. Onun yerine bu makale Fine (1997) ile başlayan ve son halkası Fine (2019a) olan ekonomi emperyalizmi (veya diğer sosyal bilimlerin ana akım iktisat tarafından sömürgeleştirilmesi) üzerine çalışmalarımın menziline orta noktayı yansıtıyor.¹

Türkçe çevirisini okuyacağınız bu makalenin kendisinin ilginç bir öyküsü var. Okunduğunda açıkça anlaşılabilirliği gibi bu makale, kimliğe sanki fayda fonksiyonunda bir değişkenmiş (soyut düzeyde tanımlanmış ama somut örneği olmayan kimlik seçenekleri içinden yapılan ortak seçimlerin toplulaştırılmış haline karşılık gelen toplumsal kimlikler) gibi davranarak işin kolayına kaçan Akerlof ve Kranton’a (2000) bir cevap niteliğinde. Kimliğin doğası ve kaynakları üzerine yazılmış olan muazzam boyutlu, uzun bir geçmişe dayanan ve çok çeşitli literatürlerin standartlarıyla, hele ki postmodernist açıklamaların ve artçıların kimlik meselesine tuttuğu ışıkta bakıldığında, Akerlof ve Kranton (2000) yaklaşımı basitçe söylemek gerekirse gülünçtür. “Kimliğin” zaten ve mecburen en dar terimlerle (önceden belirlenmiş az çok fiziksel özellikleri olan nesnelere arasından yapılan verili tercihlerle temellenen tek hedef olarak fayda maksimizasyonu) tanımlandığını varsayan verili fayda fonksiyonlarının teknik araçları üzerinde yükselen kimlik açıklamaları her durumda yüksek bir ironiye kapı açar. Ne var ki benim asıl niyetim kimlik tarifindeki bu muazzam zayıflıkları bir yana bırakarak kendimi iki hedefle sınırlamaktı. Birinci hedefim analitik araçların cılız bir örneği olarak ana akımı (özel olarak Akerlof ve Kranton’u) kendi terimleriyle ele almak ve böylelikle kimliğin ne kadar uygunsuz bir biçimde tasarlandığını teşhir etmektir. İkinci hedefimse pragmatist davranarak öze ve biçime ilişkin eleştirileri titizce sergilemek ve bunu ana akım için anlaşılabilir hatta ana akım açısından yapılması kaçınılmaz bir biçimde yapmaktır.

Nihayetinde bu makalenin esas katkısı Akerlof ve Kran-

ton tarzında kimlik analizinin nasıl değerlendirileceğidir ve ana akım tercih kuramının ilk temellerinin ötesine geçmez, zira malum olduğu üzere, tercihlerin bir fayda fonksiyonu tarafından temsil edilebilmesi için karşılanması gereken yerleşmiş teknik şartlar bulunur. Bu şartların tercihleri kimliklerin üzerine çıkararak karşılanması mümkün değildir!

Ana akımı tekrar kendi terimlerinin üzerine yerleştirmek için böylesi bir şekilde geriye bükülmeme rağmen, makaleyi Akerlof ve Kranton’un (2000) makalesinin de yayınlandığı *Quarterly Journal of Economics* dergisine gönderdiğimde, makalem hakem raporuna bile gereksinim duyulmaksızın hızlıca iade edilmiş, gerekçe olarak da derginin okuyucularının ilgi alanı dışında olması öne sürülmüştü.² Makalemdeki yorumların hedefi olan Akerlof ve Kranton’dan da hatırladığım kadarıyla makaleden haberdar oldukları halde herhangi bir cevap almadım. Bu yaşananlar, ana akımın bunu yapmaya muktedir olması bir yana, kendi ürünleri üzerine kendi dar terimleriyle bile tartışmaya hazır ve istekli olmadığına ilişkin şüpheler doğuruyor, tabii eğer kimse bu şüpheyi şimdiye dek sorun edindiye.³

Bu olayların yaşandığı dönemden beri, hatta o on yıl içerisinde, ana akım ardına bakmadan yoluna devam etti. Akerlof ve Kranton tarzı kimlik ekonomisi disiplinin geneli üzerinde en fazla minimal olarak değerlendirilebilecek bir etkide bulundu. Bu yaklaşıma bu zamana kadar ortalıkta gezinen ve zamanının gelmesini bekleyen randomize kontrollü deneyler ve davranışsal iktisat baskın çıktı.⁴ Yine de bu yaklaşım iktisat emperyalizminin mevcut aşaması olarak nitelediğim aşamaya geçişi kolaylaştırmış olabilir, ki bu aşamada herhangi bir değişken, kavram fragmanı veya emaneten alınmış kuram (ki bunlar sıklıkla öbür sosyal bilimlerden sökülmiş ve yağmalanmıştır) tutarlılık ve hatta istikrar aranmaksızın kullanılabilir, bu arada faydasını maksimize eden bireye ve ötesine olan merkezi bağımlılık mukaddes dokunulmaz değer olarak kalmaya devam eder.⁵ O düzeyde ki, bu merkez bile “askıya alınabilir,” bu durumda fayda maksimizasyonu arayışı bir çok diğer davranışsal varsayımdan biriymiş gibi muamele görür, ya da normal davranıştan kritik önemde bir ayrılma, sapma olarak değerlendirilir. Bu yüzden ana akımın uzun geçmişe dayanan bir alışkanlığı olduğu söylenebilir, sosyal bilimlerde iktisadın kendine atfettiği üstünlük olan matematiksel titizliğin bile aslı içerikle çatışma içine girdiğinde (tıpkı “gerçekçiliğin” ikinci plana atılması gibi) ikinci plana atılması örneğinde gözlemlenen bir alışkanlık.⁶

Anlaşılabilir sebeplerle, makalenin geri kalan kısmı eleştiri açısından görece sınırlıdır, bu eksiklik alternatif bir kimlik çerçevesi önerme konusunda daha da nettir. Bir diğer büyük engel, başka bir çalışmada (Fine, 2011) vurgulan-

¹ Bu akış üzerine daha ince bir açıklama için bkz. Fine (2019b), iktisat emperyalizminin daha uzun bir açıklaması için bkz. Fine ve Milonakis (2009).

² Aynı akubeti Lazear’a (2000) yorum olarak yazdığım başka bir ekonomi emperyalizmi makalem de paylaştı, bu makalem de daha sonra yayınlandı: Fine (2002).

³ Benzer deneyimleri Dünya Bankası ile kendi gidiş gelişleri içinde yaşadığım iki makale için bkz. Fine (2004, 2010).

⁴ Bu yaklaşımların kalkınma bağlamında değerlendirilmesi için, bkz. Bédécarrats vd. (2020) ve Fine vd. (2016).

⁵ Verilerce temsil edilebilen bir dışsal dünya olduğunu varsayan (gerçeklikten verilen bir tavizle), kuram üzerinden çalışmaktan titizliği temsil ettiği düşünülen ak-siyomatik matematiksel yöntemlerden güvenilir ya da sezgisel biçimde türetilmiş (istatistiksel) modeller üzerinden çalışan ana akım, üzerine çok düşünülmemiş bir pozitivizmin en basit biçimini hala merkezinde tutmaktadır. Bunların herhangi biri açıklayıcı değişkenlerin içerilmesine uydurmak için ister-istemez askıya alınabilir.

⁶ Elbette Cambridge Sermaye Tartışmaları en göze çarpan örnektir, ancak bu büyük bir kalabalık oluşturabilecek birçok vaka arasından sadece bir tanesidir.

mış olan bir mesele olan yönetsel bireyciliğin tutarsızlık olmaksızın toplumsal özellikleri ele alıp alamayacağıdır. Özellikle, kimliğin bireylerin ortak seçimi olarak ele alınması (bu özelliğe sahip olan bir kümenin elemanları) kimliğin ilişkisel ele alınmasıyla (tek tek elemanlarının değil kümenin kavramsal olarak tanımlanması) potansiyel olarak tutarsızlık içindedir, zira bireyler tutarsız bir biçimde bir kimliğe sahip olmama kimliğini seçebilirler, ki bunun anlamı benim aynı zamanda bir kimliğe hem sahip olmam hem de olmamamdır (buna karşı-kültürün kültürü diyoruz!). Bu besbelli muamma Russel paradoksundan türetilmiştir, matematiksel temellerin başına bela olur ve kimliğin bireysel bir tercih değil, öncelikle ve her şeyden önce tarihsel ve bağlamsal olarak oluşmuş bir toplumsal özellik olarak ele alınması için destek sağlar (ki bu iktisat dışındaki bütün sosyal bilimlerin asal eğilimidir). Bu minvalde, Güney Afrikalı olmanın ne anlama geldiğini sorgulama arayışına girdim, en sonunda bu arayışım, “10 C’ler” adını verdiğim⁷ unsurların etrafında gelişen (kimliksel) maddi kültüre dönüştü, şöyle ki, kimlik *Constructed* yani inşa edilmiş, *Constructed* yani yorumlanmış, *Conforming* yani uyum sağlayan, *Commodified* yani metalaşmış, *Contextual* yani bağlamsal, *Contradictory* yani çelişkisel, *Closed* yani kapalı, *Contested* yani çatışmalı, *Collective* yani kolektif ve *Chaotic* yani kaotiktir, soyut bir A veya B olmayı seçmek değildir (A ve B ilk başta her nereden gelmiş iseler). Fakat okuyacağınız bu makale kimlik iktisadının hırpalanmasından ibarettir, genel olarak toplumsal gerçekliği özel olarak (toplumsal) kimliği nasıl algıladığımızı ilişkin bir kavramsal ve kuramsal yenden inşa değildir.

“Mesele kimlik, aptal. Maliyet ve fayda değil.”
(McCloskey, 1999, s. 52)

GİRİŞ

George Akerlof’un “İktisat ve Kimlik” [Akerlof & Kranton (buradan itibaren A&K), 2000]¹ başlıklı bir makalede ortak yazar olması sürpriz değildir. Kendisi, otuz yıl önce yazdığı “Limon Piyasası”nda (Akerlof, 1970), iktisat dışı konuları analizine dahil ederek iktisat biliminin olanaklarını genişletmişti. “İktisat emperyalizmi” önceleri bütün ekonomik ve sosyal olguların bir sözde piyasa analizine indirgenmesi üzerine kuruluydu. Becker tarzı bu indirgemedede bireysel optimizasyon, verimlilik ve denge kavramları öne çıkıyordu.² Yeni enformasyon-teorik iktisatla beraber vurgu (özellikle bilgi kaynaklı) piyasa aksaklıklarıyla bunların piyasa ve piyasa dışı sonuçları üzerine kaydı. Bunlar fayda maksimizasyonu, normlara uyma, fedakârlık, formel ve enformel kurumların oluşumu vb. haricindeki motifler üzerine kurulabilmesine rağmen, dışsal olarak ortaya çıkan, patika bağımlı piyasa ve piyasa dışı aksaklıklara karşılık olarak bireysel optimizasyona da indirgenebilir.

İktisattaki bu gelişmeler ekonomik analizlerin kapsamı-

nı ve geçerliliğini diğer sosyal bilimlere nazaran olağanüstü şekilde genişletti (iktisat emperyalizminin bu yeni aşamasının mantığı, tarihi ve uygulamaları üzerine ayrıntılı bir tartışma için bkz. Fine & Milonakis, 2009). Kimliğin şimdi iktisadın yörüngesine giriyor olması bir taraftan iktisatla diğer sosyal bilimler arasındaki ilişkilerin dönüşümünü sembolize ederken, diğer taraftan iktisat dışı konuların iktisatça kolonizasyonuna katkıda bulunmaktadır. A&K’nın yazdığı gibi (s. 716):³

Psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji ve tarih alanlarından birçok bilim insanı, kimliği açıklayıcı gücünden dolayı temel bir kavram olarak benimsemişlerdir. Bu çalışma, kimliğin iktisadi analize nasıl dahil edilebileceğini ve böylelikle birçok iktisadi probleme yeni yaklaşımları nasıl mümkün kılacağını gösterecektir.

Şimdi eğer iktisat kimliği konu ediniyorsa, sosyal bilimlerdeki hemen her şeyi ele alma gücüne de sahiptir. Çünkü kimlik nasıl anlaşılırsa anlaşılınsın ya da belirlenirse belirlenirse, bütün faaliyetlerin temelini oluşturur.

Bu çalışma üç farklı seviyede ilerlemektedir. İlki, A&K tarafından kullanılan kimlik nosyonunun bizzat kendi kavramları üzerinden değerlendirilmesini içeren *içsel* bir eleştiridir. Bu, ikinci bölümde kimlik tercihleri ve bu tercihlerin fayda fonksiyonlarında olası temsilleri – ki bu A&K’nın benimsediği yöntemdir – arasındaki ilişki incelenerek yapılabilecektir. Üçüncü bölümde ise kimlik iktisadi ve sosyal seçim teorisi arasında bir paralellik kurulmaktadır. Bu iki bölümden benzer bir sonuç çıkartılabilir: kimliğin tanım ve belirlenimi düşünüldüğünde sonuç, A&K’nın kimliği bir seçim mantığına indirgememesinin tersine, belirsizdir. Diğer bir ifadeyle, neoklasik iktisat, kimliği A&K’nın yaptığı şekliyle bünyesine katmaya çalışırsa sonuçları ve ihtiyaçları kendi aleyhine döndürebilir.

Birinci seviyede tartışma büyük oranda A&K’nın benimsediği çerçevede yapılmaktadır. Tartışmada Cambridge sermaye teorisi ve bunun toplam sermaye ve üretim fonksiyonları için sonuçları örneğindeki gibi kendi içinde çelişkili çıkarımlar betimlenmektedir. Tartışmanın bu şekilde yapılması benimsenen yaklaşım çerçevesinde çözülemeyecek problemleri ortaya çıkarmaktadır. Kısacası, ikinci ve üçüncü bölüm, A&K’nın kimlik yaklaşımının geçerliliğini sorgulamak için, enformel olarak, ana akım iktisat içerisinde yer alan tercih temsili ve (kimlik gibi) sosyal seçim teorisiyle ilgili teknik sonuçlar üzerine bina edilmektedir. Bu tartışmalar, dördüncü bölümde başka bir seviyeye geçerek, A&K’nın yaklaşımında ihmal edileni ele almak için bir temel oluşturmaktadır. Çünkü mevzubahis olan, özellikle diğer sosyal bilimlerin perspektifinden, tam olarak (kaba) bir kimlik *iktisadi*dir. Bu, kısmen A&K’nın, kimliğin öznelere yansıtılmasıyla *yaratımı* yerine sadece *verili* kimliklerin (veya kimlik olanaklarının) seçimi ve dağıtımına dayanmasından ileri gelir. Bu bölüm kimliğe yine bireysel pratiğin bir sonucu olarak odaklansa da kimliğe dair sistematik bir anlayış geliştirilmesi ihtiyacına işaret etmektedir ki bu, en

⁷ İşenin maddi kültürü bağlamında 8 C’lerin 10 C’ler şeklinde güncellenmesi için bkz. Fine (2009), Bayliss ve Fine (2021).

¹ Aksi belirtilmedikçe referans A&K (2000)’dir. Ayrıca bkz. A&K (2002, 2003, 2005) ve “Sosyal Kimliğin İktisadi Sonuçları” bölümü American Economic Review, Papers and Proceedings, c. 96, no. 2. ss. 206-221. İlgili sayfalara Akerlof bizzat nezaret etmiştir.

² Becker tarzı iktisat emperyalizminin başarısıyla ilgili bir çalışma için bkz. Lazear (2000) ve Becker’in görüşlerinin eleştirel değerlendirmesi için bkz. Fine (2002a). İktisat emperyalizmine diğer genel katkılar için bkz. <https://www.soas.ac.uk/economics/research/econimp>

³ Ayrıca bkz. A&K (2003, s. 45) ve (2005, s. 27)

önemli *sosyal* etkenler kabul edilemez bir biçimde dışsallaştırılmadıkça kimliğe iktisadi yaklaşımla bağdaşmayacaktır.

Beşinci bölümde tartışma daha ileri bir aşamaya geçmektedir: iktisadın kendi doğası. İktisat, kimliği niçin şimdi ve mevcut biçimiyle konu edinmeye başladı? Bu, iktisadın geleneksel olarak başka disiplinlerin konusu olan bir alana geçmesinin sonuçları üzerinde bazı sorular doğurur. Bu geçiş, ortodoks iktisadi yenileyebilir hatta parçalayabilir mi? Ya da yapılan şey, bu makalede savunulduğu gibi, daha geniş bir konu aralığında ve etki alanında, ortaya çıkan teknik ve kavramsal tutarsızlıklara aldırmandan aynı hataları yapmak mı? Kısaca, sonuç bölümünde gösterildiği üzere, kimlik iktisadi literatürü, ortodoks iktisadın disipline taktığı boyunduruğu hiç gevşetmeden onun entelektüel sınırlarını ve kısırlılığını ifşa etmektedir.

BİREYSEL SEÇİM OLARAK KİMLİK

A&K kimliği teknik açıdan kompleks bir biçimde tanımlar. Bazı kısıtları olmakla birlikte bireyler kendi kimliklerini ve başkalarınınkini etkileyecek eylem ve nitelikleri seçebilirler. Bu, şu anlama gelir: ister istemez “yeni bir dışsallık (*externality*) tipine” (s. 717) tabi olduğu için kimlik diğer mallar gibi değildir. Kısacası, kimlik bireyler arasında ortak olan bir özelliktir ve ancak bazı bireylerin pratikteki tekdüzeliğinden (*uniformity*) türeyebilir. Bu yüzden örneğin erillik erkeklerin ne yaptığıyla tanımlanabilir ve erkeklerin ne seçtiğiyle temellenen toplulaştırılmış bir sonuçtur. Ne var ki bireyler kendi kimliklerini seçerken tamamen özgür değildirler, öyle ki kimlik insanlara başkalarının davranış ve algıları çerçevesinde dayatılabilir; dışıl olmak istemeyen bir kadının yaşadığı gibi. Bazı insanlar ise diğer insanlara bir kimlik atfedebilir ve onlara bu doğrultuda, örneğin verili ya da seçili niteliklerin işaret ettiği örtük kimlik çerçevesinde, davranırlar. Kolaylık olması açısından, burada kimliği belirleyen potansiyel karmaşık yapı göz ardı edilecek ve kimlik, aksiyon, reaksiyon ve sonuçlar arasındaki bağlar bir kenara bırakılarak, sadece bir seçim meselesi olarak düşünülecektir. Bu, nihayetinde kimliğin birey tarafından özgürce seçiminde endojen olarak dayatılan kısıtları bir kenara atmak demektir. Örneğin, bir erkek için kadın olmayı seçmek ya da bazı bakımlardan tam tersi mümkün olamayabilir.

Formel olarak *i* bireyinin faydası $u^i(x, I_p, I)$ olarak ifade edilebilir. Burada x bir mallar vektörü; I_p , *i* tarafından seçilen kimlik; I ise I^n 'nin diğer tüm bireylerin yanında marjinal olarak katkıda bulunduğu sosyal kimliklerin vektörüdür. Dolayısıyla bireysel seçim, grup kimliklerinin ortaya çıktığı ve seçilebilecekleri kısıtladığı (başkalarının seçimlerine uyulacak mı uyulmayacak mı) bir aralık dünyasında yapılabilir. Mikro ve makro arasında böyle bir ilişkilendirme, bütün

seçeneklerin birey için ekzojen (teknoloji, donatılar) ve endojen (diğerlerinin toplulaştırılmış eylemleri) faktörler tarafından kısıtlanmadan önce düzenlendiği iktisat teorisinde tabii ki standarttır. Bu durum, örneğin makronon mikro temelleri ve talep kısıtlı işsizlik açıklaması için de böyledir.⁴ Fakat A&K'ya (s. 717) göre:

Kimlik davranışın temelinde olduğu için, kimlik seçimi insanın en “ekonomik” kararı olabilir. Bireyler – az-çok bilinçli bir şekilde – kim olmak istediklerini seçebilirler. Bu seçimdeki kısıtlar bireyin ekonomik durumunun en önemli belirleyicisi de olabilir.

Daha açık olarak, özellikle eğitim konusunda A&K (2002, s. 1168) “öğrencilerin faydalarını iki seçim yaparak maksimize ettikleri bir model” kullanırlar ve “onlar sosyal kategorilerini ve okuldaki gayretlerini seçerler” derler. Ve kimliğin seçim mantığına intibak etmesi gibi, mantık da faydayla ilişkilidir çünkü “çalışanlar için kimlik faydanın bir bileşenidir” (A&K, 2005, s. 22).

A&K muhtemelen farkında olmadan, denk olarak kabul edilebilecek ama denk olmayan en az iki farklı yöntemle kimliğin verili nosyonlarını iktisadi analizlerine *eklemleme*ye çalışıyorlar.⁵ Sözü edilen yöntemlerden birisi *Fayda* fonksiyonuna bir kimlik değişkeni eklemektir. Diğer ise kırmızı ve yeşil gibi *tercihlerin* yapılabildiği iki seçeneğe bir küme sunmaktadır. Bu yaklaşımların ikisi de belli bir açıdan diğerinden daha geneldir. Prensipte olarak, fayda fonksiyonu sürekli bir küme ve –elbette ikiden fazla– kimlik değişkeni vektörü üzerinde değişkenlik gösterebilir. Öte yandan, kimliğin iki alternatif seçenek üzerinden *sıralanması* bir fayda fonksiyonuna ve sonuçlara karşılık gelen numerik fayda göstergelerine bağımlı değildir.

Elbette bu, ana akım iktisadın içinde tercihlerin fayda fonksiyonları tarafından temsili teorisi açısından çok temeldir. En genel formülasyon, iki opsiyonun her biri özel bir durum olarak alınarak, kimliklerin bazı şartlar yerine getirilmeksizin bir fayda fonksiyonuyla temsil edilebileceğini düşünmeden, birey için bir kimlikler kümesi düzenlenmesidir.

Fakat bu genel formülasyon A&K'nın anladığı kimlik bağlamında bir şey ifade ediyor mu? Bunun cevabı tabii ki evet. İki seçeneğe bir durum olan kırmızı ve yeşili ele alırsak, bunların ille de birbirini karşılıklı olarak dışlayan ve kapsayan durumlar olmadığını kabul edebiliriz. Bir birey *hem* kırmızı *hem* yeşil olmayı ve sadece kırmızı *veya* yeşil olmayı tercih edebilir. Ya da tercih edilen kimlik biraz kırmızı ve daha çok yeşil olmak olabilir. Diğer bir deyişle, her değişken sıfırla bir arasında veya eksi birle artı bir arasında bir aralıkta normalize edilebilmesine rağmen, kırmızı-yeşil kimlikler iki boyutlu bir uzayı doldururlar.

Sonuç olarak, kimlik tercihlerinin temsili, potansiyel olarak, standart tüketici teorisindeki mallar arası tercihle-

⁴ Keynesyen makroekonominin kimlik iktisadi temelinde yeniden inşası için bkz. Akerlof (2006).

⁵ Karışıklığı önlemek için, kimliğin verili nosyonlarının eklenmesiyle ilgili yakın ama farklı iki yol arasındaki bu ince ayrımın A&K'nın kimlik tanımlaması ile ilişkili iki yoldan farklı olduğu vurgulanmalı. Bu konu Russell paradoksunun ışığında dördüncü bölümde tartışılmaktadır.

rin temsiline benzer. Peki fayda fonksiyonu şeklinde ortaya çıkan tercih aksiyomlarının kimliğe uyarlanması mantıklı olur mu? Bunun nedenleri kaynağını seçim teorisi mantığının temellerinden alan alışılmadık ve hatta ezoterik sonuçlara dayansa da cevabın olumsuz olduğunu göreceğiz. İktisatçılar fayda fonksiyonları ve benzerlerinin uygulanmasını mümkün kılmak için herhangi bir varsayımda bulunmaya o kadar alışık ki bu varsayımlar bu örnekte gördüğümüz gibi uygulamalarda eleştirel incelemeden kaçabilmektedir.

Dolayısıyla, uygun bir fayda fonksiyonunun var olması için gerekli koşullardan biri tercihlerin sürekli olmasıdır ki sözlüksel sıralama ise bu koşula uymamanın en açık örneğidir. Ancak bu süreksizliğin, mesela biraz daha kırmızı olmanın yeşilin herhangi bir derecesine üstün geldiği kimlik durumunda ortaya çıkması çok muhtemeldir.⁶ Hakikaten, kimlik inşasının doğası gereği sözlüksel olduğu söylenebilir. Örneğin kanunla tanımlanan sınıra yaklaştığınız zaman değil, o sınırı geçtiğiniz zaman suçlu sayılırsınız (Hill, 2005).

Bu, kimliği (ve kimlik iktisadını) ele alırken fayda fonksiyonlarının ve sürekliliğin kullanımı hakkında bir uyarıda bulunur. Fakat bir tercih sıralamasının bir fayda fonksiyonu tarafından temsil edilebilmesi için süreklilikten başka koşullar da vardır. Çoğu zaman verili kabul edilen geçişlilik problemleri bir diğer varsayımdır. Başka bir makalede, ilgili seçim kümelerinin küme-teorik mantığını ayrıntılı biçimde inceleyerek, geçişliliğin tercih sıralaması için niçin ihlal edilebileceğine dair üç neden öne sürmüştüm (Fine, 1995). Bu nedenlerin her biri ve kimlikle olan ilgisi, önceki makalenin teknik sonuçlarına mümkün olduğunca kısa şekilde değinilerek aşağıda incelenmektedir.

Geçişlilik ihlalinin gerekçelerinden biri *sınırlı algıdır*. Örneğin yeşil olma durumunda açıklık ve koyuluk bakımından sıralaması yapılabilecek farklı tonlar bulunabilir. Fakat bir bireyin bunları ayırt edebilmesi sadece tonlar arasında yeterli derinlik varsa mümkün olur. Mümkün olduğunca yeşil olmayı isteyebiliriz ancak biraz daha fazla yeşilin gerçekten biraz daha fazla olduğunu her zaman bilemeyiz. Dahası böyle bir olasılık yeşil olmayı politik duruştaki farklılık tonlarının şeffaf veya ifadeye açık olmaktan uzak bulunduğu bir kimliğe götürür (ilginç bir şekilde, veyeteryenlikteki küçük farklılıklar veya politik doğruculuğa bağlılığın dereceleri haddi aştığı için sekterliğin ve tepeden bakmanın baskın olma eğiliminde bulunduğu aşırı uçlar hariç).⁷

Sınırlı algı tercihleri ifade etmede bir problemse, bu tercihler yarı-geçirgenliği, yani kayıtsızlığını olmasa da katı tercihin geçirgenliğini gerçekten sağlamış olur. Eğer x ,

y 'den, y de z 'den bariz biçimde yeşilse o zaman x , z 'den bariz biçimde yeşildir. Fakat eğer x , y 'den, y de z 'den bariz biçimde yeşil değilse bu durumda x 'in z 'den bariz biçimde yeşil olma ihtimali vardır. Bu, x ve z 'nin yeşillik farkının bunları ayırt etmeye yeterli olması ve x ile y ve y ile z arasındaki farkların yeterlilik durumundan az ama farkın yarısından fazla olması halinde geçerlidir.

Bir yarı-geçişken sıralamanın her zaman sınırlı algıdan kaynaklanmadığını göstermek mümkündür.⁸ Aslında sınırlı algı sıralamaları tam olarak yarı-sıra olarak bilinen kısmi sıralamaların bir alt kümesidir.⁹ Yarı-sıralar için seçeneklerin bir dizi örtüşen ya da kalın (algı derecesi bakımından) kayıtsızlık küme veya eğrilerine ayrılabilirliği sezgisel olarak açıktır. Bağımsız kimlik seçimi bu kayıtsızlık kümeleri arasında yapılabilir, bunların *dahilinde* değil. Başka bir ifadeyle, birinin kendi kimliğini sunması ve seçmesi, ve ("ait olabilmek" ya da olamamak için) başkalarınınkini yorumlaması etrafında potansiyel bir belirsizlik sınırı vardır. Kimlik bulanıktır.

Geçişkenliğin neden ihlal edilmiş olabileceği ile ilgili ikinci bir neden olan eksik ifade, büyük oranda sınırlı algının matematiksel karşılığı olarak görülebilir. İkincisi için, aralarında ayırım yapmanın mümkün olmaması sebebiyle, alternatifler arasında çok sayıda *kayıtsızlık* vardır. Eksik ifade, pratikte sadece bir seçenek gerekli ya da mümkün olduğu için ifade edilen çok sayıda *katı* tercih (çok az sayıda kayıtsızlık) bulunduğu ortaya çıkar. Mesela ben kırmızı olmak ve yeşil olmak arasında kayıtsız olabilirim fakat saf bir kimlik, yani birini veya diğerini seçmeyi – gerçekten kırmızı (yeşil) olmaktan ve hiçbir şekilde yeşil (kırmızı) olmamaktan ayırt edilemez – istemiyorum. Sınırlı algıdan farklı olarak eksik ifadenin, prensipte şeffaf olmasına rağmen, pratikte yorumlanması aşırı zordur. Bunun sebebi herhangi bir kimlik seçiminin bütün kimliklerdeki kayıtsızlıkların tamamıyla uyumlu olmasıdır. Nihayetinde, mesela kırmızı ve yeşil arasında değişiklik yaptığımızda ya da en genel haliyle iki kimliğin her biri diğerine doğrudan veya dolaylı olarak tercih edildiğinde kimlikler arasında bulunması *zorunlu* olan kayıtsızlıkları tespit etmek mümkündür. Aksi takdirde, kimlikle ilgili gerekli kayıtsızlıklarla bütün kimliklerdeki toplam kayıtsızlık arasında bir belirsizlik kuşağı ortaya çıkar.

Geçişkenliğin ihlali için üçüncü bir sebep *çoklu* kriterlerin varlığıdır.¹⁰ Benim kimlik seçimim olabildiğince yeşil veya kırmızı olmak olabilir. Bu durumda bir kırmızı olma-yeşil olma kimliği diğer bir kimliğe ancak her iki açıdan da koyu ise baskın gelebilir. İki kimlikten biri diğerine baskın gelmiyorsa, bunlar denk olarak muamele görür. Ra-

⁶ Sunumu basitleştirmek için, genelliği kaybetmeden, kırmızı ve yeşil vb. sıralamasının renk derinliği bakımından tekdüze bir biçimde arttığı varsayılacaktır.

⁷ Fine (1995) bir sıralama alternatifleri üzerinden yapıldığı için, sınırlı algı derecesinde sabitlik yerine farklılığın yansımalarını inceler.

⁸ En azından sabit ya da ilave algısal farklılık. Bu olmadan, algı derecesi her ikili karşılaştırmada değişebilir. Dolayısıyla geçişken bir zincir üzerindeki algı, sıralamayı tek başına yarı-geçişkenliğe indirgemeye devam etmez.

⁹ Burada ifade edilen sonuçlar bazen alternatifler kümesinin sonlu ya da en azından sayılabilir olmasına bağlıdır. Böyle olmadığı durumlarda, iki veya daha fazla boyutlu uzaydaki gibi, bu, sıralanabilecek alternatif kimliklerin sayılabilir bir altkümeye var olduğu için işaret edilen sorunları daha da kötüleştirir.

¹⁰ A&K (2005) için "bir birey birçok sosyal kategoride yer alabilir (mesela j bireyinin hem bir "kadın" hem de bir "profesyonel" olması)", s. 718. Çoklu kimlikler, kimliğin göz ardı edilmesi ve tekliliği indirgenmesinin eleştirisinde Amartya Sen tarafından vurgulanmıştır.

hatlıkla söylenebilir ki her bir çoklu kriter sıralaması (vektör üstünlüğü geçişkenliğinin sonucu olarak) yarı-geçişkenliğin sağlanmasını yapar ve her yarı-geçişken sıra uygun biçimde tanımlanmış (çoklu) kriter sıralamasına denktir. Başka bir ifadeyle, daha önce belirtildiği gibi, yarı-geçişkenlik ve kriter sıralaması birbirine temelden denktir ve bunlar sonlu algı sıralamalarından daha geneldir. Aynı zamanda yarı-geçişken sıralamalar ile sağlanan baskınlık, her sonlu sıralama kuralı tarafından sağlanan baskınlığa denktir (kimlik sıralamasında alt sıralama öğelerine gittikçe azalan puanlar vererek ve kimlikleri toplam puana göre sıralayarak) (kapsamlı bir türetme için Fine and Fine, 1974a, 1974b). Bu, bir kez daha, bünyesinde kimlik hakkında doğal bir belirsizlik yorumu barındırır. Tam geçişkenlik genel olarak bütün sonlu sıralama kurallarını, kendisiyle kati yarıya ulaşılabilecek sadece bir taneyle sınırlı tutma yoluyla garanti edilebilir. Başka bir deyişle, yeşil olma vb. karşısında kırmızı olmaya ne kadar ağırlık verdiğimle... (Tartışmanın tamamı için bkz. Fine, 1996)

Kısacası, bireyin tek başına bir kimlikler kümesinden seçim yapma mantığı, kimliği bir fayda fonksiyonuna bağlanmış seçimle temsil edebilmeyi ummanın akıl dışı olduğunu göstermektedir. Ancak bu, az veya çok A&K tarafından sorgulanmadan, otomatik olarak yapılan bir şeydir ve bunun böyle olması fayda fonksiyonlarının iktisatçının alet çantasındaki standart araçlardan olduğu yaklaşımlar açısından bakıldığında şartırtıcı değildir.

SOSYAL SEÇİM OLARAK KİMLİK

Önceki bölüm, özellikle geçişkenliğin ihlali bağlamında, kimlik seçimini bir fayda fonksiyonuna çevirmeyle ilgili sorunlara odaklandı ve sonlu algı, eksik ifade ve çoklu kriterlerin varlığında kimlik seçimini çevreleyen belirsizliğe işaret etti. Önemli bir nokta şu ki, enformel olarak da kullanılan formel sonuçlar, görüldüğü kadarıyla başka bir literatürden – sosyal seçim teorisi – türetilmişti.

Bu bakımdan iki farklı nokta gündeme gelmektedir. Birincisi, yukarıda anlatıldığı üzere, geçişkenliğin ihlali durumunda (bireysel) seçimin kendi mantıksal yapısı karşımıza çıkar. Bu, sosyal seçimle ilişkilendirilen imkânsızlık teoremlerinin ışığında, sosyal seçimin tam geçişkenlikle aldığı formun zayıflatılması isteğinden dolayı sosyal seçim teorisinin meselelerinden birisi olmuştur.

İkincisi, kimlik seçimi probleminin sosyal seçim teorisyle formel ve enformel açılardan büyük benzerlikleri bulunmaktadır. Temelde, uygun kimliklerin diğer tüm bireylerce sıralanmasını gözlemliyorum (sosyal seçim teorisindeki sosyal alternatiflere tekabül ediyor) ve söz konusu kimlikleri kendim nasıl sıralayacağıma karar veriyorum (sosyal seçim teorisini olmaya karşılık geliyor). Kısaca, kimliğimi bana

uygun olan opsiyonlara bakarak ve aynı zamanda başkaları tarafından seçilen (veya sıralanan) kimlikleri dikkate alarak seçmeyi istiyorum. Bu durum iki problem doğurmaktadır. Bunlardan birincisi sosyal seçim teorisinin merkezinde yaygın şekilde görülür: bir kimlik, başkaları tarafından seçilen ya da sıralanan kimlik alternatifleri içinden nasıl seçilir? Görüldüğü üzere bu, imkânsızlık teoremlerinin bir konusudur. Böylelikle, sosyal seçime ilişkin aksiyomların bazıları zayıflatılmadıkça bu seçimlerin yapılabilme (ve bir fayda fonksiyonuyla temsil edilebilme) kapasitesiyle ilgili sorular varlığını sürdürür. Kimlik seçimi (başkalarının kimlik tercihleri arasından) formel olarak sosyal seçim teorisine eşdeğer olduğu için sosyal seçim teorisine bağlantılı imkânsızlık teoremlerinin tamamı A&K'nın kimlik yaklaşımına uygulanabilir. Bireyler makul şartları karşılamak için bir kimliği, kimliğin bir fayda fonksiyonuyla temsil edilip edilemeyeceğinden ayrı tutarak seçemezler.

Sosyal seçim teorisi ve kimlik seçme arasındaki paralellikten doğan ikinci problem sosyal seçim literatüründe marjinal kalıyor ama kimlik açısından çok önemlidir. Başka bir ifadeyle, bireysel ve sosyal seçim hem birbirine bağlı tercihlere (sen yeşil olacaksan ben de olacağım) hem de/veya oyun-teorik stratejik seçime (keza) tabidir. Sen'in Pareto liberal paradoksunu tartışırken gösterdiğim gibi, bu (birbirine bağlı) tercihlerin ve sonuçların eşzamanlı belirlenmesi anlamına gelir (Fine, 1975). İlginçtir ki, A&K (2002, s. 731) Pareto liberalde ortaya konan problemlere, birbirine bağlı sonuçların dar bağlamında (dışsallıklar yoluyla), şöyle bir değinip geçerler (ama Sen tarafından türetilen imkânsızlık teoremine değil).¹¹ Bu eğer kimlik tercihlerinin kendisine doğru genişletilirse – her birey başkaları gibi olmayı ister ve nihayet her bireyin başkalarının ideal tercihlerinin ne olacağı ile ilgili tercihleri vardır – o zaman kimliğin tanımı ve sonuçlarla etkileşimi konusunda sonsuz bir geri çekilme tehlikesi ortaya çıkar. Bir şeyler ekzojen ya da sabit bir başlangıç noktası olarak kabul edilmek zorundadır veya tercih ve sonuçların bütün biçimleri olanaklı hale gelir. Dolayısıyla, A&K'nın “var olan iktisadi modellerden farklı” (s. 176) tahminler yapabilecekleri sonucuna varmaları sürpriz değildir. İçindeki her dengenin bir sabit olmayan ve birbirini karşılıklı destekleyen tercihler ve kimlikler kümesine karşılık geldiği çoklu dengelerin var olması potansiyeli düşünüldüğünde bu kaçınılmazdır.

Sözü biraz daha uzatarsak, diyelim ki benim tercihim, diğer herkesinki gibi, mümkün olduğunca diğer herkes gibi olmak ve bu, benim ikincil kriterim olan mümkün olduğunca yeşil olmaktan daha öncelikli. Öyleyse yeşil olmanın her seviyesi bir denge durumudur. Tabii ki, aşağıda gösterileceği gibi, Bertrand oligopolü (tekrarlı oyun) için fiyat belirlenimiyle paralellik dikkat çekicidir.¹²

¹¹ Fakat A&K böyle bir karşılıklı bağımlılığı kabul etmektedir, bkz. dipnot 5, s. 719.

¹² Eğer herkes ilk kriter olarak diğerlerinden farklı olmak isterse (fakat mümkün olduğunca yeşil olmayı ikinci kriter olarak alırsa) hepimiz saf yeşil olmak için itişip kakışırız ve o noktaya hiç ulaşamayız. Bu biraz da Hotelling'in plajın merkezinde yer alan dondurmacılarına benzer.

KİMLİK VE TOPLUMSAL OLAN

Önceki bölümlerde işaret edilen zorluklar A&K tarafından benimsenen yaklaşımın kimlik konusunda vardığı sonuçlar tespit edilerek ortaya kondu. Bu yaklaşım esas olarak, kimliği fayda fonksiyonuna bir argüman olarak eklemeyip var olan neoklasik iktisat sistemine dahil etmeyi içeriyor. Formel açıdan, bunun tartışmalı olduğu gösterildi. Bireyler sonlu algı, eksik ifade, çoklu kriter, sosyal seçim, imkânsızlık teoremleri, birbirine bağımlı tercihler, çoklu denklemler ve stratejik karar verme ile ilgili problemleri çözmeye çalıştıkça, bırakalım seçmeyi, kendi kimliklerini ve başkalarınınkini tanımlamakta dahi kayda değer derecede zorluk çekeceklerdir.

Şüphesiz ki, buradan devam etmenin bir yolu, A&K'nın yaptığı gibi temel açmazların görmezden gelinmesidir. Bu yöntem neoklasik teoride, teorinin kendi matematiksel katılıkları verili teknikler temelinde istenen sonuçları sağlamadığında yaygın olarak kullanılmaktadır. Arrow'un sosyal seçim teorisi konusundaki imkânsızlık teoremi bunun bir örneğidir.¹³ Teknik ve matematiksel katılık birbirine uymadığında ilkinin ikincisine üstünlük sağlama eğilimi bulunmaktadır (Fine & Milonakis, 2009; Moscati, 2005). Başka bir alternatif de insanların bütünleştirilen (optimize edici) davranışları üzerine kimlik gibi bir sosyal kategori inşa etme çabasını terk etmektir. Daha önce gösterdiğim üzere (Fine, 2006), mantıksal yani matematiksel tutarsızlıklara rastlama riski bulunmaksızın sosyal olanın bütünleştirilmiş bireyden çıkarsanamayacağı düşünüldüğünde, bu belki de mantıklı bir gerekliliktir.

Bunların tamamı Bertrand Russell'in matematiğin küme-kuramsal temellerini araştırmasındaki paradokslarının sonucudur. Bunları kimlik konusuna bağlamak hayli kolay. Mesela, kimliği bir bireyler kümesinin paylaştığı ortak bir nitelik açısından tanımlarsak, herhangi bir kimlik sahibi olmak istemeyenleri (bir bakıma karşı-kültür) ne yapacağız? Bir kimliğe sahip olmak istemeyenlerin, bir kimliğe sahip olmak istemeyenler kimliğine sahip olduğu düşünüldüğünde burada kendisiyle çelişen bir durum ortaya çıkar (tıpkı moda uymamanın moda olması gibi!). Bu belki dilsel bir hile gibi görülebilir ama matematiğe kesin temeller sağlamak için çözülmesi gereken açmazlar tam da bunlardır. Kendini matematiksel katılık üzerinden öven bir disiplinin matematiğin kendisinin kesinliğine yönelik ön koşulları görmezden gelmesi tuhaftır. Yine daha önce gösterildiği üzere (Fine, 2006), matematiğin içinde yer alan çözümler esasen sosyal olanı bireyselden çıkarsama ümidini terk etme veya – tam tersini yapmaktansa – bireyseli sosyal olana uyum sağlamaya zorlamadır.

Daha da özelleştirecek olursak, A&K kimlik nosyonunu

daha önce tartışılan iki farklı şekilde (fayda fonksiyonları içinde ve düzenleme olarak) kullanmak yerine iki farklı yolla tanımlar. Bunlardan bir tanesi yeşil veya başka bir şey olan ya da olduklarını düşünen her insanın bir araya gelmesi gibi, üyelik için başvuruya dayalı küme-kuramsal bir yoldur. Diğeri ise ilişkiyel nitelik açısından küme-kuramsaldır; yeşil olma durumu gibi. Bu ikincisi, bireylerin az ya da çok ilişkilendirildiği bir dizi karakter özelliği olarak, genelde kimlik deyince kast ettiğimiz şeydir – Fransız olmanın mahiyeti mesela –.¹⁴ A&K basitçe ve farkında olmaksızın kimliğin bu iki tanımını aynıymış ya da en azından karşılıklı uyum içerisindeymiş gibi düşünürler. Fakat genel olarak durum böyle değildir. Çünkü burada Russell'in paradoksu devreye girer ve matematiğin temellerinin itinayla yeniden formüle edilmesi gerekir. Tutarsızlıkları bertaraf etmek için üyelik veya kümelerin ilişkiyel tanımı (ya da her ikisi) üzerine belli kısıtların konulması gerekir. Tutarlılığı ve günlük hayatta kullandığımız matematiğin özelliklerini koruyan belli yöntemler vardır. Bunlar korumayı esasen kümeleri tanımlamasına izin verilen ilişkiyel özellikleri kısıtlayarak gerçekleştirirler.¹⁵ Fakat, fark edildiği üzere, bu kısıtlamalar matematiğin *matematiksel olmayana* – mesela kimliğe – uygulanmasında tamamen rastgeledir. Bunlar araştırma nesnesinin kendisine özel kısıtlamalar da gerektirir. Dolayısıyla, kimlik her şeyden evvel ilişkiyel bir özellik olduğu için bir başlangıç noktası rolü oynamalıdır. Bu, tam tersi yerine, bireysel üyeliğin uyum sağlaması gereken bir durumdur (tartışmanın tamamı için bkz. Fine, 2006).

Bu, A&K'nın kullandığı yöntemler hakkında, yöntem içinde kimliği tanımlamak ve kullanmak için yararlanılan tekniklere dayanan problemlere bakılmaksızın, bazı şüphelere yol açmaktadır. Bu açıdan, alternatif bir başlangıç noktası karşımıza çıkar. Bu nokta, daha önce kimlik etrafında bireysellik üzerinden tanımlanan belirsizliğin yeni bir faktörle – domine edilmese de – birleştiği gözlemdir. Söz konusu faktör hem bu makalede hem de A&K tarafından dikkate alınmıştır.

Sözünü ettiğimiz şey kimliğin sadece seçilmiş, empoze edilmiş ya da teşvik edilmiş olduğu değil refleksif oluşudur. Kimlik, postmodernizm içindeki bazı akımlarca aşırılıkla vurgulandığı gibi, kendisini benimseyenler tarafından bilinçli ya da bilinçsiz,¹⁶ icat edilmiş, düzeltilmiş, pratiğe dökülmüş ve spekülâtif bir şekilde geliştirilmiştir. Kırmızı ve yeşil arasındaki ikilikle bile, sonsuz sayıda şekil ve çeşit elde etmek için iki rengin farklı ton ve karışımlarının ötesine geçmek mümkündür (özellikle ulusal bayraklar ve benzerleri).

Bu yüzden kimlik analizi, A&K'nın benimsediği fayda fonksiyonu yaklaşımına kimliğin dahil edilmesi diyebileceğimiz (verili olanla) *özdeşleşmenin* ötesine geçmelidir. A&K

¹³ Arrow'un teoremi bunun için ilk ortaya çıktığı zamanki kadar büyük bir engel değildir (Fine & Fine, 1974a, 1974b).

¹⁴ Belirli bölgeler içinde sınırlandırılan bireyler gibi daha üyelik yönelimli olarak düşünülebilecek bir "Alman" tanımının aksine...

¹⁵ Gödel'in gösterdiği üzere, karar verilebilirlik konusunda problemler bulunmasına rağmen.

¹⁶ A&K "bir fayda fonksiyonunu maksimize etme" durumunda kimliğin bilinçsiz bir şekilde seçilebildiğini kabul eder (s. 719). Fakat bilincimiz ya da bilinçsizliğimiz seçmekten çok daha fazlasını yapar. Ve aynı şekilde kimlik "bir insanın benlik duygusu"ndan fazlasıdır (s. 715), aynı zamanda benliğin yaratımıdır.

için yeni kimliklerin ortaya çıkışı, potansiyel olarak halihazırda var olanlarla özdeşleşmenin tersine, engellenmiştir. Onlar özdeşleşmeyi “içselleştirme süreci”nin önemli bir parçası olarak kabul ederler (s. 728). Fakat içselleştirme verili kimlikleri pasif bir şekilde kabul etmeyle sınırlı kalmamalı, bunları yeniden işleyerek öz kimliğe eklemelidir.

Örneğin öğrencilerin – inekler, spor düşkünleri, liderler, keşler gibi – birtakım verili stereotiplerden birine dahil olup olmamayı seçtikleri bir okul modelinde, A&K açık bir şekilde Coleman’ı (1961) takip eder. Önemli bir nokta şu ki, Coleman’ın eğitim başarısı konusundaki analizi tamamen güvenilmezdir. Fakat şans eseri, Gary Becker’le birlikte verdiği seminerlerle Chicago Üniversitesi’nde rasyonel seçim sosyolojisinin gelişimine ön ayak olmuş ve *Rasyonalite ve Toplum* dergisini kurmuştur.¹⁷ Bu yardım ve yataklık suçu bir kenara bırakılırsa, burada metodolojik açıdan önemli olan, kimliğe ekonomik yaklaşımın tüm teknik araçlarının benimsenmesi için kimliklerin dışsal olarak verilmesi gerektiğidir. Bireyler kimliklerini dışsal kısıtlar ışığında seçerler. Bu kısıtlar en fazla bütün bireylerin bütün eylemleri tarafından dışsal olarak yaratılır.

Bunlar A&K’nın yaklaşımının birey tarafından seçilen kimlik ve bu seçimler üzerindeki dışsal etkiler (dışsal ya da içsel olarak söz konusu bireysel seçimlerin ürünü) şeklinde keskin bir ayrım üzerine bina edildiği anlamına gelir. Mesele Burawoy’un iş normları üzerine yaptığı çalışmayı yorumlarken A&K bu yöntemi izler. Burada işverenlerin çalışanlarının sadakatlerini ve iş birliğini sağlayacak şekilde hareket etmesinin onlarla parasal bağ kurmasından daha iyi olacağı düşüncesi ortaya çıkar. Fakat çalışan kimliği için bundan fazlası vardır çünkü onların sadakatleri ve iş birliği şirkete olduğu gibi şirket dışına – örneğin daha büyük ekonomik, politik ve ideolojik amaçlarla bir sendikaya– yönelik de olabilir. İşverenler için iş birliğinin – sendikaların – teşvik edilmesi tamamen iyi bir şeydir ama bu yapıldığında kimlikteki değişimin firmanın kendi içinde ve lehinde sınırlı kalacağı garanti değildir. Belirleyici analitik nokta şudur ki neoklasik iktisadın teknik araçları kimliğe uygulandığında kimlik hatalı bir şekilde bireyle verili bir çevre arasında bir seçim ilişkisi olarak kurgulanır. Tam tersine, hiç olmazsa, birey söz konusu çevreyi kendi başına değiştirebilir (ve bir sendikaya girerse bu, firmaya sadece dışsal değil içsel hale de gelir).

Sendikaların tanınması konusunda yapılan sert mücadelelerin gösterdiği gibi, bu sadece akademik bir mesele de değildir. Bu çatışmalar kimliğin bireysel seçim mantığından değil daha geniş sosyal kategorilerin nasıl içselleştirileceği

meselesinden ileri gelir. Bir çalışanın kim olduğu, bir içsel normlar ve çalışma gayreti mantığını izleyebilir ama aynı şekilde daha geniş amaçlar ve organizasyonlarla özdeşleşme ile de ilgili olabilir. İçsel ve dışsal, ve verili ve seçili kimlikler arasında düzgün bir ayrım yoktur.

Öz kimliğin öznel gelişimini bu şekilde ifade etmek tabii ki özdeşleşme şeklindeki kimlikle ilgili problemleri çözmez, aksine artırır. Bunun sebebi sosyal sembollerle (örneğin sınıf imajı) ve sosyal çıktılar (sınıfın gerçekliği) arasındaki ilişkilerin bireyler (içlerinden seçim yapılacak verili kimlikler) üzerine bina edilen bir analizle çözülemiyor olmasıdır. En azından, bunların tarihsel ve sembolik olarak kendi kendilerini belirlediğini kabul ederek hangi sosyal kategorilerin dışsal ya da hiç olmazsa analitik açıdan öncül (sınıf, ırk veya toplumsal cinsiyet vb.) olduğu hakkında bir duruşun benimsenmesi gerekir. A&K’nın benimsediği seçim (ve türetilen fayda) olarak kimlik nosyonu ya böyle sosyal kategorileri görmezlikten gelir ya da onları keyfi olarak verili kabul eder. Bu kabul genellikle yüzeysel stereotipler (inek öğrenci) ya da ideal soyutlamalar şeklindedir (kırmızıya karşı yeşil).

Geleneksel olarak, sosyal olan, iktisat haricindeki *sosyal* bilimler için bir başlangıç noktasıdır. Özellikle de kimliği ele alış biçimi açısından. Bu, ana akım iktisat tarafından kullanılan özel bir metodolojik bireysellik tipi (fayda maksimizasyonu) karşısında – rasyonel seçim teorisi göz önüne alındığında evrensel olmasa da yaygın – bir sistemik analiz tercihinin yansımasıdır. Bu seçeneklerden ilki kimliğin de dahil olduğu ekonomi dışı konuları ele alırken tekniklerini piyasanın ötesine genişletebilir ama bunu ikinci ve üçüncü bölümde gösterilen metodolojik ve dahası teknik yetersizliklerle karşı karşıya kalma pahası ve tehlikesine rağmen yapar.

İKTİSAT EMPERYALİZMİ OLARAK KİMLİK İKTİSADI

Bu bilgiler ışığında, kimlik iktisadı literatürünün nasıl ortaya çıktığını ve evrildiğini yorumlayabiliriz. A&K materyalden ziyade teknikle hareket eden damarı temsil etmektedir. Onların çalışmaları kimlik konusunda geniş bir aralığı kapsamaktadır. Ancak burada analiz, kimliğin bir değişken olarak alındığı fayda maksimizasyonu formatına (ya da bunun bir çeşidine) uyumlu olmalıdır.¹⁸ Öte yandan, kimlik iktisadının bir diğer çıkış noktası Amartya Sen’in (2005, 2006) çalışmalarıdır.¹⁹ Bunlar, ana akım iktisadın kavramsal yetersizliklerini ve problemlerini, burada sunulanlara ek olarak, farklı açılardan gösterip iktisadın heterodoks sınırlarına dahil olduğu halde kimliği fayda olarak

¹⁷ Sosyal sermaye nosyonunu destekleme konusundaki öncü rolü bağlamında Coleman üzerine detaylı bir değerlendirme için bkz. Fine (2001).

¹⁸ Fedakârlık, açgözlülük ve özsayı gibi güdülerden içsel, dışsal ve itibara ilişkin sonuçlara kadar geniş bir konu yelpazesini ele alan yaklaşımların bir değerlendirmesi için bkz. Bénabou ve Tirole (2005).

¹⁹ Sen kimliklerin çoğulluğunu ve onların akla uygun şekilde seçildiklerini vurgularken, kimliğin kendi kendini keşif olduğunu reddeder. Burada kast edilen şey kişiye verilen ama henüz bilinmeyen kimliğin öğrenilmesi gibi gözükmektedir. Sen kimliğin özgün bir şekilde yeniden kurgulanarak keşfedilmesi konusunda pek de açık düşüncelere sahip değildir. Rasyonaliteyi tek açıklayıcı araç olarak görmeyi reddetmesine ve bireysel ve sosyal faktörlere odaklanma arasında gerilim bulunduğunu göstermesine rağmen A&K’nın yaklaşımını da açıkça reddetmez. Bunun Sen’in etik yaklaşımı ve kategorilerin toplumsal olarak inşa edilmiş anlamlarını analiz etme konusundaki kısıtlı girişimleri bağlamında değerlendirilmesi için bkz. Fine (2004). Bu konuya sonuç bölümünde de değinilmektedir.

kabul eden literatür tarafından biraz göz ardı edildi.²⁰ Bu durum kimlik iktisadını, iktisadın halihazırdaki doğası ve dinamikleri hakkında daha geniş çıkarımlar yapmak için kullanma imkânı sunmaktadır.

Buradaki ilk mesele şu: kimlik iktisadının temsil ettiği girişimler diğer sosyal bilimlerin fikirlerinden etkilenip bunları kendine mi *eklemiyor*, yoksa iktisat diğer disiplinlerin konularını kendime mi mâl ediyor? Yani iktisat diğer sosyal bilimleri kolonize mi etmektedir, yoksa tam tersi bir durum mu söz konusudur?

Bu, bir bardağın yarısının dolu mu boş mu olduğuna dair bir yargı gibi görünebilse de iktisadın burada saldıran taraf olduğu yorumunu yapmak daha doğru olur. Karşılaştırma yapmak için mesela, Daly'nin (1982, s. 308) üreme konusunda Becker ve Tomes'u (1979) nasıl eleştirdiğine bakalım:

Bu varsayımların çıkarımları 25 cebir sayfasıyla açıklandı. Varsayımların olağandışı güçlü olduğu düşünüldüğünde sonuçların da güçlü ya da en azından ilginç olması beklendir. Ancak, ortaya koydukları temel sonuç hiç de öyle değil: "Mirasçılık derecesi ve [çocuğa] yatırım eğilimi büyük olduğunda ailenin daha önemli olduğunu gösterdik." Bir insan bunu varsayım ya da cebirsel manipülasyon yapmadan zaten bilir; aksi mümkün olabilir mi? Bu önemsiz sonuca rağmen, Becker ve Tomes'un makalesi Chicago okulunun bazı üyelerinin, Prokrustes'in yatağına sığmayan insan uzuvlarını kesmede ne kadar ileri gidebileceğini gösterdiği için oldukça önemlidir.

Chicago okuluyla arasındaki mesafe dışında hemen aynı A&K için de geçerli görünmektedir. Hayli seçici ve kuşkulu varsayımlardan bariz sonuçlar ortaya çıkartılabilir. İş ilişkileri bağlamında, A&K (2003, s. 42) mesela şöyle yazar:

Model işçilerin performansını etkileyebilecek en az beş madde önermektedir.

1. Sosyal kategoriler/iş tahsisleri (İçeridekiler, Dışardakiler veya bizim modelimizde Grup üyeleri)
2. İşçilerin belli bir işten elde ettikleri kimlik faydası...
3. İş sahibi olanlar için en ideal davranış...
4. Bu ideale uyumdan elde edilen fayda...
5. Firmaların, işçilerin kimliğini değiştirmek için yatırım yapıp yapmadığı...

Hem gerçek dünyaya hem de diğer sosyal bilimlerin dünyasına referans verilirken burada asıl eksik olan, üretimi bırakalım genel olarak toplumla bakan tarafıyla, çatışma ve güce dair sorulardır. Oysaki, Dugger'in (1980, s. 897) ifade ettiği gibi "güç ve bireysellik problemleri o kadar iç içe geçmiştir ki birini anlamadan diğerini anlamak mümkün değildir." A&K'nın kimlik iktisadını ön görmüş olabilecek Waller (2004, s. 1112) içinse "eğer seçimler atomistik bireylerin tek özelliği ise, birey teorisi o kadar indirgemeci hale

gelir ki insanlar ile ilgili olmaktan uzaklaşır."

Bunun sebebi, ikincisinin iktisadi emperyalizme A&K'dan daha genel bir örnek olarak, iktisadi analizin diğer alanlara genişletilmesinin önceden dışarıda bırakılmış olanı geri getirme sürecine bağlı olmasıdır. Bu, az veya çok, ortaya konulan yeni kavram ve değişkenlere karşılık olarak metodoloji ve/veya teknikteki değişimin dikkate alınmasıyla ilgilidir. Daha açık ifade etmek gerekirse, marjinal devrimden sonra kimlik konusu kötü tanımlanmış, fayda maksimize eden birey kavramıyla birlikte bir kenara atıldı. Buna dayanarak, fayda ve üretim fonksiyonlarının ön plana çıktığı standart teknik bir düzenek dizayn edildi. Bu dizaynda kimliğin doğası kendi meziyetleriyle ele alınmadı. Kimlik, içsel nitelikleri ne olursa olsun, genel olarak bu düzeneğin sınırlarına, özel olarak da kendi nosyonuna uyması için yeniden tanımlandı.

Dolayısıyla, A&K (2003, s. 6) "öznenin organizasyonla ve organizasyon içindeki göreviyle tanımlandığı bir asil vekil teorisi inşa ediyorlar". Sonuçta kimlik gibi piyasa dışı etmenler yoluyla artı toplamlı çıktılar aramak olmaktadır. Güce ve çatışmaya herhangi bir atfın olmadığı durumda, şartırtıcı olmayan şöyle bir sonuçla kapanış yapmaktadırlar: "ekonomik kurumların çalışanlarına sadakat ve geleceğe yönelik kurum hedeflerini ilerletme düşüncesi aşılması, ekonomik büyümenin anahtarlarından biri olabilir" (s. 48).

Bu, sosyal sermayeye dayalı analiz mantığına – daha fazla sayıda insan diğer insanları tanıyıp onlara güvendikçe her şey daha iyi olabilir – çok benzer. A&K (2005, s. 29) kimliğin firmalara "motivasyonel sermaye" sağladığına bile değinir.²¹ Önemli bir nokta şu ki, sadece Coleman değil Becker (1996) de sosyal sermayenin iktisatçılar için sadece bir bireyle ilişkilendirilmemesi yönüyle sosyal olan herhangi bir kaynağı temsil ettiği durumda, bu yaklaşımı çoktan benimsemiş durumdaydı. Dolayısıyla, en azından üstü kapalı olarak, kimlik burada bir çeşit sermaye haline gelir ve hatta üretim ve fayda fonksiyonlarına eklenir. Dahası Becker, halihazırdaki fayda fonksiyonlarının dışsal olarak verilen ve zaman içerisinde edinilen tecrübeyle birlikte değişen genişletilmiş fayda fonksiyonundan çıkarsandığı bir durumda, tercihleri görünüşte rasyonel olmayan davranışı içermenin bir aracı olarak kendi tarzınca içselleştirdi.²² Öyle görünüyor ki A&K'nın neoklasik iktisadın teknik araçlarına diğer sosyal bilimlerden daha fazla olan bağlılığı onları, tersi bir durumda Akerlof'un kendisinden ayrışmak isteyeceği Becker'in iktisat emperyalizmiyle yakınlaşmaya itti (aşağıya bakınız).

Üçüncü olarak, A&K'nın (2000, s. 749) kapanış cümlesinden açıkça anlaşıldığı gibi, bu tamamen iktisadın diğer sosyal bilimlerden üstünden geliştiği bir programa bağlı:

Standart psikolojik ve sosyolojik kavramların birçoğu

²⁰ Örnek olarak bkz. Journal of Economic Methodology, vol. 13, no. 3, 2006, özel sayı.

²¹ Bu, fiziki sermaye ile başlayan ve beşeri sermaye, sözleşme ve bilgi teorisine giden organizasyonlar teorisinin bitiş noktasıdır. "Firma çalışanlarını kârlı bir şekilde motive edebildiği sürece... bu yatırımlar organizasyon sermayesinin bir parçası yani motivasyonel sermaye olarak kabul edilmelidir."

²² Eleştiri için bkz. Fine (2001). A&K (2003, s. 41), "Teorimizin merkezinde yer alan tercihler tipik olarak iktisadi araştırmannın bir nesnesi değildir" diyerek iktisadi görüşlerinin kısmen ana akım neoklasik olduğunu tekrardan göstermektedirler.

– öz-izme, ideal tip, grup içi ve grup dışı, sosyal kategori, özdeşleşme, kaygı, öz-kıyım, kendini kanıtlama, durum – bizim çerçevemize doğal olarak uyar ve iktisadi sonuçların daha geniş bir analizine imkân tanır. Dolayısıyla bu çerçeve parasal olmayan birçok motivasyonun iktisadi mantığa kayda değer bir genellekle dahil olmasının yollarından biridir.

Bu programın, iktisadın kendisine (mevcut yöntem ve tekniklerin kısıtlarının farkına varacak mı ve onlara göre hareket edecek mi) ve diğer sosyal bilimlere bakan sonuçlarıyla (iktisadın ilerlemesine nasıl tepki verecekler), nerede ve ne derecede başarı kazanacağı yoruma açıktır. Bu konular sonuç bölümünde ele alınacaktır.

Dördüncüsü, son alıntıda belirtildiği gibi, kimlik iktisadıyla pekiştirilip sembolize edilen programın kapsamının genişliği, soyut ve evrensel bir analiz kategorisine bağlı olmasının bir sonucudur. Mesela kavramsal içeriği veya kullanılan kimliklere ait anlamları olmayan merkezi bir kimlik modelinde için kırmızı ve yeşil olma özellikle önemlidir. Fakat kimlik, muhtemelen sosyal analizin herhangi bir kategorisinden daha fazla, son derece bağlamsaldır veya hem matematiksel modellere hem de evrensel kapsamlara uygulanabilirliği hakkında şüpheler uyandıran bir konumdadır. Üçüncü bölümde tartışıldığı üzere, A&K'nın kimlik analizi farklılaştırıcı oligopol teorisine çok benzer. Her birey başkalarıyla uyum içerisinde olma ya da kendini diğerlerinden farklılaştırma etrafında strateji geliştirdiği için bu sürpriz değildir. Ancak kimliği bir oligopol olarak ele almak kimliğin kendi özgül yönlerini kavrama konusunda başarısızlık getirir ki bu, yaklaşımın evrensel doğası açısından şaşırtıcı değildir.

Beşincisi, ikinci ve üçüncü bölümlerde A&K'nın çerçevesi tartışılırken kimliğin bireysel seçimini çevreleyen belirsizliğe atıf yapılmasının sebebi budur. Gösterildiği üzere, A&K'nın anlayışının özgün yaratım veya kimliğin oluşumunu ne ölçüde dışladığı düşünüldüğünde, Frank Knight'ın risk (bilinmeyen sonuçlara bağlanan olasılıklar) ve belirsizlik (icat, yenilik ve değişimin bir sonucu olarak bilinmeyen) arasında yaptığı ayrımın olan rezonansın bilinçli olduğu anlaşılır. Daha ileri gidersek, tam da Wittgenstein'in bir "oyun"un kimliğini veya tanımını, onları tanımlayan örtüşen kriterler ve dile bağlı değişken anlamlar açısından saptamanın zor olduğunu ileri sürdüğü gibi, kimliği çevreleyen "muğlaklık" hem gerçekte hem de analizde en önemli özelliktir. Kavramların anlamlarındaki belirgin muğlaklığa ikna olan Keynes, Marshall gibi, düşünceye bir rehber olması dışında iktisadi modellemede matematik kullanımını reddetti (daha geniş bir tartışma ve referanslar için bkz. Fine, 2006). Talcott Parsons da (1931, 1932, 1934), *Quarterly Journal of Economics*'te yazdığı bir dizi makalede, Robbins'ın iktisadi kıt kaynakların rekabet eden hedefler arasında bölüştürülmesi olarak tanımlamasını kısmen

eleştirerek, iktisat ve sosyolojinin kendi yollarına gitmesi gerektiği sonucuna varmıştı.²³ Bu iki isim aynı konuyu ele almalarına rağmen, biri sistemik diğeri bireysel olmak üzere, farklı metodolojiler önermişti.

1930'lardan kalan bu dağınık yorumlar iktisadın kapsamının ne kadar dar düşünüldüğünü ve hala devam ettiği üzere, yapay olduğunu göstermektedir. Konunun, tekniklerin ve yöntemlerin bölünmesi marjinal devrimin içindeki ve dönemindeki tartışmalara kadar gider (buradaki tartışmaların çoğu için bkz. Milonakis & Fine, 2009). İktisadın hem kendi içinde hem de diğer sosyal bilimlerle olan ilişkisinde, iki tarafta da kabul görmektedir ki, evrensel ve tüm dengeli teori mevzunun bir kısmı için resmin en fazla bir parçasını oluşturuyordu. Daha geniş anlamda, sosyal bilimlerin modernizmin entelektüel sonuçlarıyla – bir tarafta rasyonalite, bilim ve mantık; diğer tarafta buna karşı kültür dünyasında oluşan bir tepki ve bohemlikten itibaren kimlik – mücadele ediyorlardı. McCloskey'in (2001, s. 104) belirttiği gibi:

Modernizmin iki çeşidi Modernizmin Evliliği'nden meydana geldi. Bunların popüler versiyonunda kültürün bir yarısı geriye mekanik bir Bilim nosyonu, diğer yarısı romantik bir Sanat nosyonu bıraktı.

Kabaca, diğer sosyal bilimlerin, özellikle kimliği ele alırken, kültürel ve romantik olanı işin içine katmanın yanında postmodernizm vasıtasıyla modernizmin ötesine geçtiler. İktisat ise modernizmin rasyonel ve düzenli tarafına sıkı sıkıya bağlı kaldı. Postmodernizmin kendisi, kimliğin anlamıyla ve nasıl inşa edildiğiyle meşgul oluşu, iktisat ve kimlik iktisadının içine giremedi.²⁴

Becker iktisat emperyalizminin kendi modernist versiyonuyla elinden geleni yapmak istediğinde Akerlof (1990, s. 73) onu, Samuelson'un Friedman'ın parasalcılığını eleştirdiği gibi, nerede duracağını bilmemekle eleştirdi.²⁵ Ama A&K'nın kendi kimlik yaklaşımları Becker'inkiyle uyumsuz olmaktan uzaktır. Özellikle sosyal sermaye açısından bakıldığında bazı konularda Becker'in Akerlof'un beklentisinin ötesinde şeylere sahip olduğu görülüyor. A&K'nın kimlik tartışması kendi çerçevelerinde iktisadi çok ileri götürmeye yeltenmektedir ve böylelikle saati geri alarak iktisat ve diğer sosyal bilimlerin arasındaki ilişkilerin tarihini yeniden yazmak için örtülü ve muhtemelen bilinçsiz bir çabaya girişmektedir. A&K asırlık analitik modernizmi kimlik kavramına uygulamaya çalışmaktadır. Fakat ikincisi özünde, postmodernizme değilse de, en azından modernizmin kültürel tarafına aittir. İronik bir biçimde, kimlik iktisadi tarafından kullanılan teknik düzenek sadece herhangi bir kimliğe sahip birey ideal bir fayda fonksiyonuna indirgenip çıplak bırakılarak tesis edilebilirdi. Bu, kimliği geri getirmek için boş bir sayfa sundu fakat toplum içindeki atomistik bireye tekabül eden nosyonuyla sınırlı bir şekilde.

²³ Ek olarak bkz. Parsons (1968).

²⁴ Aksini iddia eden fakat daha çok kaideyi doğrulayan istisna olan bir yazı bkz. Cullenberg vd. (2001).

²⁵ Bu eleştiri daha da ileriye götürülebilir.

SONUÇ

A&K'yı eleştirdiği makalesinde Davis (2007a), kimlik iktisadını gereğine uygun şekilde iki tema üzerine kurar. Birincisi, bu eleştiri sadece ve sadece birey tarafından uygun kimliklerden birinin seçilmesine indirgenmiş bir *sosyal* kimlik teorisi üzerine kuruludur. Bu, *kişisel* kimliğin devreye girmesi pahasına gerçekleşir. Yani bireylerin var olan kimlikleri nasıl algıladığı ve onları kendilerince nasıl sentezlediğiyle ilgilidir. Davis formel anlamda, kimliğin seçim değişkeni olarak yer aldığı A&K fayda fonksiyonunun yerine fayda fonksiyonunun bizzat kendinin seçtiği örneği koyar.²⁶ İkincisi Davis A&K'nın görüşlerini "son dönem iktisadı" olarak adlandırdığı gelişmelere dayanarak değerlendirir. Bu gelişmeler, kimlik gibi farklı materyal ve değişkenlerin iktisadın çerperlerine eklenmesini içerir. Eklenme "geleneksel çerçeve"yi alt üst etme potansiyeline sahiptir ama etmeyebilir de. Eğer ediyorsa ortodoksinin çözülmesini ve onu yerini yenisinin/yenilerinin almasını sağlayabilir. Davis, A&K'nın, var olan ortodoksi içinde veya karşısında, bu seçeneklerden hiçbirine uymadığını; kendilerine ait *özel* bir sonuç ortaya koyduklarını iddia eder.

Bu makale, A&K'nın kimlik kavramının kritik edilmesi açısından Davis'in eleştirilerinin bir tamamlayıcısı konumundadır²⁷ fakat mevcut eleştirilerin ötesinde bir yere işaret etmektedir. Refleksif ve aktif bireyin rolü açısından Davis'le belli bir benzerlik kurulabilir. Ama burada vurgulanan bireyce seçilen kimlik veya fayda fonksiyonunun karşısında, ya da daha doğrusu onlarla bağlantılı olarak, kimliğin toplumca oluşturulan anlamı nasıl içerdiği (mesele böyle ifade edilecekse). Dolayısıyla, örneğin parasal bir ekonomide zengin ya da yoksul olarak kimliğimiz (öz algımız ve başkalarının bize dair algısı) sadece gelir seviyesiyle sınırlanmaz. Bunun yanında zengin ya da yoksul olmaya affettiğimiz anlamlar da sınırlanır. Oysa böyle bir atıf paranın bulunmadığı bir toplumda mümkün değildir. Öte yandan, sosyal ilişkilerin, yapıların ve süreçlerin vb. kimlikle ilgili anlamları sınırlama ve etkileme şekli çok yönlü ve karmaşıktır.²⁸ Çünkü kimlik çok boyutlu ve kaçınılmaz olarak bağlamsaldır. Sen kimliklerin seçilmiş olduğunu vurgularken haklıydı. Yine de bu, bizim seçtiğimiz koşullarda değilse kimliklerin ifade edebileceği anlamların da sınırlı, daha doğrusu toplumsal olarak inşa edilmiş olduğunu vurgulamak için, bir adım daha ileri götürülmelidir.

Davis'in (2003, 2007b) yayınlanmış eserlerinin ve kendisiyle yaptığımız yazışmaların ışığında bunun aramızda bir çatışma konusu olmadığını sanıyorum. Fakat, kimlik anlayışından (ve A&K'nın bunu yetersiz şekilde işlemeden) ziyade bunun Davis'in "son dönem iktisadı" nosyonu

içerisinde nasıl yer aldığı konusunda kesinlikle bir çatışma bulunmaktadır. Belirtildiği gibi, mesele neoklasik iktisadın ölmüş/ölmekte olup olmadığı ve Colander'in (2000) işaret ettiği gibi, oyun teorisi ve davranışsal iktisat gibi gelişmelerin yeni bir ortodoksiyi temsil edip etmedikleridir (Davis, 2006a, 2007b).²⁹ Şurası önemli ki, son yirmi senedir ana akım iktisadın merkezinde bulunan ve yöntem, teori, teknik ve kanıt kullanma bakımından ana akımın en bariz ürünleri olan (ve dolayısıyla sadece kusursuz işleyen piyasa üzerine kurulu olduğu algısı varsa geleneksel neoklasik iktisattan ayrılan) yeni enformasyon-teorik ve piyasa aksaklığı konularına neredeyse hiç referans verilmemektedir.

Tam tersine, benim görüşüm bunların çerperde yer aldığıdır. Rahatsız edici unsurların (şu veya bu değişken ya da tekniği içselleştirmek veya eklemek) temel herhangi bir etkisine üstün gelecek kutsal teknik araçlar (örneğin fayda ve üretim fonksiyonları) üzerine kurulduğu düşünüldüğünde ana akımın ağırlığını sürdürdüğü açıktır. Peki bu, kimlik iktisadını nereye konumlandırmaktadır? Bu, tam olarak A&K'nın karakteristik yaklaşımıdır. Fakat tam tersine, Davis bu durumu, muhtemelen onun için tam olarak ne ana akımın merkezine ne de devrimci çerpere uygun düştüğü için, özel amaçlı bir katkı olarak değerlendirmektedir. Büyük resme bakıldığında, bu yorum farklılığı büyük oranda, ana akımın içinde ve sınırlarında tam olarak nelerin meydana geldiği ve eğer bir değişim süreci varsa buna nelerin katkıda bulunduğu nelerin bulunmadığına dair ampirik bir meseledir. Fakat kimlik konusunda, metodolojisinde heterodoksi, disiplinlerarasılık ve iktisadi düşünceyle yeterli bağlantılar kuramama ve standart teknik araçlar kullanma yönleriyle A&K özel amaçlı bir analiz örneği sunmamaktadır. Şu durumda, "son dönem iktisadı" en azından Davis'in özel amaçlı kategori düşüncesini desteklememekte ve kendi altını oymamaktadır. Üstelik A&K'nın çalışmaları özel amaçlı yönelim olmaktan uzaktır ve kimlik iktisadından ziyade çağdaş iktisadın kimliği hakkında fikir beyan etmektedir.

Etik: Bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir etik sorun bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics: There are no ethical issues with the publication of this manuscript.

Conflict of Interest: The author declared no potential

²⁶ Maalesef Davis (2006b, s. 371), beklenmedik bir tarzda ve muhtemelen ortodoks okuyucunun gözüne girmek için, bunu "bireysel objektif fonksiyonu bir üretim fonksiyonu şeklinde ele almak için öneriler" olarak ortaya atmaktadır. Bu mesela Becker'le tamamen uyumludur.

²⁷ Bu makalenin ilk taslakları Davis'in bilgisi olmadan yazıldığı için çalışmaların tamamlayıcılığı rastlantısalıdır.

²⁸ Bu temanın geliştirilmesi bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. Fakat tüketici kimlikleri ve tüketilene atfedilen anlamlar hakkında detaylı bir tartışma ve analiz çerçevesi için bkz. Fine (2002b, 2005).

²⁹ Ana akımın her şeyden önce çeşitli teorik malzemesiyle değil ontolojisiyle karakterize edilebileceğini iddia eden görüş için bkz. Lawson (2006). Buna karşı bir görüş için bkz. Fine (2007).

conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA³⁰

- Akerlof, G., & Kranton, R. (2000). Economics and identity. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(3), 715-753. [CrossRef]
- Bayliss, K., & Fine, B. (2021). *A guide to the systems of provision approach: Who gets what, how and why*. Palgrave MacMillan. [CrossRef]
- Bédécarrats, F., Guérin, I., & Roubaud, F. (Eds.). (2020). *Randomized control trials in the field of development: A critical perspective*. Oxford University Press.
- Fine, B. (1997). The new revolution in economics. *Capital & Class*, 21(1), 143-148. [CrossRef]
- Fine, B. (2002). "Economic imperialism": A view from the periphery. *Review of Radical Political Economics*, 34(2), 187-201. [CrossRef]
- Fine, B. (2004). Economics and ethics: Amartya Sen as point of departure. *The New School Economic Review*, 1(1), 95-103. [CrossRef]
- Fine, B. (2009, June 28-July 2). *Political economy for the rainbow nation: Dividing the spectrum?* [Keynote speech]. South African Sociological Association Annual Conference, Johannesburg, South Africa. [CrossRef]
- Fine, B. (2010). *Theories of social capital: Researchers behaving badly*. Pluto.
- Fine, B. (2011). The general impossibility of neoclassical economics. *Ensayos Revista de Economía*, 30(1), 1-22.
- Fine, B. (2019a). Economics and interdisciplinarity: One step forward, n steps back? *Revista Crítica de Ciências Sociais*, (119), 131-148. [CrossRef]
- Fine, B. (2019b). Post-Truth: An alumni economist's perspective. *International Review of Applied Economics*, 33(4), 542-567. [CrossRef]
- Fine, B., Johnson, D., Santos, A., & Van Waeyenberge, E. (2016). *Nudging or fudging: The world development report 2015*. *Development and Change*, 47(4), 640-663. [CrossRef]
- Fine, B., & Milonakis, D. (2009). *From economics imperialism to freakonomics: The shifting boundaries between economics and other social sciences*. Routledge.
- Lazear, E. (2000). Economic imperialism. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(1), 99-146. [CrossRef]

KAYNAKÇA³¹

- Akerlof, G. (1970). The market for "lemons": Quality uncertainty and the market mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*, 84(3), 488-500. [CrossRef]
- Akerlof, G. (1990). George A. Akerlof. R. Swedberg (Ed.),

- Economics and sociology, redefining their boundaries: Conversations with economists and sociologists* içinde (ss. 61-77). Princeton University Press. [CrossRef]
- Akerlof, G. (2006). *The missing motivation in macroeconomics: Preliminary draft* [Presidential address]. American Economic Association, Chicago, IL, USA. [CrossRef]
- Akerlof, G., & Kranton, R. (2000). Economics and identity. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(3), 715-753. [CrossRef]
- Akerlof, G., & Kranton, R. (2002). Identity and schooling: Some lessons for the economics of education. *Journal of Economic Literature*, 40(4), 1167-1201. [CrossRef]
- Akerlof, G., & Kranton, R. (2003). Identity and the economics of organizations. Unpublished document. Retrieved September 4, 2008 from <http://www.wam.umd.edu/rkranton/identityandorganizations.pdf#search=Identity%20and%20the%20Economics%20of%20Organizations>
- Akerlof, G., & Kranton, R. (2005). Identity and the economics of organizations. *Journal of Economic Perspectives*, 19(1), 9-32. [CrossRef]
- Becker, G. (1996). *Accounting for tastes*. Harvard University Press.
- Becker, G., & Tomes, N. (1979). An equilibrium theory of the distribution of income and intergenerational mobility. *Journal of Political Economy*, 87(6), 1153-1189. [CrossRef]
- Bénabou, R., & Tirole, J. (2005). *Incentives and prosocial behavior* (Discussion Paper No. 1695). Institute for the Study of Labour, IZA. [CrossRef]
- Colander, D. (2000). The death of neoclassical economics. *Journal of the History of Economic Thought*, 22(2), 127-143, reproduced in Colander (2001). [CrossRef]
- Colander, D. (2001). *The lost art of economics*. Edward Elgar.
- Coleman, J. (1961). *The adolescent society: The social life of the teenager and its impact on education*. The Free Press.
- Cullenberg, S., Amariglio, J., & Ruccio, D. (Ed.). (2001). *Postmodernism, economics and knowledge*. Routledge.
- Daly, H. (1982). Chicago School individualism versus sexual reproduction: A critique of Becker and Tomes. *Journal of Economic Issues*, 16(1), 307-312. [CrossRef]
- Davis, J. (2003). *The theory of the individual in economics: Identity and value*. Routledge.
- Davis, J. (2006a). The turn in economics: Neoclassical dominance to mainstream pluralism? *Journal of Institutional Economics*, 2(1), 1-20. [CrossRef]
- Davis, J. (2006b). Social identity strategies in recent economics. *Journal of Economic Methodology*, 13(3), 371-390. [CrossRef]
- Davis, J. (2007a). Akerlof and Kranton on identity in economics: Inverting the analysis. *Cambridge Journal of Economics*, 31(3), 349-362. [CrossRef]
- Davis, J. (2007b). Postmodernism and the individual as a process. *Review of Social Economy*, 65(2), 203-208. [CrossRef]
- Dugger, W. (1980). Power: An institutional framework of analy-

³⁰ Bu kaynakça "Kimlik İktisadı mı, İktisadın Kimliği mi?": Türkçe Çeviriye Önsöz başlıklı bölüme aittir.

³¹ Bu kaynakça özgün makaleye aittir.

- sis. *Journal of Economic Issues*, 14(4), 897-907. [CrossRef]
- Fine, B. (1975). Individual liberalism in a paretian society. *Journal of Political Economy*, 83(6), 1277-1281. [CrossRef]
- Fine, B. (1995). On the relationship between true preference and actual choice. *Social Choice and Welfare*, 12(4), 353-361. [CrossRef]
- Fine, B. (1996). Reconciling interpersonal comparability and the intensity of preference for the utility sum rule. *Social Choice and Welfare*, 13(3), 319-325. [CrossRef]
- Fine, B. (2001). *Social capital versus social theory: Political economy and social science at the turn of the millennium*. Routledge.
- Fine, B. (2002a). "Economic imperialism": A view from the periphery. *Review of Radical Political Economics*, 34(2), 187-201. [CrossRef]
- Fine, B. (2002b). *The world of consumption: The material and cultural revisited*. Routledge.
- Fine, B. (2004). Economics and ethics: Amartya Sen as point of departure. *The New School Economic Review*, 1(1), 95-103. [CrossRef]
- Fine, B. (2005). Addressing the consumer. F. Trentmann (Ed.), *The making of the consumer: Knowledge, power and identity in the modern world* içinde (ss. 291-311). Berg.
- Fine, B. (2006). *The general impossibility of the new institutional economics: Or does Bertrand Russell deserve a Nobel prize for economics?* Unpublished document.
- Fine, B. (2007). *Critical realism and heterodoxy*. Unpublished document.
- Fine, B., & Fine, K. (1974a). Social choice and individual ranking I. *The Review of Economic Studies*, 41(3), 303-322. [CrossRef]
- Fine, B., & Fine, K. (1974b). Social choice and individual ranking II. *The Review of Economic Studies*, 41(4), 459-475. [CrossRef]
- Fine, B., & Milonakis, D. (2009). *From economics imperialism to freakonomics: The shifting boundaries between economics and other social sciences*. Routledge.
- Hill, C. (2005). *What the new economics of identity has to say to legal scholarship* (Research Paper No. 05-46). University of Minnesota Legal Studies.
- Lawson, T. (2006). The nature of heterodox economics. *Camb-ridge Journal of Economics*, 30(4), 483-505. [CrossRef]
- Lazear, E. (2000). Economic imperialism. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(1), 99-146. [CrossRef]
- McCloskey, D. (1999). *Crossing: A memoir*. Chicago University Press.
- McCloskey, D. (2001). The genealogy of postmodernism: An economist's guide. S. Cullenberg, J. Amariglio, & D. F. Ruccio (Ed.), *Post-modernism, economics and knowledge* içinde (ss. 102-128). Routledge
- Milonakis, D., & Fine, B. (2009). *From political economy to economics: Method, the social and the historical in the evolution of economic theory*. Routledge.
- Moscato, I. (2005). History of consumer demand theory 1871–1971: A Neo-Kantian rational reconstruction. Bocconi University. [CrossRef]
- Parsons, T. (1931). Wants and activities in Marshall. *The Quarterly Journal of Economics*, 46(1), 101-140. [CrossRef]
- Parsons, T. (1932). Economics and sociology: Marshall in relation to the thought of his time. *The Quarterly Journal of Economics*, 46(2), 316-347. [CrossRef]
- Parsons, T. (1934). Some reflections on "The nature and significance of economics". *The Quarterly Journal of Economics*, 48(3), 511-545. [CrossRef]
- Parsons, T. (1968). *The structure of social action: A study in social theory with special reference to a group of recent european writers* (Vols. 1-2, first edition of 1937). The Free Press.
- Sen, A. (2005). *An argumentative Indian: Writings on Indian history, culture and identity*. Allen Lane.
- Sen, A. (2006). *Identity and violence: The illusion of destiny*. Allen Lane.
- Swedberg, R. (Ed.). (1990). *Economics and sociology, redefining their boundaries: Conversations with economists and sociologists*. Princeton University Press. [CrossRef]
- Trentmann, F. (Ed.). (2005). *The making of the consumer: Knowledge, power and identity in the modern world*. Berg.
- Waller, W. (2004). [J. B. Davis tarafından yazılan *The theory of the individual in economics: Identity and value* adlı kitabın değerlendirmesi]. *Journal of Economic Issues*, 38(4), 1112-1114. [CrossRef]

Yıldız Social Science Review

Web site information: <https://yssr.yildiz.edu.tr>
DOI: 10.51803/yssr.839536

Orijinal Makale / Original Article

Work-Related Identity Differences: Individual and Organizational Outcomes

İşle İlgili Kimlik Farklılıkları: Bireysel ve Örgütsel Çıktılar

Esin CAN^a Hazal Koray ALAY^b

^aDepartment of Business Administration, Yıldız Technical University, Istanbul, Turkey

^bIstanbul Esenyurt University, Faculty of Business and Management Sciences, Istanbul, Turkey

^aİşletme Bölümü, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

^bİstanbul Esenyurt Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İstanbul, Türkiye

ARTICLE INFO

Article history

Received: 12 December 2020

Accepted: 14 March 2021

Key words:

Identity, individual career outcomes, organizational effectiveness outcomes, social identity theory, work-related differences.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Hakkında

Geliş tarihi: 12 Aralık 2020

Kabul tarihi: 14 Mart 2021

Anahtar kelimeler:

Kimlik, Bireysel kariyer çıktıları, örgütsel etkililik çıktıları, sosyal kimlik teorisi, işle ilgili farklılıklar.

ABSTRACT

This study examined the effects of work-related identity differences on individual and organizational outcomes. Employee income, ownership structure (public/private), number of employees, establishment date of the institution and sectoral differences are considered work-related differences. Job satisfaction and organizational commitment are considered individual career outcomes; intention to quit and organizational performance are considered organizational effectiveness outcomes. In this context, the validity and future of the effects of work-related differences of employees on individual and organizational outcomes are discussed. The research method of this study is quantitative, which is based on social identity theory. The hypotheses were tested through 532 questionnaire data collected by the snowball sampling method. The analysis revealed that the model had high explanatory power.

Cite this article as: Can, E., & Alay, H.K. (2021). Work-Related Identity Differences: Individual and Organizational Outcomes. *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 15–22.

ÖZ

Bu araştırma da çalışanların işleriyle ilgili farklılıklarından kaynaklı sahip oldukları kimliğin bireysel ve örgütsel çıktılar üzerindeki etkisi incelenmektedir. Çalışanın geliri, çalışılan kurumun statüsü (kamu/özel), kurumun yaşı, çalışan sayısı ve çalışılan sektör işle ilgili farklılıklar olarak ele alınmaktadır. İş tatmini ve örgütsel bağlılık bireysel kariyer çıktıları; işten ayrılma niyeti ve örgütsel performans örgütsel etkililik çıktıları olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, çalışanların işle ilgili farklılıklarının bireysel ve örgütsel çıktılar üzerindeki etkisinin geçerliliği ve geleceği tartışılmaktadır. Sosyal kimlik teorisini temel alan bu çalışmanın araştırma yöntemi nicel desenlidir. Ortaya konan hipotezler, anket yönetimiyle temin edilen veriler aracılığıyla test edilmiştir. Elde edilen verilere uygulanan analiz sonuçları modelin açıklayıcılık gücünün yüksek olduğunu göstermektedir.

Atıf için yazım şekli: Can, E., & Alay, H.K. (2021). Work-Related Identity Differences: Individual and Organizational Outcomes. *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 15–22.

*Corresponding author / Sorumlu yazar

*E-mail: hazalkoraygenc@gmail.com

Published by Yıldız Technical University Press, İstanbul, Turkey

Copyright 2021, Yıldız Technical University. This is an open access article under the CC BY-NC license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

1. INTRODUCTION

Identity is a reflection of people's lifestyles and thought structures. Identity has different meanings according to interpretation and perception. In this context, identity refers to individuality in one way and acquires a collective structure in the other. Every person has an identity, which is not limited to the information contained in the official records. This identity has a structure that differentiates people and reveals their belonging. When classifying people according to their differences, demographic and inborn features are the primary differences; personal and social values, expectations, experience, and abilities are also considered to be secondary. Primary difference dimensions are elements, such as age, race, ethnicity, gender, and physical characteristics that show the inherent differences of individuals, and they are the basic elements that are easily noticed and do not change. Secondary difference dimensions are individuals' beliefs, educational levels, marital status, socioeconomic status, which are not easily understood at first glance and are not generally easier to change. The identity of the employees arising from their diversity related to their works is also in the category of secondary differences. In the context of working life, diversities are considered a strategy to achieve organizational goals. When organizations adopt an approach that accepts differences as a strategy, diversity management becomes a tool for achieving organizational goals. This focus facilitates managers to link organizational goals with individual and organizational outcomes.

Income, institutional status, institutional age and sectoral differences may affect the life of employees by shaping attitudes and behaviors. This study examined the differentiating effect of work-related identity differences on individual and organizational outcomes. Job satisfaction and organizational commitment are considered individual career outcomes; intention to quit and organizational performance are considered organizational effectiveness outcomes. In this context, the validity and future of the effect of work-related differences of employees on individual and organizational outcomes are discussed.

2. METHODOLOGY

This quantitative research was conducted through surveys collected from the 532 participants working in Istanbul using the snowball sampling method. This study had an explanatory research method as it measures its differences about its work with individual and organizational outcomes in terms of its purpose. The design model of this study included a causal context. This study had a cross-sectional screening method concerning the time covered by the research. The sample of this study consisted of employees from different sectors. A normal distribution test was performed with SPSS 20 package programs. Besides, frequency testing, validity, and reliability tests were also performed.

Independent sample t-test, ANOVA, Scheffe, and Tukey-B test were used to examine whether work-related identity differences of employees had differentiating effects on individual and organizational outcome variables.

The main hypotheses of this study are:

- H1: Work-related identity differences affect individual outcomes.
- H2: Work-related identity differences affect organizational outcomes.

In the research, the employees were asked to answer open-ended questions about employee income, ownership structure (public/private), number of employees, establishment date of the institution, and sectoral differences. Organizational commitment scale was developed by McKay et al. (2007) which contains 4 items. Job satisfaction scale was developed by Brimhall et al. (2014) which contains 4 items. Intention to quit work scale was developed by McKay et al. which contains 2 items. Organizational performance scale was developed by Erdem et al. (2011) which contains 7 items. The model of the research is as follows (Fig. 1):

3. FINDINGS

For the data obtained as a result of the questionnaire, explanatory factor analysis, reliability analysis and normal distribution test analyzes were evaluated with the SPSS 20 programs. In the explanatory factor analysis, the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test was performed to measure the sample adequacy. It was determined that the KMO value was above 0.80 for individual and organizational outcome variables. The Alpha model was used while evaluating reliability analysis. Cronbach alpha values of individual and organizational outcome variables were above 0.90.

3.1. Testing the Differences of Variables According to Participants' Characteristics

Independent Sample T-Test and One way analysis of variance (ANOVA) were used to examine whether the identity structures of employees and socioeconomic char-

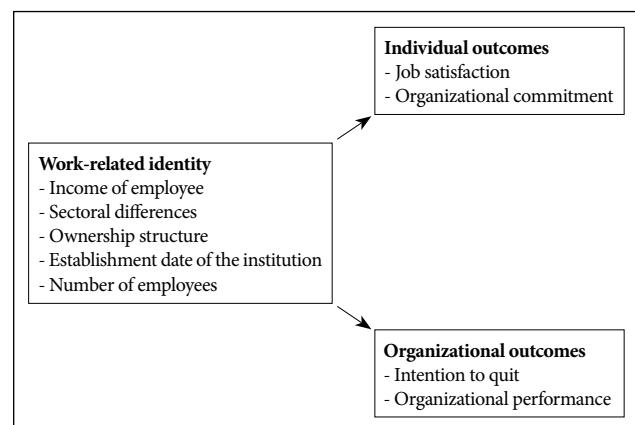

Figure 1. Research Model.

acteristics had a differentiating effect on the variables in the research model and Scheffe and Tukey-B Tests to find the origin of the difference. In the event that the Scheffe and Tukey-B Tests from the SPSS analysis did not yield any findings, we also made evaluations by looking at the means of the answers given by the participants. In this context, we interpreted values as follows to evaluate the means of the answers given by the participants: 1.00 to 1.80 as “none”, 1.81-2.50 as “rarely”, 2.51 and 3.50 as “sometimes”, 3.51 and 4.20 as “usually”, and 4.21 and 5.00 as “always”.

One way analysis of variance (ANOVA) test was applied to investigate the differentiating effect of the income of the employees on the variables. The results obtained are shown in Table 1 below.

As Table 1 indicates, the income of the employees had a differentiating effect on job satisfaction, organizational commitment and intention to quit. As income increased, job satisfaction and organizational commitment tended to be negative. A similar situation was valid in the intention to quit. There was no relation between income and organizational performance perception.

Independent Sample t-test was applied to investigate the differentiating effect of the ownership structure of the employees on the examined variables. The results obtained are shown in Table 2 below.

As Table 2 indicates, the ownership structure of the employees had a differentiating effect on all variables. The perceptions of employees working in private status institutions

Table 1. The Differentiating Effect of Income on Variables

Income	n	Mean	SD	F	Sig.
Job satisfaction					
2000 and lower	130	3.4865	1.02881	5.455	0.001
2001-3500	153	3.3203	1.09592		
3501-4500	73	3.1541	1.16192		
4500+	176	2.9474	1.43989		
Organizational commitment					
2000 and lower	130	3.1731	1.24197	2.996	0.031
2001-3500	153	2.9967	1.26471		
3501-4500	73	2.9007	1.22385		
4500+	176	2.7287	1.38173		
Intention to quit					
2000 and lower	130	2.9769	1.28627	3.039	0.029
2001-3500	153	3.0850	1.25760		
3501-4500	73	3.1575	1.20149		
4500+	176	2.7131	1.43976		

SD: Standard deviation

Table 2. The Differentiating Effect of Ownership Structure on Variables

Institution status	n	Mean	SD	t	p
Job satisfaction					
Public	341	3.3915	1.20429	=Varyans	5.981
Private	191	2.7107	1.35254		
Organizational commitment					
Public	341	3.2397	1.23665	=Varyans	7.508
Private	191	2.3992	1.24207		
Intention to quit					
Public	341	3.0630	1.30372	=Varyans	2.745
Private	191	2.7356	1.34829		
Organizational performance					
Public	341	3.7394	0.92321	=Varyans	5.725
Private	191	3.2730	0.86099		

SD: Standard deviation

were significantly negative compared to those working in public institutions.

ANOVA test was applied to investigate the differentiating effect of the establishment date of institution on the variables. The results obtained are shown in Table 3 below.

As Table 3 indicates, the establishment date of the institution has a differentiating effect on all variables. The findings showed that job satisfaction and organizational commitment were low in mature companies with an age of 21-40 years. A similar result was valid in the intention to quit. The institutions with the highest perception of organizational performance were young companies in the 1-10 year range.

ANOVA test was applied to investigate the differentiating effect of the number of employees on the variables. The results obtained are shown in Table 4 below.

As Table 4 indicates, the number of employees had a differentiating effect on all variables. The institutions with the lowest job satisfaction and organizational commitment were institutions with 51-150 employees. A similar situation was valid in the intention to quit.

ANOVA test was applied to investigate the differentiating effect of the sectoral differences on the variables. The results obtained are shown in Table 5 below.

As Table 5 indicates, the sectoral differences had a differentiating effect on all variables. The job satisfaction level of technology sector employees was higher than others. The

findings showed that the education sector follows. Job satisfaction level of service sector employees was lowest compared to others; and finance sector follows. Compared with the financial sector with the lowest organizational commitment, it was found that the highest organizational commitment was in the food and technology sector. Compared to the construction and finance sector, where the intention to quit was the highest, the lowest intention to quit was found in the technology and education sector. Compared with the technology sector, where perceived organizational performance was the most positive, perceived organizational performance in the construction sector was significantly negative.

4. DISCUSSION

When the existence of the differentiating effect of income, institutional status, institutional age and sector characteristics on individual career outcomes and organizational effectiveness outcomes have been investigated, the findings have shown that as the income of the employees increases, job satisfaction and organizational commitment decrease. In addition, those who have the highest intention to quit are employees with a monthly income of 3501-4500 TL. It has been stated in many previous studies that money motivates people. However, it is not necessary that the motivating and happy ones are the same. No significant

Table 3. The Differentiating Effect of Establishment Date of Institution on Variables

Age institution	n	Mean	SD	F	Sig.
Job satisfaction					
1-10 year	212	3.3349	1.23959	5.754	0.000
11-20 year	107	3.5257	1.10900		
21-40 year	135	2.5407	1.36323		
41+	78	3.1667	1.25529		
Organizational commitment					
1-10 year	212	3.1179	1.22581	3.617	0.000
11-20 year	107	3.2967	1.28035		
21-40 year	135	2.4037	1.30905		
41+	78	2.8814	1.24690		
Intention to quit					
1-10 year	212	3.0896	1.31397	4.460	0.000
11-20 year	107	3.1355	1.26932		
21-40 year	135	2.4222	1.29128		
41+	78	3.1987	1.28765		
Organizational performance					
1-10 year	212	3.5168	0.99004	6.368	0.000
11-20 year	107	3.8278	0.91173		
21-40 year	135	3.4169	0.76016		
41+	78	3.6392	0.97809		

SD: Standard deviation

Table 4. The Differentiating Effect of Number of Employees on Variables

Number of employees	n	Mean	SD	F	Sig.
Job satisfaction					
1-25 person	137	3.4361	1.17222	15.463	0.000
26-50 person	111	3.3649	1.13006		
51-150 person	116	2.6034	1.57289		
150+	168	3.1429	1.18517		
Organizational commitment					
1-25 person	137	3.3978	1.11990	11.790	0.000
26-50 person	111	3.0676	1.10831		
51-150 person	116	2.4418	1.50303		
150+	168	2.8199	1.27708		
Intention to quit					
1-25 person	137	3.2080	1.27135	9.988	0.000
26-50 person	111	3.1667	1.27267		
51-150 person	116	2.5474	1.55616		
150+	168	2.8601	1.16193		
Organizational performance					
1-25 person	137	3.6757	0.96712	4.437	0.000
26-50 person	111	3.5521	0.92411		
51-150 person	116	3.4618	0.85078		
150+	168	3.5765	0.94759		

SD: Standard deviation

difference was found between the well-being of the richest people on the Forbes 400 list and shepherds living in the Masai tribe in the right Africa in the studies conducted by Diener et al. (1993). On the other hand, income for people living in poor countries is related to job satisfaction and general happiness. However, when the individual reaches a comfortable living level, the relationship between income and job satisfaction is almost lost (Judge & Hurst, 2007).

When compared with the institutional status, the organizational commitment and job satisfaction levels of the employees with special status are lower than the employees with public status. In many previous studies, it is stated that the increase in organizational effectiveness depends on the working environment with a healthy atmosphere and job satisfaction (Bateman & Organ, 1983; Batlis, 1980; Çekmecelioğlu, 2006; Sabuncuoğlu & Tüz, 2001). It is not surprising that employees who spend most of a day in their workplaces want to be happy, peaceful and satisfied. In a study examining the effects of job insecurity perception on organizational commitment and job satisfaction of employees of public and private status of institutions in Turkey, the findings have shown that employees of public status of the institution have higher levels of loyalty and satisfaction due to their long-term employment opportunities and job guarantees (Ilkım & Derin, 2018). A recent study indicated that the economic conditions of Turkey affect the feelings of job insecurity (Poyraz & Kama, 2008).

It has been determined that the institutions' age has a differentiating effect on the organizational commitment and job satisfaction level. Perception of the employees in the 21-40 years range is low about job satisfaction and organizational commitment. The majority of the studies on organizational age evaluate the organizational age in two dimensions as young and old. According to Autio et al. (2000, p. 922), those under the age of 22 are young organizations; those over the age of 22 are considered older. According to Notta and Vlachvei (2008), organizations under 10 years are considered young, and organizations over 10 years are considered old. Ouimet and Zarutskie (2014, p. 397) classifies the organization age as 1-5, 6-10, 11-15, 16-20 and interprets the young/old organization distinction according to these values. A similar classification is a study conducted by Rebelo and Gomes (2011, p. 178) evaluating the organizational age between the ages of 1-10, 11-20, 21-30, 31-40, 41-50 and 51-99. In this context, it can be said that the institutions whose organizational age is between 21-40 are accepted as old organizations. According to Mintzberg (2011), formalization and bureaucratic structuring come along as the organization grows older. For example, simple organic structures become functional organizational structures. When evaluated in this context, as the age of the institution grows, the size of the organization increases and the visibility of the employees decreases within the organization. This situa-

Table 5. The Differentiating Effect of Sector on Variables

Sector	n	Mean	SD	F	Sig.
Job satisfaction					
Education	134	3.4142	1.15325	5.75	0.000
Entertainment	24	3.5208	1.17704		
Finance	14	2.8750	1.18788		
Food	24	3.4271	1.39385		
Service	158	2.7231	1.43506		
Construction	36	2.9097	1.07097		
Health	38	2.9079	1.38820		
Technology	81	3.6759	0.98856		
Textile	23	2.8913	1.35014		
Organizational commitment					
Education	134	2.9422	1.16453	3.62	0.000
Entertainment	24	3.3229	1.07461		
Finance	14	2.6786	1.21064		
Food	24	3.5729	1.31975		
Service	158	2.6582	1.41431		
Construction	36	2.7222	1.15384		
Health	38	2.7368	1.43549		
Technology	81	3.4012	1.14815		
Textile	23	2.9674	1.41482		
Intention to quit					
Education	134	3.2351	1.19788	4.46	0.000
Entertainment	24	3.1250	1.26190		
Finance	14	2.5357	1.51231		
Food	24	3.5417	1.41357		
Service	158	2.5348	1.38476		
Construction	36	2.6944	1.05748		
Health	38	2.9474	1.24548		
Technology	81	3.2531	1.30653		
Textile	23	2.8261	1.33662		
Organizational performance					
Education	134	3.3380	0.97813	6.37	0.000
Entertainment	24	3.8929	0.71024		
Finance	14	3.4694	0.96635		
Food	24	3.6726	1.10052		
Service	158	3.5090	0.82664		
Construction	36	3.2540	1.06747		
Health	38	3.4211	1.04078		
Technology	81	4.1129	0.67828		
Textile	23	3.8323	0.79148		

SD: Standard deviation

tion may affect employees' attitudes, behaviors and perceptions in the organization negatively.

It has been determined that the number of employees of the institutions has a differentiating effect on the organizational commitment and job satisfaction level. Perception

of the employees in the 51-150 number range is low job satisfaction and organizational commitment. Blau (1968) defines the size of the organization structurally according to the number of employees. Many studies have emphasized that the effects of organizational size on organiza-

tional behavior variables arenegative. Behemot Syndrome emerges with the increase in the organization activities, the increase in the number of employees, and the excessive expansion of the organizational structure in the horizontal and vertical direction. Behemot syndrome is a situation in which the growing organizational volume decreases the job satisfaction of the employees and increases absenteeism. Absenteeism makes the difficulty of harmonization process. Difficulty in the harmonization process reduces productivity. In summary, excessive expansion of organizations reveals a series of troublesome symptoms and problems that come with turning into a bulky structure (Keçecioglu, 2018, p. 179).

When the sector is considered, the perception of service sector employees is low job satisfaction, organizational commitment and organizational performance and also high intention to quit. It can be said that the working conditions and earnings of service sector workers have an impact on these negative evaluations. The most positive perception was in the technology sector employees. The non-hierarchical organizational structure is dominant in the technology sector with a more organic organizational structure, flexible, non-standardized relationships, duties and responsibilities. Burns and Stalker (1961) describe the effects of mechanical and organic organizational structures on the satisfaction and productivity level of employees in their studies, in which they examine the importance of the relationship between organizational structure and working conditions.

5. CONCLUSION

This study examined the differentiating effect of work-related identity differences on job satisfaction and organizational commitment as individual career outcomes, and organizational performance, and intention to quit as organizational outcomes. In this context result of the analyzes said that it has a differentiating effect on employees' income, ownership structure status, establishment date age of the institution and sectoral differences on individual and organizational outcomes.

Time and resource limitation in research is important that adversely affects to reach a different sample. In this context, increasing the sample size of the study, focusing on different cities or regions, and making comparative analyses are important in terms of being an idea for future studies.

Ethics: There are no ethical issues with the publication of this manuscript.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Authorship Contributions: Concept: E.C., H.K.A.; Design: E.C., H.K.A.; Supervision: E.C., H.K.A.; Resources – E.C., H.K.A.; Data collection and/or processing: E.C., H.K.A.; Analysis and/or interpretation: E.C., H.K.A.; Literature search: E.C., H.K.A.; Writing Manuscript: E.C., H.K.A.; Critical review: E.C., H.K.A.

Conflict of Interest: The author declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

REFERENCES

- Autio, E., Sapienza, H. J., & Almeida, J. G. (2000). Effects of age at entry, knowledge intensity, and imitability on international growth. *Academy of Management Journal*, 43(5), 909-924. [CrossRef]
- Bateman, T. S., & Organ, D. W. (1983). Job satisfaction and the good soldier: The relationship between affect and employee "citizenship". *Academy of Management Journal*, 26(4), 587-595. [CrossRef]
- Batlis, N. (1980). The effect of organizational climate on job satisfaction, anxiety, and propensity to leave. *The Journal of Psychology*, 104(3-4), 233-240. [CrossRef]
- Blau, P. M. (1968). The hierarchy of authority in organizations. *American Journal of Sociology*, 73(4), 453-467. [CrossRef]
- Brimhall, K. C., Lizano, E. L., & Barak, M. E. M. (2014). The mediating role of inclusion: A longitudinal study of the effects of leader-member exchange and diversity climate on job satisfaction and intention to leave among child welfare workers. *Children and Youth Services Review*, 40, 79-88. [CrossRef]
- Burns T., & Stalker, G. M. (1961). *The management of innovation*. Tavistock Publishing.
- Çekmecelioglu, H. (2006). İş tatmini ve örgütsel bağlılık tutumlarının işten ayrılma niyeti ve verimlilik üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi: Bir araştırma [An assessment of the effects of job satisfaction and organizational commitment attitudes on intention to leave and productivity: A research]. *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 8(2), 153-168. [CrossRef]
- Diener E., Sandvik, E., Seidlitz, L., & Diener, M. (1993). The relationship between income and subjective well-being: Relative or absolute? *Social Indicators Research*, 28(3), 195-223. [CrossRef]
- Erdem, B., Gökdeniz, A., & Met, Ö. (2011). Yenilikçilik ve işletme performansı ilişkisi: Antalya'da etkinlik gösteren 5 yıldızlı otel işletmeleri örneği [The relationship between innovation and organizational performance: A research in five-star hotels in Antalya]. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 77-112. [CrossRef]
- Ilkım, N. Ş., & Derin, N. (2018). Güvenlik iklimi ve iş tatmini ilişkisinde birey-örgüt uyumunun aracı rolü [The mediation role of person-organization fit in the relation between security climate and job satisfaction]. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 231-245. [CrossRef]
- Judge, T. A., & Hurst, C. (2007). Capitalizing on one's advantages: Role of core self-evaluations. *Journal of Applied*

- Psychology*, 92(5), 1212-1227. [CrossRef]
- Keçecioğlu, T. (2018). Örgüt Büyüklüğünün Örgüt Yapısına Olan Etkileri Üzerine Çok Boyutlu Yaklaşımlar [Multi-dimensional approaches on the effects of the organization's size on organizational structure]. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 179-207. [CrossRef]
- McKay, P. F., Avery, D. R., Tonidandel, S., Morris, M. A., Hernandez, M., & Hebl, M. R. (2007). Racial differences in employee retention: Are diversity climate perceptions the key? *Personnel Psychology*, 60(1), 35-62. [CrossRef]
- Mintzberg H. (2011). From management development to organization development with IMPact. *OD Practitioner*, 43(3), 25-29. [CrossRef]
- Notta, O., & Vlachvei, A. (2008). Foreign-owned versus domestically owned firms: Evidence from Greece. *New Medit*, 7(4), 13-19. [CrossRef]
- Ouimet, P., & Zarutskie, R. (2014). Who works for start-ups? The relation between firm age, employee age, and growth. *Journal of Financial Economics*, 112(3), 386-407. [CrossRef]
- Poyraz, K., & Kama, B. (2008). Algılanan iş güvencesinin, iş tatmini, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerinin incelenmesi [Analyzing the effects of perceived job security on job satisfaction organizational loyalty and intention to leave]. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 143-164. [CrossRef]
- Rebelo, T. M., & Gomes, A. D. (2011). Conditioning factors of an organizational learning culture. *Journal of Workplace Learning*, 23(3), 173-194. [CrossRef]
- Sabuncuoğlu, Z., & Tüz, M. (2001). *Örgütsel psikoloji*. Ezgi Kitabevi. [CrossRef]

Yıldız Social Science Review

Web site information: <https://yssr.yildiz.edu.tr>
DOI: 10.51803/yssr.897588

Orijinal Makale / Original Article

Moldova'da Sovyet Sonrası Ulus Kimlik İnşası: İdeolojik Yaklaşımlar

National Identity Building in Moldova in the Post-Soviet Era: Ideological Approaches

Ömer AKPINAR^{a*}

^aBağımsız Araştırmacı

^aIndependent Researcher

MAKALE BİLGİSİ

Makale Hakkında

Geliş tarihi: 15 Mart 2021

Kabul tarihi: 19 Temmuz 2021

Anahtar kelimeler:

Moldova, Moldovan, pan-Rumenistler, pan-Moldovanistler, sivil Moldovanistler.

ARTICLE INFO

Article history

Received: 15 March 2021

Accepted: 19 July 2021

Key words:

Moldova, Moldovan, pan-Rumenists, pan-Moldovanists, Civil Moldovanists.

ÖZ

Moldova Güney Doğu Avrupa'da yer alan eski bir Sovyet ülkesidir. Bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından günümüze otuz yıl geçti. Moldova otuz yıl boyunca ulusal kimliğini inşa etmeye çalıştı. Bağımsızlık öncesi başlayan ulus kimlik tartışmaları bugün de devam etmektedir. Bu çalışmada Moldova'da ulus kimlik inşasına etki eden ideolojik yaklaşımlar incelenmiştir. Ulus kimlik inşası milliyetçilik ideolojisi üzerinden açıklanmıştır. Milliyetçilik ilkçiler, modernistler ve etno-sembolcüler olarak üç başlıkta toplanmıştır. Moldova'da ulus kimliğinin inşasına etki eden ideolojiler ise pan-Rumenistler, pan-Moldovanistler ve Sivil Moldovanistler olarak isimlendirilmiştir. Pan-Rumenistler ilkçilere yakın ve Moldova'da yaşayan insanların Rumen olduğunu iddia ederler. Pan-Moldovanistler Moldovan kimliğinin gerçek bir kimlik olduğunu belirtirler ve etno-sembolcülere yakındırlar. Sivil Moldovanistler ise modernistlere yakın bir ideolojiye sahipler ve alt kimliklere saygı duyularak herkesin Moldovan kimliğinde buluşması gerektiğini düşünürler.

Atıf için yazım şekli: Akpınar, Ö. (2021). Moldova'da Sovyet Sonrası Ulus Kimlik İnşası: İdeolojik Yaklaşımlar. *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 23–35.

ABSTRACT

As a former Soviet state Moldova is located South Eastern Europe. Thirty years have passed since 1991, when it gained its independence. The national identity debates which started before independence continue today. In this study, the ideological approaches that affect the national identity building in Moldova have been examined. National identity building has been explained the nationalism. Nationalism is grouped under three headings as the primordialists, the modernists and the ethno-symbolists. The ideologies that influence the building of national identity in Moldova are named as pan-Romanianists, pan-Moldovanists and Civil Moldovanists. Pan-Romanianists claim that the people living in Moldova are Romanians, close to the primordialists. Pan-Moldovanists claim that the Moldovan identity is a real identity and they are close to the ethno-symbolists. Civil Moldovanists, on the other hand, think that everyone has to meet in the Moldovan identity while respecting the sub-identities. They close to the modernists.

Cite this article as: Akpınar, Ö. (2021). Moldova'da Sovyet Sonrası Ulus Kimlik İnşası: İdeolojik Yaklaşımlar. *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 23–35.

*Sorumlu yazar / Corresponding author

*E-mail: omerakpnr25@gmail.com

Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Türkiye, tarafından yayınlandı.

Telif hakkı 2021, Yıldız Teknik Üniversitesi. Bu, CC BY-NC lisansı kapsamında açık erişimli bir makaledir. (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

1. GİRİŞ

Moldova 26 Aralık 1991 yılında, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağılmadan yaklaşık dört ay önce, 27 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiş bir devlettir. Bağımsızlık üzerinden 30 yıl geçti. Moldova 30 yıllık süre içerisinde milli veya ulusal bir kimlik inşa etmeye çalıştı. Moldovada ulus kimlik inşa edilirken birkaç baskın yaklaşım ön plana çıktı. Bu çalışmada Moldovada Sovyet sonrası ulus kimlik inşası sürecinde ortaya çıkan ideolojik yaklaşımlar tartışılmıştır. Ulus inşa sürecine etki eden ideolojiler milliyetçilik kuramıyla açıklanmıştır.

İdeoloji, mevcut iktidar ilişkileri sistemini korumayı, değiştirmeyi veya yıkmayı amaçlayan ve organize bir siyasi eylem için temel teşkil eden, az veya çok tutarlı fikirler bütünüdür (Heywood, 1997/2006, s. 47). Milliyetçilik ise tahayyül edilen toplumsal düzenin ulus devlet veya millet düzeyinde gerçekleştirilmesini amaç edinen düşünce biçimi olarak, son iki yüzyılın en önemli ideolojilerinden biri olmuştur. Milliyetçilik, her şeyden önce bilincimize bir şekil veren, dünyayı anlamlandırmamızı sağlayan bir söylem; başka bir deyişle, toplu kimliklerimizi belirleyen, günlük konuşmalarımızı, davranış ve tutumlarımızı yönlendiren bir görme ve yorumlama, bir algılama biçimidir (Özkırım-ı, 2009, s. 15).

Ulus devletler çağında milliyetçilik zihinlere şekil verirken hayatı millet üzerinden inşa etmeye çalışır. Bu açıdan bakıldığında milliyetçilik ulus inşa eden bir ideolojidir. Moldova bağımsızlığını kazandıktan sonra Moldovan ulusunu inşa etmeye çalıştı. Moldovan kimliğinin inşası sürecinde birkaç milliyetçi akım etkili oldu. Bu akımlar pan-Rumenist, pan-Moldovanist ve Sivil Moldovanist olarak isimlendirilmektedir (Calus, 2016, s. 16). Moldovadaki milliyetçilik akımları bugün de ülke siyasetini belirlemektedir. Bu ideolojiler politik yapılar şeklinde örgütlenmişlerdir.

Çalışmada Moldovadaki milliyetçi ideolojiler Moldovan kimliği inşasındaki yaklaşımları ve farklılıkları üzerinden açıklanmıştır. İdeolojiler eliyle Sovyet sonrası oluşturulmaya çalışılan ulusal bilincin ve ulus kimliğin ortaya çıkmasına sebep olan veya engel olan etmenler; toplumsal yapılar, tarih, cari politik tartışmalar vd. üzerinden ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

2. MİLLİYETÇİLİK

Ulus kimlik tanımı veya ulus kimlik kavramı diğer kimlikler gibi toplum-birey ilişkisinin bir sonucudur ve ulus kimlik inşası ideoloji ile doğrudan ilişkilidir. Ulus kimlik ulus devletler çağının bir kavramıdır ve ulus devletin inşa ettiği “milli kimlik” kavramına karşılık gelir. Dolayısıyla ulus kimlik bilinçli olarak inşa edilen bir olgudur. Ulus veya milli kimlik inşası, ulus ve kimlik ortak düşüncesinin bir toplumda vücut bulma süreci ve sonucu olarak tasavvur edilebilir. Ulus, üyelerinin bir devlete sahip olduğunu dü-

şünen veya bir şekilde düşündürten, yani buna karşı özel bir sorumluluk taşıyan bir ya da birden fazla etnik gruptur (Baumann, 1999/2006, s. 36). Ayrıca ulus, modern devlet ile birlikte oluşan tarihsel bir kategori ve siyasal toplumsal örgütlenme biçimidir. Başka bir ifade ile ulus ile devlet kavramları ayrı düşünülemez (Gellner, 1983/2008, s. 26). Modern bir devlete sahip olduklarını düşünen bir ya da birden fazla etnik grup, vatandaşların ortak bir duyguyu paylaşmalarını sağlayacak olan düşünceyi veya kimliği hem üretmek hem de yaşatmak zorundadırlar. Üretilen ortak kimlik ulus kimliktir ve ulus kimlik devlet tarafından sürekli yeniden üretilen bir olgudur. Bu olguyu anlamlı kılan ideoloji ise milliyetçiliktir.

Milliyetçiliğin ortaya çıkışı 18'inci yüzyılın yarısından sonraya kadar götürülebilir. Son iki yüzyılda dünyanın en etkili ideolojisi olan milliyetçilik Anthony Giddens'a (1985/2008, s. 166) göre siyasal bir düzen içinde yer alan bireylerin ortak bir geçmişe ve kültüre sahip olduklarını vurgulayan sembeler ve inançlar sepetine duydukları psikolojik bir bağlılık duygusudur. Milliyetçilik toplumun aynı siyasal otoriteye aidiyet duyarak homojenleştirilmesi ile siyasal ve ulusal sınırları birbiriyle uyumlu kılmayı hedefleyen bir güçtür ve politik bir ilkedir (Gellner, 1983/2008, s. 1).

Milliyetçilik modern toplumlara has özelliklerle yakından ilişkilidir ve devlet ile toplum arasında var olduğu savunulan ayrımı kapatmayı hedefler (Boztemur, 2006, s. 166). Slavoj Zizek (2004/2012, s. 220) ise milliyetçiliği toplumsal farklılıkların ideal bir biçimde homojenleştirilmesi olarak görür ve demokrasinin öznesi olan yurttaş üretiminin aracı olarak tanımlar. Zizek'e göre milliyetçilik toplumsal keyfin ete kemiğe bürünmüş halini temsil eder. Bu keyfilik “öteki” üzerinden kendini inşa eden ve tanımlayan “beni” tekleştirilen bir görünüme sahiptir.

Milliyetçilik terimi kültürel, politik, psikolojik ve toplumsal geniş bir olgular dizisine gönderme yapan oldukça farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Milliyetçilik terimi, zaman zaman ulus devletin şekillenme ve devam etme sürecine; zaman zaman belirli bir ulusal toplulukla tanımlanmaya veya psikolojik duygulanmaya; zaman zaman bir ulusla bütünleşen sembolizm, dil ve kültürle gurur duymaya göndermelerde bulunur. Tanım olarak milliyetçilik; geçmişte ve gelecekte var olan bir ulusun devamlılığına ve üyesini bir ulusa bağlayan ahlaki önemi olan düşünceye odaklanan politik bir ideolojidir (Moore, 1985/2016, s. 956).

Moore'un “geçmişte ve gelecekte var olan bir ulusun devamlılığı” vurgusu, Zizek'in “demokrasinin öznesi” olan “yurttaş üretimi” ve diğer bakış açıları, milliyetçiliğin ulus yaratan bir ideoloji olduğunu ifade eder. Diğer yandan milliyetçiliğin yıkıcı bir ideoloji olduğunu iddia eden yaklaşımlar da mevcuttur. Synder milliyetçiliği birleştirici, dağıtıcı, saldırgan ve modern milliyetçilikler olarak sınıflandırmıştır. Hayes ise hümanist, geleneksel, jakoben, libe-

ral, birleştirici ve iktisadi milliyetçilikler olarak tasnif eder (Uzun, 2003, ss. 140-141).

Plamenatz'a göre iki tip milliyetçilik vardır. Bunlar "Batı tipi" ve "Doğu tipi" milliyetçiliktir ve bu milliyetçilikler sık sık siyasal bir şekle bürünmekle birlikte, kültürel bir olgudurlar. Batı tipi milliyetçilik Batı Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçiliktir. Doğu Avrupa, Afrika, Asya, ve Latin Amerika'da görülen milliyetçilik ise doğu tipi milliyetçiliktir. Doğu tipi milliyetçiliğin temel özelliği Batı'nın egemenliğine karşı direnememeleridir. Bu ülkelerde kendini gösteren milliyetçiliğin temelinde bir taraftan Batılı kurumları taklit etmeleri, diğer taraftan da Batı'nın sömürgeleştirme girişimlerine karşı bağımsızlık mücadelesi vermeleri, yani Batı emperyalizmine karşı çıkmaları vardır. Bir taraftan geçmişe ait olan ve ulusal kimliğin bir parçası olarak görülen bazı değerlere vurgu yapılırken, diğer taraftan da halka Batılı değerler benimsetilmeye çalışılmaktadır (Akıncı, 2014, s. 136).

Doğu ve Batı tipi milliyetçiliğin "yayılmacı milliyetçiliğe" bir cevap olduğu düşünülebilir. Yayılmacı milliyetçilik anlayışı, milliyetçilikten alınan yetki ile sahip olduğundan daha geniş alanlara ulaşmanın amaçlandığı bir milliyetçilik türüdür. Yani milletin değerlerini, başka tüm değer ve çıkarlardan üstün gören bakış açısı yayılmacı milliyetçilikte agresif ve militarist unsurlarla bezenerek yorumlanmaktadır. Bu nedenle, çoğu zaman şovenizm ile kendini görünür kılmaktadır (Hroch, 1985, s. 65). Yayılmacı milliyetçilik sadece topraklar üzerinde genişlemeyi amaçlayan bir anlayış değildir. Aynı zamanda, üstün olduğu düşünülen kültürün de yayılması bu tür milliyetçiliğin hedeflerindedir. Kimi zaman coğrafi genişleme, kimi zaman ise milletin ortak değerlerini öteki milletlere benimsetme ve hatta empoze etme işlevi görmektedir (Carr, 1945/1999, ss. 8-29).

Milliyetçilik literatüründe "muhafazakâr milliyetçilikten" bahsetmek mümkün. Muhafazakâr milliyetçilikte olmazsa olmaz şart yurtseverliktir ve yurtseverlik yaşanan devletin sınırları içinde var olan düzenin tüm unsurlarını koruma eğilimini içermektedir. Bu unsurların başında millet gelmektedir. Millet, modernliğin en üst simgesel değeridir ve ancak din ile denk tutulabilecek, neredeyse kutsal bir karakteri vardır. Millet dinin modern, dünyevi ikamesi ya da en kuvvetli müttefiki haline gelmiştir (Ilobera, 1994/2007, s. xii). Dolayısıyla muhafazakâr milliyetçiler, modern devlet yapılanmasında seküler unsurlar çoğaldıkça, doğan boşluklardaki duygu aktarımını millete yöneltmektedirler. Milletin ortak değerlerini korumak milletin öncelikli amacı haline gelmektedir (Üzümlü Mermer, 2019, s. 330).

Muhafazakâr milliyetçiliğin dini ikame eden millet anlayışına benzer şekilde, devleti fetişize eden "devlet milliyetçiliği" tanımı yapılmaktadır. Devlet milliyetçiliğinin karşısında ise milleti merkeze koyan "millet milliyetçiliği" konumlandırılmaktadır (Akıncı, 2014, s. 136). Devlet mil-

liyetçiliğinde devlet milletten bağımsız addedilmektedir. Millet devletin kuludur. Milletin varlığı devletin varlığına bağlıdır. Dolayısıyla bu yaklaşım devletin millete yön vermesini, onu kendi amaçları doğrultusunda şekillendirmesi ve gerek gördüğünde de onu terbiye etmesini bir zorunluluk olarak görmektedir. Devletçi milliyetçilik elitist bir karaktere sahiptir. Bu bağlamda merkezin çevreyi kontrol etmesi gerektiği fikri benimsenmektedir. Demokrasi fikri ile devletçi milliyetçilik anlayışı birbirlerine tezat oluşturur. Demokraside söz konusu olan millet ile devlet arasında bir sözleşme yapılmış olduğu ve bu bağlamda devletin millete karşı sorumlulukları ve yerine getirmesi gereken görevlerinin olduğu yolundaki yaklaşıma (kurama) devletçi milliyetçilik sıcak bakmaz. Devletçi milliyetçilikte, yönetimi ele geçirmiş olan elit tabaka, millet üzerinde tasarruf yetkisine sahip olduklarını düşünmektedirler. Demokrasi ile devletçi milliyetçilik kendi oligarşik yönetimlerini meşrulaştırma yoluna gitmektedirler. Görünüşte millet yüceltilmektedir ama bu yüceltmeye dikkatli bakıldığında, yüceltilenin aslında devlet olduğu görülmektedir (Akıncı, 2014, ss. 136-137).

Milletçi milliyetçilik anlayışında ise millet merkezi bir yere sahiptir. Millet ile devlet birbirlerini karşılıklı olarak inşa ederler. Devlet varlığının kaynağını kendi doğasında değil, millette aramalıdır. Devlet, milletçi milliyetçilikte milletin beklentilerinin tersi harekette bulunmaz, kendini milletin hizmetçisi olarak görür. Toplum Sözleşmesi kuramını benimsemektedir. Bu yaklaşım demokrasiyi içselleştirmiştir. Elitlerin tahakkümünü kabul etmez. Devlet baba anlayışına yer yoktur. Hem demokratik hem de özgürlükçü bir karaktere sahiptir. Bu tür bir milliyetçiliğin hürriyetçi olma özelliği kendi milletin fertlerine dönük olarak kusursuz işlerken, diğer etnik kökenden insanlara ve milletlere yaklaşım aynı çerçevede gerçekleşmez (Akıncı, 2014, s. 137).

Yukarıda belirttiği gibi literatürde milliyetçilikle ilgili pek çok sınıflandırma yapılmıştır. Yapılan tüm sınıflandırmalar anlamlı olmakla birlikte milliyetçilik genel olarak üç temel kategoride ele alınabilir. Bunlardan birincisi "ilkçi", ikincisi "modernist" ve üçüncüsü ise "etno-sembolcü" yaklaşımıdır (Özkırımlı, 2009, s. 77).

Milliyetçilik kuramı ilkçi (primordialist) yaklaşımla başlamaktadır. Esasında ilkçilik milliyetçilik kuramından daha çok bir bakış açısı; bu bakış açısına göre bir terim veya kabaca "milletleri doğal ya da eskiçağlardan beri var olan yapılar" olarak görenleri nitelendirmek için kullanılmaktadır (Özkırımlı, 2009, s. 82). İlkçi kurama göre, etnik kimlikler ve onu oluşturan din, dil, kan bağı gibi nesnel unsurlar verilidirler ve kuşaktan kuşağa fazla değişikliğe uğramadan aktarılmaktadırlar. İlkçiler ayrıca, etnik ve milli kültürü meydana getiren öğelerin, her şeyden önce var olduğunu ve hiçbir şeyden türemediğini iddia etmektedirler. Onların bu düşüncesi, kaçınılmaz olarak etnik bağlılıklara mistik bir hava vermektedir (Smith,

1991/1994, s. 130). İlkçi kuramın uç bir yorumunda ise insanların konuşma, görme ya da koklama duyuları gibi bir etnik kimliğe de sahip olduğu savunulmaktadır. Milletler doğal sınırlara nasıl sahiplerse aynı şekilde doğada kendilerine özgü bir kökene ve mekâna, özel bir karaktere, misyona ve kadere de sahiptir. Bu bakış açısına göre, etnisitelerle milletler arasında bir ayırım yapılamaz (Smith, 1995/2002, s. 29).

İlkçi açıklamaları benimseyen araştırmacılar üç ayrı bakış açısına sahiptirler. Bunlar “doğalcı”, “biyolojik” ve “kültürel” olarak isimlendirilmektedir (Kerestecioğlu, 2001, s. 138). Doğalcı olarak isimlendirilen birinci bakış açısı ilkçiliğin en aşırı versiyonu sayılabilir. Bu görüşe göre etnik kimlik cinsiyet kadar doğal bir parçamızdır. İnsanlığın farklı etnik gruplara ayrılması doğal düzenin bir gereğidir ve bu gruplar kendilerinden olmayı dışlama eğilimi taşırlar. Onlara göre milletin belirli bir kökeni, kişiliği, misyonu ve kaderi vardır. İlkçi yaklaşımı savunan yazarlara göre milliyetçilik her dönemde insanlığın temel niteliğidir. Milletlere Orta Çağ'da, hatta antik çağlarda bile rastlamak mümkündür. Değişen tek şey milletlerin büründükleri biçimdir; “milli öz” aynı kalır. Bu görüşü savunan yazarlara göre millet ortak bir kültürü, tarihi, dili ve toprağı paylaşan insanların oluşturduğu topluluktur. Milletlerin hayatında, tarihin ayak oyunlarından kaynaklanan gerileme dönemleri olabileceğini kabul ederler. Ancak kötü talih milli özü yok edemez. Yapılması gereken milletlerin uyandırılması, milliyetçilik ateşinin yeniden yakılmasıdır. Minogue bu görüşü anlatmak için “uyuyan güzel” benzetmesini kullanır. Millet, uyuyan prensistir, milliyetçilerse öpücüğüyle prensesi uyandıracak olan prens (Kerestecioğlu, 2001, s. 138). İlkçilerin benimsediği ikinci yaklaşım biyolojik yaklaşımdır. Söz konusu yaklaşım etnik bağlılıkların kökenlerini genetik özelliklerde ve içgüdülerde arar. Sosyo-biyolojik kuramların temelinde üreme çoğalma kavramı yatar. Üremedeki başarı olasılığını artırma arzusu insanları yakınlarına ve hısımlara yönlendirir çünkü onları tanır ve bilir. Bilme eylemi ise kültürelidir (Smith, 2003, s. 32). İlkçilerin belirlediği son yaklaşım ise kültürel yaklaşımdır. Kültürel yaklaşıma göre ilk olma niteliği taşıyan, birincil bağlılıklar verilidir, her şeyden önce vardır, hiçbir şeyden türememiştir. Söz konusu bağlılıklar doğal, hatta tinseldir; toplumsal kaynakları yoktur. Kökenleri kestirilemeyecek kadar uzun bir geçmişleri vardır (Akıncı, 2014, s. 141).

Modernist yaklaşımı benimseyen çalışmaların ortak paydasını milletler ve milliyetçiliğin modern çağa, yani son birkaç yüzyıla ait yapılar olduğu görüşü oluşturur. Bazı tarihçiler milliyetçiliğin kimlik, birlik, özgünlük, saygınlık, anavatan ya da siyasi iktidarla; diğer bir ifadeyle modern devletteki siyasi amaçları koruyan herhangi bir şeyle ilişkili olduğunu dile getirmektedirler. Bazılarına göre ise milliyetçilik, sadece siyasi hedeflere ulaşmak için bir araçtır ve bu bağlamda da yalnızca modern koşullarda ortaya çıkabilmektedir (Smith, 2003, s. 83).

Eric J. Hobsbawm milletleri ve milliyetçiliği bir toplumsal mühendislik ürünü olarak görür. Bu süreçte araştırılması ve aydınlatılması gereken en önemli olgu icat edilmiş geleneklerdir. İcat edilmiş gelenekten kastedilen törensel ya da sembolik bir nitelik taşıyan ve açıkça ya da örtülü bir şekilde kabul edilmiş kuralları olan bir dizi alışkanlık ve uygulamalardır (Hobsbawm & Ranger, 1983/2006, ss. 1-7). Benedict Anderson'a göre millet hayal edilmiş siyasi bir topluluktur. Millet hem sınırlı, hem de egemen olacak şekilde hayal edilmiş bir topluluk. Hayal edilmiştir; çünkü en küçük milletin üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla karşılaşmayacak, hatta onlardan söz edildiğini duymayacaktır ama yine de bireylerin her birinin kafasında birlikliliklerinin hayalinde yaşamaya devam edeceklerdir. Sınırlıdır; çünkü en büyük milletin bile belirli, ötesinde başka milletlerin yaşadığı sınırları vardır. Egemendir; çünkü kavram Aydınlanma Felsefesi ve devrimlerin, güçlerini Tanrı'dan alan hanedanların meşruiyetini yerle bir ettiği bir çağda doğmuştur. Bu nedenle özgürlük hayalleri kuran milletler, Tanrı'ya bağlı olacaklarsa bile bunun doğrudan, aracısız bir bağlılık olmasını yeğlemişlerdir. Bir topluluk olarak hayal edilmiştir; çünkü gerçekte içerdiği eşitsizlik ve sömürü ne boyutta olursa olsun, millet derin bir yoldaşlık, kardeşlik olarak algılanır. İnsanların her tür fedakârlıkta bulunmalarını, hatta milletleri uğruna canlarını vermelerini sağlayan da işte bu kardeşlik duygusudur (Anderson, 1983/1995, ss. 20-21).

Milliyetçilik modern çağa ait bir olgu olduğundan ancak milliyetçilik çağında milletlerin varlığından söz edilebilir. Milliyetçilik, milletleri meydana getirebilir fakat milletler milliyetçiliği ortaya çıkaramaz (Akıncı, 2014, s. 149). Gellner'e göre milletlerin tanrı vergisi doğal bir olgu olduğu yönündeki ilkçilerin görüşü doğru değildir. Sanayileşme sürecinin bir ürünü olarak milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Milliyetçiliğin amacı siyasi yapı ile milli yapıyı uyumlu hale getirmektir. Toplumsal yapı homojen ve standartlaştırılmış bir yüksek kültürün gerekliliğini ortaya koyduğu durumlarda milliyetçilik ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle milliyetçiliğin bir kültürel proje olduğu söylenebilir. Yapılan, oluşturulan bir üst kültürün farklı alt kültürlerle sahip olan topluma zorla kabul ettirilmesini sağlamaktan başka bir şey değildir (Gellner, 1983/2008, s. 107).

Etno-sembolcülük milletlerin oluşumundaki öznel unsurlara, milliyetçiliğin ayırt edici özelliğine, etkisine ve etnisitelerin mevcudiyetlerini devam edip etmediklerine odaklanır. Bunu yaparak etnik kökenin ve milliyetçiliğin iç dünyasına nüfuz etmeye ve onları anlamaya çalışmaktadır (Ertan & Örs, 2018, s. 78). Milliyetçilik çözümlenmeleri büyük ölçüde benzerlik gösteren etno-sembolcü düşünelere göre milletlerin gelişim süreci, etnik geçmişleri de göz önünde bulundurularak, geniş bir zaman dilimi içinde ele alınmalıdır. Çünkü bugünün milletleri modern öncesi dönemin etnik topluluklarının devamıdır ve etnik kültürlerin gölgesi altında şekillenmektedir. Etnik kimlikler, dü-

şünüldüğünden daha dayanıklıdır; tarihin kurduğu tüm tuzaklara (göçler, istilalar, etnik gruplar arası evlilikler) karşın özlerini yüzyıllar boyu korurlar. Modern dönemin milletleri, yıllanmış etnik kültürlerin gölgesi altında şekillenir. Geçmişten gelen mitler, semboller, töreler bugünün milliyetçiliklerinin içeriğini belirler, söylemlerin ana dolgu maddesini oluşturur. Etno-sembolcüler, milliyetçiliğin modern çağın ürünü olduğunu kabul ederek ilkçilerden ayrılırlar (Selçuk, 2012, s. 119).

Anthony D. Smith'e göre etnisitede kolektif bir ad, ortak soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ortak kültürü farklı kılan bir ya da birden fazla unsur, özel bir "yurt" ile bağ, nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu vardır. Ulus devletlerin büyük çoğunluğu egemen bir etnik grubun çevresinde oluşur. Etnik gruplar milliyete değişik yollardan evrilirler. Smith'in idari devrim adını verdiği bir dizi gelişme sayesinde devlet, kolektif kimliği toplumun geneline yayar. Bu gelişmeler arasında en önemlileri vatandaşlık haklarının daha fazla sayıda insana tanınması, devletin en ücra köşelerini bile merkeze ve birbirine bağlayan altyapının oluşturulması, vergi toplama ve askere almaktır. İdari devrimi, ekonomi ve kültür alanlarında yaşanan devrimler tamamlamaktadır. Ekonomideki en büyük değişim piyasa ekonomisine geçilmesi ve kapitalizmin yayılmasıdır. Kültürel alandaki en önemli gelişme dini otoritenin gerilemesidir. Bunda Reform hareketinin büyük etkisi olmuştur. Reformla birlikte dinden bağımsız eğitim alma olanağı doğmuş, üniversiteye gitme oranları artmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak da popüler iletişimde gözle görülür ilerleme sağlanmış, roman, gazete gibi kültürel ürünlerin sayısı ve çeşidinde patlama yaşanmıştır. Bu süreçte en etkin toplumsal sınıflarsa aydınlar ve entelijansiyadır. İkinci millet oluşu ise yerli olanın seferber edilmesidir. Bu modelde esas unsur dindir. Bu tür topluluklarda din, bir yaşam biçimidir; seçilmişlik mitleri, kutsal kitaplar, din adamlarına duyulan saygı ve bunların beslediği gelenekler toplulukların devamlılığını sağlayan unsurlardır. Ancak etnik topluluktan millete geçiş aşamasına gelindiğinde sorunlar da başlamaktadır. En temel sorunsal dinle etnik kimlik arasındaki sıkı bağıdır. Örgütlü din pek çok etnik grup tarafından paylaşılan bir öğedir ve ayırt edici bir nitelik oluşturmamaktadır. Ayrıca dini kültür, hak ve ödevlere, dolayısıyla vatandaşlık kavramına dayalı bir millet yaratılmasını çoğu zaman zorlaştırır. Çözüm, inananlar topluluğundan tarihsel kültür topluluğuna geçişi sağlamakta yatmaktadır. Bu koşullar altında en büyük görev yine aydınlara düşmektedir. Aydınlar genelde üç tür tepki verirler: Bilinçli olarak geleneklere geri dönme (gelenekçilik); Batılı modellerle bütünleşme (özümseme

ya da modernleşme); gelenekle Batılı modeller arasında bir senteze ulaşma ve altın çağda sahip olunduğu düşünülen saf, katıksız topluluğu canlandırma (Smith, 2013, ss. 12-30).

Milliyetçilikte temel kategori olarak alınan ilkçiler, modernistler ve etno-sembolcüler mutlak bir tutum içinde değildirler. Aynı grupta yer alan yazarlar dahi gerek millet tanımında olsun, gerekse milletin ortaya çıkışında olsun farklı düşünebilmektedirler. Yine de pek çok kuramcının ittifak ettiği düşünce milliyetçiliğin bir ideoloji olarak milleti (ulus) inşa ettiğidir.

Moldova bağımsızlığını elde ettiği günden beri Moldova ulusunu inşa etmeye çalışmaktadır. Ulus inşası bir kimlik inşa sürecidir. Bu bağlamda Moldovada Moldovan ve/veya Rumen ulus kimliğini inşa etmeye çalışan ideolojiler mevcuttur ve bu ideolojiler rekabet halindedir. Bu rekabet bazen kanlı çatışmaların çıkmasına bile sebebiyet vermektedir. Günümüzde devam eden donmuş çatışma bölgeleri ve siyasi gerilim noktaları Moldovadaki milliyetçi ideolojilerin ürünüdür. Moldovadaki milliyetçi ideolojilere başlamadan önce ülke hakkında genel bilgi vermek faydalı olacaktır.

3. MOLDOVA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Moldova 33.851 kilometre kare yüzölçümü ve yaklaşık 4.250.000 nüfusu olan; batıda Romanya, doğu ve güneyde Ukrayna ile sınır bir Güney Doğu Avrupa ülkesidir¹. Ülke anayasal üniter bir cumhuriyettir. Ülke iki bölgeden oluşmaktadır: Besarabya ve Transdinyester. Prut ve Dinyester Nehirleri arasında kalan kısmı Besarabya; Dinyester Nehri'nin Ukrayna'ya kalan kısmı ise Transdinyester'dir. Moldova Ankara Büyükelçiliği resmi internet sitesine göre (20.11.2018) ülke Tuna Nehri'nden geçerek Karadenize ulaşılabilen 200 metrelik sahile sahiptir. Bu sahile ulaşım hakkı 1999 yılında Ukrayna ile yapılan sınır antlaşması çerçevesinde elde edilmiştir (King, 2000, s. xxvii).

Moldova çok etnili, çok dilli bir toplumsal yapıya sahiptir. Din büyük oranda Ortodoks Hristiyan olmasına rağmen çok farklı mezhepler mevcuttur. Ülkede 2014 yılında kapsamlı bir nüfus araştırması yapılmıştır. 2014 yılı verilerine göre "hangi dine mensupsun?" sorusuna cevap veren 2.611.759 kişinin %93,25'i dinini Ortodoks Hristiyan olarak tanımlamıştır (Statistica Moldovei, 2014). Nüfusun yaklaşık yarısı kırsal kesimde yaşamaktadır. Ekonomi genel olarak tarıma dayanır. Dünya Bankası verilerine göre kişi başı milli gelir yaklaşık 3.500 dolardır (World Bank, 2021).

Dimitri Kantemir'in (Dimitrie Cantemir²) anlatısına göre; 1300'lü yıllarda Dragoş adında bir Rumen prensi

¹ Moldova İstatistik Bürosu 2001 yılı itibari ile Transdinyester bölgesini istatistiklerine dahil etmemektedir. Bu sebeple verilen nüfus yaklaşık değerdir.

² Boğdan Voyvodası Constantin Kantemir'in oğlu Dimitri Kantemir 14 yaşında eski bir Roma geleneğinin devamı olan ve Osmanlı tarafından da uygulanan sarayda rehlin tutulma pratiğine istinaden İstanbul'a gelmiş, 1688-1710 yılları arasında aralıklarla yirmi yıl rehin kalmıştır. Enderun eğitimi alan Kantemir Doğu ve Batı dillerini çok iyi öğrenmiş zamanının en entelektüel kişisi olmuştur. Türk müziğine de çok büyük katkıları olan Kantemir Kitab-ı Eđvar isimli bir müzik kitabı yazmıştır. 1710 yılında Boğdan Voyvodası olarak atanmış, fakat bağımsızlık peşinde koşarak Rus Çarı 1. Petro ile ittifak yapmıştır. 1711'de Prut Savaşı mağlubiyeti üzerine 4000 adamıyla Rusya'ya iltica etmiş ve ömrünün geri kalan kısmını burada geçirmiştir. Latince olarak yazdığı Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü kitabı yüz yıl aşkın Batı ülkelerinde Osmanlı hakkındaki tek eser olarak kullanılmış ve tüm dillere çevrilmiştir. Matbaayı Türkiye'de ilk kuranın İbrahim Müteferrika değil Kantemir olduğu iddia edilir (Eker, 2012).

(voyvoda) Karpat Dağları'nın batısından ormanlık, ağaçlık bölgeye avlanmaya gelir. Prens ve askerleri bir dağ akarsuyunun (bugün Romanya sınırları içinde kalan Moldova Irmağı) kenarındayken, bir yaban Avrupa bizonu (yaban öküzü) çıkar gelir. Dragoş av köpeklerini bizonun üzerine salar. Hayvanlar arasında meydana gelen kavgada Prens'in Molda isimli en sevdiği köpeği boynuz darbeleriyle yaralır ve nehre düşüp boğulur. Üzüntüden kendinden geçen prens av köpeklerinin onuruna akarsuyun adını Moldova koyar ve kurduğu yeni prenslik Moldova toprakları olarak isimlendirilir. Prens, Avrupa bizonu başını prensliğinin amblemi olarak kullanır. Bugünkü Moldova Bayrağı'ndaki ve devlet armasındaki bizon başı kurulan ilk Moldova Prenslığı'ndan gelmektedir (King, 2000, s. 13).

Osmanlı toponomisiyle Boğdan olarak bilinen Moldova, 15'inci yüzyılda Stefan cel Mare'nin (1457–1504) liderliğinde bir süreliğine de olsa bağımsızlıklarını kazanmayı başardı ama daha sonraki dönemlerde Osmanlı yönetimini kabul etmek zorunda kaldı. Moldova genel itibarıyla 1538'den 1812'ye kadar Osmanlı idaresinde kaldı (Bruchis, 1996/1997, ss. 7-10). 1806 yılında Rusya Eflak Prenslığı'nın Besarabya kısmını istila etti. 1806-1812 yılları arasında devam eden Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan 1812 tarihli Bükreş Antlaşması ile Moldova Rus yönetimi altına girdi (King, 2000, ss. 21- 23).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ile yaptığı anlaşmayı dayanak gösteren Romanya 1918 yılında Besarabya bölgesini işgal etti. Savaş sonunda Transilvanya, Bukovina ve Banat-Temeşvar bölgesinin büyük bir bölümü ile birlikte Moldova da Romanya'nın idaresi altına girdi (Rezun, 1992, ss. 41-42). Bunun üzerine Bolşevik Rusya ile Romanya çatışması yaşandı. Bu esnada Besarabya'da siyasi kontrolü ele geçiren Ülke Konseyi 5 Şubat 1918 yılında Moldova'nın bağımsızlığını ilan etti. 9 Aralık 1918 yılına gelindiğinde Ülke Konseyi Romanya ile koşulsuz birleşme kararı aldı ve bu kabul konseyde büyük bir coşku ile "Yaşasın Romanya ile birlik (Trăiască Unirea cu România!)" sloganlarıyla karşılandı (Vahl & Emerson, s. 4).

İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Sovyetler Birliği Ağustos 1939'da Hitler Almanya'sı ile Ribbentrop-Molotov Paktı'nı imzaladı. Bu antlaşmanın gizli maddelerinden biri Moldova'yla ilgiliydi ve bu maddeye istinaden SSCB 1940'da Moldova'yı işgal etti. 1924'te kurulan Moldova Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (MOSSC) bir bölümü ve Besarabya olarak bilinen Doğu Moldova birleştirilerek SSCB'ye bağlı Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (MSSC) kuruldu (Ağustos 1940). SSCB'ye bağlı olan MSSC, 27 Ağustos 1991 yılındaki bağımsızlık ilanına kadar varlığını sürdürdü (Rezun, 1992, ss. 41-42).

Moldova'nın tarihine bakıldığında üç önemli gücün etkisinin büyük olduğu görülür. İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu 1812 yılına kadar Moldova'nın kontrolünü

elinde tutmuştur. 1812 Bükreş Antlaşması ile Osmanlı Besarabyadaki kontrolünü kaybetmiştir. Osmanlı'dan sonra bölgede Romanya ve Rusya'nın nüfuz ve güç çatışması başlamıştır. Romanya Krallığı, Çar Rusya'sı ve SSCB modern döneme ait güçlerdir ve bu sebeple bugünkü politik tartışmalarda bu iki gücün etkisi devam etmektedir. Moldovada ulus kimlik inşasına etki eden ideolojiler tartışmalarını Rus ve Rumen etkisi üzerinden sürdürmektedirler.

4. MOLDOVA'DA ULUS KİMLİK İNŞASI

Moldovada ulus kimlik inşasında farklı ideolojiler rekabet halindedir. Moldova Cumhuriyeti'nin kurulmasında etkili olan pan-Rumenist milliyetçilik ideolojisi bağımsızlık sonrası dönemde ortaya çıkan diğer ideolojik yaklaşımlarla birlikte varlığını sürdürmektedir. Moldovada ulus kimlik inşası esas sorununu millet veya ulus tanımında yaşamaktadır. Temel soru şudur: Moldovadaki insanlar, Besarabya olarak isimlendirilen Prut ve Dinyester nehirleri arasında kalan coğrafi bölgedeki Rumenler mi, yoksa müstakil bir millet olan Moldovanlar mı?

Moldovada ulus kimlik inşasındaki temel yaklaşımlarda üç farklı ideoloji baskındır. Bunlar pan-Rumenistler, pan-Moldovanistler ve Sivil Moldovanistler'dir. Pan-Rumenistler Moldovan kimliğini gerçek kimlik saymazlarken pan-Moldovanistler ve Sivil Moldovanistler Moldovan kimliğinin gerçek bir kimlik olduğunu ve Besarabyada yaşayan insanları anlattığını iddia ederler (Calus, 2016, s. 16).

4.1. İki (Buçuk) Kimlikli Millet: Moldovan mı Rumen mi?

Milliyetçilik ideolojisi olmadan millet kurmak imkansızdır. Kitleleri mobilize etmenin en etkili aracı milliyetçiliktir. Moldova bir devlet olarak rakip ideolojilerin tartışmaları arasında ulus inşasını gerçekleştirmektedir. Moldova'nın milliyetçilik ideolojisindeki sorunu düşünce yapısının Romanya ve Rusya tarafından çevrelenmiş olmasıdır. Dil, tarih, etnik, hanedana bağlılık gibi pek çok farklı tanımlamalar, milliyetçilik konusunda farklı ideolojilerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Lilian, 2015, s. 202).

Moldova'nın Romanya ve Rusya'yla olan tarihi bağı bizleri Moldovanlar içinde iki farklı baskın kimlik tartışmasına götürmektedir: pan-Rumenistler ve Moldovanistler³. Pan-Rumenistler Moldovan kimliği yerine Rumen kimliğini tercih ederlerken, Moldovanistler Moldovan kimliğinin gerçek bir kimlik olduğunu iddia ederler (Calus, 2016, s. 16).

Moldovada yaşayan insanların Rumen mi yoksa müstakil bir milli kimliğe sahip Moldovan mı oldukları "iki buçuk kimlik" ifadesiyle açıklanmaktadır (Calus, 2016, s. 16). Moldovanistler Moldovanları Tarihi Moldova Prenslığının mirasçısı kabul ederlerken Pan-Rumensitler,

³ Literatürde "pan-Romanianism ve Moldovanism" olarak geçen kelimeler pan-Rumenistler ve Moldovanistler olarak kullanılmıştır.

Moldovanist düşüncüyü savunanların aksine, Moldova'yı Romanya'nın tarihi bir parçası sayarlar. Pan-Rumenistler Moldova'da oluşmuş bir kimlik bilincini inkâr etmemekle birlikte tarih, kültür vd. unsurlar dikkate alındığında Moldova'nın tıpkı Eflak (Wallahia) ve Erdel (Transylvanian) gibi Rumen bölgesel kimliğinin bir parçası olduğunu iddia ederler. Onlara göre 1812 yılında adaletsiz bir biçimde Moldova Prensiğinden koparılan Besarabya bugün dahi anavatandan (Romanya) ayrı kalmayı sürdürmektedir. Öyleyse tarihi bir gerçeklik ve zorunluluk olarak Romanya ile Moldova'nın birleşmesi şarttır. Böylece ikinci kez Büyük Romanya kurulmuş olacaktır. 1918'deki Romanya ve Moldova'nın birleşmesi Büyük Romanya'nın gerçekleşmiş halidir. Moldovan kültürü, sanatı, literatürü kesinlikle Rumen kültüründen ayıramaz. Bununla birlikte pan-Rumenistlere göre Moldovanca diye bir dil yoktur ve Moldovanca denilen dil Rumence'nin bir aksanından ibarettir. Pan-Rumenistler, iddia ettikleri kimlik modelinin doğanın gereği olduğunu söylerler. Moldova'da yaşayan etnik ve dilsel azınlıklar bu doğal duruma göre asimile edilmeli ve tek bir Rumen kimliği altında birlik sağlanmalıdır. Pan-Rumenistler azınlıklar ile birlikte yaşamaya karşı değiller ancak öncelik üst ve baskın kimlik olan Rumen kimliğidir. Çünkü yerleşik nüfus olan ve bugün Moldovan denilen Rumenler, ülkenin esas sahipleri olarak politik taleplerini bir an önce uygulamak için harekete geçmelidirler. Aksi takdirde Romanya'dan uzak kalan Moldova mevcut devletini ve kimliğini kaybedecektir (Calus, 2016, ss. 16-17).

Pan-Rumenistlerin homojen yapısının tersine Moldovanistler iki farklı fikir yapısına sahiptirler. Moldovanistlerden birinci grup (pan-Moldovanist), Moldovan kimliğinin Rumen kimliğinden farklı bir kimlik olduğunu iddia eder. Onlara göre Besarabya Moldovanların ana vatanıdır ve Moldovan kimliği SSCB zamanında Rusya'nın Besarabya üzerindeki egemenliği sayesinde oluşmuştur. Pan-Rumenistlerin aksine bu grupta bulunan Moldovanistler Çarlık Rusya'sı sayesinde Rumenleşmeden kurtulduklarını iddia ederler. Romanya ile 1918 yılında gerçekleşen birleşmeyi Moldova Prensiği'nin Büyük Romanya Krallığı adında Eflak Prensiği ile birleşmesi olarak tanımlarlar. Birleşme zamanları Moldovan kültürünün tehlikeye düştüğü zamanlardı ve Moldovanlar Rumenleşme tehlikesine karşı kimliklerini korumayı Rusya sayesinde başardılar. Onlara göre bu coğrafyanın tarihi mirasçısı Moldovanlardır. Büyük Stephan Moldovanların esas lideridir ve 14'üncü yüzyıldan beri Büyük Stephan'ın mirasçıları Moldovanlardır (Zdaniuk, 2014).

Moldovanlar ile Rumenler arasındaki büyük benzerlikler pan-Moldovanistler tarafından inkâr edilmemektedir ancak bu benzerlikler Moldovan ile Rumen kimliklerinin farklı kimlikler olduğu gerçeğini değiştirmez. Çünkü Rumenler müstakim bir millettir. Homojen bir yapı arz eder. Fakat Moldovan olmak çok ayrı bir durumdur. Tarihin

verdiği yükümlülükle ve coğrafyanın kendine sunduğu farklılıklarla var olan Moldovan kimliği, pan-Rumenistlerin iddia ettiklerinin aksine çok dilli ve çok kültürlü bir yapıdadır. İçinde başta Slavlar olmak üzere pek çok etnik yapıyı barındırır ve bunları yadsımaz. Pan-Rumenistlerin iddia ettiği Romanya'dan bağımsız bir Moldova'nın gelecekte devletsiz kalıp her şeyini kaybedeceği fikrini reddederler ve asıl Rumen kimliğini benimseyip çoklu etnik ve dilsel yapıyı kaybettiğinde Moldova'nın Moldova Prensiği'nden kalan tarihi mirasını kaybedeceğini ve tamamen kaybolacağını iddia ederler. Moldovanistler kendilerini Rumen kabul eden Moldovanların Rumen olma iddialarından vazgeçip çok çeşitli ve etnik Moldova'ya ve Moldova kültürüne uyum sağlayıp ülkelerine katkı sağlamaları gerektiğini söylerler (Calus, 2016, ss. 17-18).

2000'li yılların sonundan itibaren gelişen Sivil veya Devlet Moldovanizmi (Civic or State Moldovanism) Moldovanist ideolojinin diğer versiyonunu oluşturmaktadır. Liberal Demokrat Parti ve Başkanı Vlad Filat tarafından savunulan Sivil Moldovanist görüş AB entegrasyon sürecinde; özellikle 2009 yılından sonra güç kazandı. Sivil Moldovanistler ülkede ilk defa tüm Moldova Cumhuriyeti vatandaşlarını kapsayan bir kimlik tanımlamış oldular. Savunucuları hiçbir etnik kimliğe atıf yapmamaktadırlar. Sivil Moldovanistlerin görüşüne göre etnik veya dini kimlik insanlara ait özel bir meseledir ve kimlik tanımı ikincil bir unsurdur. Esas kimlik veya üst kimlik Moldovanlıktır ve Moldovan olmak bir kimliğe sahip olmanın esas görünüştür, tanımıdır. Sivil Moldovanizm Moldovanların ortak faydalarını dikkate alır ve onların geçmişe dair etnik dayanaklarını önemsemez. Moldova Devleti'nin dili başta olmak üzere tarihi hiçbir kimlik tartışmasının tarafı değildirler. Moldova halkının refahı ve mutluluğu için çalışan ve bu bağlamda bir dış politika olması gerektiğini iddia eden Sivil Moldovanistler, Batı Avrupa değerlerini hedef alan bir politika önerirler. Fakat bununla birlikte Romanya ve Rusya ile olan tarihi bağları da inkâr etmezler. Sivil Moldovanistler sıkı bağımsızlık taraftarıdır ve Romanya ile birleşme fikrine şiddetle karşı çıkarlar. Sivil Moldovanizm, Moldovanlar arasında büyük bir popülerite kazanamadı. Projeleri özensizce hazırlamış ve entelektüel temelleri tam oturtulmamıştı (Calus, 2016, s. 18).

Moldova'da ulus kimlik inşası sürecindeki ideolojiler ve savunduğu fikirler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Kimlik inşasındaki tüm görüşlerin problemleri vardır. Moldova'nın Sovyetlerden devraldığı kurumsal miras yeni cumhuriyetin elitlerinde kafa karışıklığına sebep olmuştur. Bürokratik gelenekler yeni bir ulus inşasına engeldir. Buna rağmen kurulan ulus devlet, kendi tarihine yön vermek için birkaç ideolojik yaklaşımı benimsemiştir. En büyük sorun toprak bütünlüğünü sağlayamama olmuştur. İkinci eksiklik ise toplumsal yapıdır. Moldova ekonomisi tarıma dayalıdır. Alt yapı eksiklikleri ve yolsuzluklar Sovyet sonrası dönemde çok belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Üçüncü etken

Tablo 1. Moldova'daki Ana Akım Milliyetçi İdeolojiler

Politik konular	Pan-Rumenistler	Pan-Moldovanistler	Sivil Moldovanistler
Etnik kimlik	Rumen	Moldovan	Moldovan
Coğrafya	Romanya'nın parçası	Bağımsız Besarabya	Bağımsız Besarabya
Tarih	Romanya tarihi	Moldova tarihi	Moldova tarihi
Kültür	Rumen kültürü	Moldovan kültürü (Çok kültürlü yapı)	Moldovan kültürü (Çok kültürlü yapı)
Dil	Rumence	Moldovanca	Çok dilli
Azınlık politikaları	Asimilasyon	Etnik farklılıkların korunması	Vatandaşlık temelinde çok etnikli yapı
Ülkenin sahibi	Rumenler	Moldovanlar	Moldovanlar
Rusya ile ortak tarih	Reddedilir	Kabul edilir/Rumenleşmeden kurtuluş sebebi olarak görülür	Tarih olduğu gibi kabul edilir
Ulusal lider	Belli bir vurgu yok	Stephan cel Mare	Stephan cel Mare
AB ilişkisi	Taraftar	Şüpheli	Taraftar
Politik hedef	Romanya ile birleşme	Bağımsız Moldova	Bağımsız Moldova
Milliyetçilik kuramı	İlkçiler	Etno-sembolcüler	Modernistler

ise yoksulluğa bağlı olarak göçün hızla artmasıdır. Bugün dahi devam eden göç ülkenin emek ve beyin gücüne büyük zarar vermektedir (Lilian, 2015, s. 203).

4.2. Kimlik İnşasındaki Politik Tutumlar

Sovyet döneminin son günlerinde ortaya çıkan ve bağımsızlık ilanında büyük katkısı olan Halk Cephesi'nin temel politikası, Romanya ile birleşip büyük Romanya'nın kurulmasıydı. Halk Cephesi pan-Rumenist bir yaklaşım benimsedi. Pan-Rumenist politikalarına tepki Gagavuzya ve Transdinyester bölgelerinden geldi. Bağımsızlıktan hemen sonra ortaya çıkan Transdinyester ve Gagavuzya problemleri, binden fazla insanın hayatına mal oldu ve yüz binden fazla insan ülkeden göç etti. Nihayetinde Rus Ordusu'nun müdahalesiyle sonuçlanan iç savaş; aynı döneme denk gelen derin ekonomik sorunlar pan-Rumenistlerin kredibilitelerini yitirmelerine sebep oldu. Pan-Rumenist politikalar sebebiyle ülkenin bir kısmı işgal edilmiş ve ülke derin bir ekonomik krize sürüklenmiş oldu (Akınar, 2021, s. 112).

Romanya ile birleşerek büyük Romanya'yı hayal eden ve Moldova vatandaşlarını Besarabya'da yaşayan Rumenler olarak gören Pan-Rumenistlerin çok büyük açmazları vardı. İlk olarak Romanya ulusal hayalleri gerçekleştirecek demokratik ve refah seviyesi yüksek bir devlet değildi. Faşist geçmişi olan ve Sovyetler gibi komünist yapıdan yeni çıkmış Nikolay Çavușesko mirası bir Romanya vardı. İkincisi tarihi olarak Transdinyester Romanya Krallığı'nın bir parçası hiçbir zaman olmadı. Pan-Rumenistler Transdinyester konusunda bir açılım yapamamışlar, üstüne halkı sonu felakete sonuçlanan ve işgale sebep olan bir maceraya sürüklemişlerdi. Üçüncü olarak pan-Rumenistler 1920-1940 yılları arasında gerçekleşen birinci birleşmenin kötü anısı hakkında tatmin edici bir açıklama yapamamışlardı. Bugün pan-Rumenist ideolojiyi savunan Mihai Ghumpi liderliğinin

deki Liberal Parti başta olmak üzere tüm siyasi yapılar politik olarak zayıftılar. 2010 öncesi güçlerini koruyamadılar (Lilian, 2015, ss. 203-205).

Pan-Rumenistlere itirazlar Moldovanist hareketten geldi. Birleşme karşıtı ve müstakil bir devlet olma politikası izleyen Mircea Snegur (ilk cumhurbaşkanı) Moldovanist hareketin lideri olarak politik varlığını sürdürdü. Komünist Parti'nin yasaklanması ve Halk Cephesi'nin dağılmasıyla hem Romanya ile birleşme hem de Rusya ile yola devam etme politikası çöktü. Mircea Snegur bu süreçte Rusya ve Romanya'dan tamamen bağımsız bir devleti savunan Demokratik Tarım Partisi'ni destekledi. Böylece Moldovanist hareket politik olarak güçlü şekilde ortaya çıktı (Zdaniuk, 2014). Ancak devam eden politik tartışmalar ve özellikle 1998 yılında başlayıp yıllarca süren ekonomik krizler bu hareketin politik gücünü zayıflattı. Gagavuzya ile 1994 yılında otonomi antlaşması imzalanırsa dahi Transdinyester, Baltsi, Taraclia gibi diğer etnik grupların yoğun şekilde yaşadığı bölgelerde problemler devam etti. 2001 yılında yapılan seçimde halk hem pan-Rumenistleri hem de Tarım Partisi'nin temsil ettiği Moldovanistler'i de tasfiye etti ve Komünist Parti iktidara geldi.

Sovyetler sayesinde Moldovanların bir millet olarak kaldığını, Romanya ile tarihsel bir ortaklığın olmadığını, aksine Romanya'nın Moldovan kimliğini zayıflattığı iddiasını güden (Calus, 2016, ss. 17-18) pan-Moldovanistler 2001 yılı itibariyle Komünist Parti altında ve Vladimir Voronin liderliğinde tekrar iktidara geldiler. Böylece Moldovanist hareket bölünme yaşadı ve Komünist Parti pan-Moldovanist kanadın temsilcisi oldu. 2009 yılına kadar ülkeyi yöneten Komünist Parti süreç içerisinde Anayasayı değiştirecek gücü olmasına rağmen bu konuda kendi iktidarlarını sağlamlaştırmaktan başka büyük adım atmadı. Moskova ile yakın ilişki Transdinyester ve Gagavuzya üzerinde olum-

lu etki yapsa da Rumence konuşan Moldovanlar üzerinde olumsuz etki yarattı. Bununla birlikte kilise çatışmaları, Transdinyester konusundaki başarısızlıklar ve ekonomik refahın bir türlü elde edilememesi bu ideolojinin de zayıflamasına sebep oldu. AB'ye şüpheli yaklaşım sergileyen Voronin 2009 yılında iktidarı Vilad Flat'a devretmek zorunda kaldı (Zdaniuk, 2014).

Bugün pan-Moldovanist görüşü savunan başta 2020 yılında seçimleri kaybeden önceki Devlet Başkanı İgor Dodon olmak üzere, Sosyalist Parti ve Komünist Parti gelmektedir. Bu partiler parlamentoda güçlü şekilde temsil edilmektedir. Ancak reel politika, kimlik ideolojisi üzerinden istenilen boyutta politika yapmayı imkânsız kılmaktadır. Bürokrasiye derinlemesine sirayet etmiş oligarşik yapı her alanda siyasete engel çıkarmaktadır. Siyasetçiler, politik tercihlerinde, yeni bir oligarşik yapı mı kurdukları yoksa oligarşik yapılarla mücadele mi ettikleri konusunda halka güven verememektedirler.

2009 yılında iktidara gelen Sivil Moldovanistler AB taraftarı politikaları ile toplumsal destek buldular. Ancak Voroninden miras kalan sistemsiz sistem ülkeyi politik açmazlara soktu. Nihayetinde 2014 yılında patlak veren banka soygunu olayı Sivil Moldovanistlerin politik gücünü kaybetmelerine sebep oldu⁴. Toplumsal olaylar sonrası iktidar pan-Moldovanist kanattan Sosyalist Parti'ye ve lideri İgor Dodon'a geçti. 2020'de yönetim tekrar Sivil Moldovanistlere geçti.

Sivil Moldovanistler süreç içerisinde elitler etkisinden kurtulamadılar. Her ne kadar Romanya ile birleşme karşıtı olduklarını iddia etseler de Rumen dili üzerinden yapılan tartışmalar, politik ve ekonomik krizler bu hareketi akamete uğrattı. Bugün bu görüşteki Moldovanist hareket Demokrat Parti, Dayanışma ve Hareket Partisi, Şor Parti gibi partilerce desteklenmektedir. Bu partilerin başkanları sırasıyla Pavel Philip (Vladimir Plahotniuc'a vekaleten), Maia Sandu ve Ilan Şor'dur. Özellikle 2014 yılında Moldova millî gelirinin dörtte birine tekabül eden yolsuzluktan sorumlu olduğu düşünülen kişiler bu partilerde ya yönetici ya da içinde barınmaktaydılar. Dolayısıyla Sivil Moldovanist görüş büyük bir güven sorunu yaşamaktadır. Buna rağmen bu partilerin mevcut düzende güçlü şekilde var olmaları ilginç bir paradokstur. Maia Sandu eski bir Dünya Bankası çalışanı olarak mali yolsuzluklarla mücadele etme ve kalkınma vaadiyle Demokrat Parti ve Şor Partisi'nden ayrıştı. Hareket ve Dayanışma Partisi'ni kurdu ve genel başkanı oldu. Çok güçlü bir halk desteğiyle Aralık 2020'de Devlet Başkanlığı'na seçildi.

Son olarak Moldovan Vatanseverler hareketinden bahsetmekte fayda vardır. Mecliste temsil edilmemelerine rağmen Büyük Moldova ideolojisiyle hareket eden Mihail Garbus başkanlığındaki parti Moldova Prenslığı'nin tarihi mirasçısı olarak Moldovanları görmektedir. Kiril alfabesini

savunan parti Moldova Prenslığı'nin başkentleri Suceava, Baia gibi bugün Romanya devletinin parçası olan ve bir kısmı da Ukrayna'da kalan Bukovina bölgelerinin tekrar Moldova'ya katılmasını savunmakta ve anavatanın işgal altında olduğunu iddia etmektedir (Zdaniuk, 2014).

4.3. Kimlik İnşasında Dil ve Alfabe Tartışmaları

Moldovanca ile Rumence'nin çok yakın iki dil olduğu bir gerçektir. 1812 yılından beri yoğun bir Ruslaşma politikasına maruz kaldığından, Rusça Moldova'da herkes tarafından konuşulan ve kabul gören bir dildir. Tarihsel olarak Rumen dilinin bir aksanı olduğu inkâr edilmese de Moldovanistler Moldovanca'nın farklı bir dil olduğunu iddia ederler (Baar & Jakubek, 2017, s. 67). 1930'lu yıllarda Moldovanların %1'inden azı Latin alfabesi kullanmalarına karşın, dillerinin Rumence olduğunu düşünüyorlardı. Özellikle yaşlı kesim Latin alfabesini hiç okuyamadı (King, 2000, s. 45).

19'uncu yüzyılda Moldovanca ve Rumence arasında alfabe haricinde hiçbir fark yoktu. Bu iki dil arasındaki fark Amerika ile İngiltere arasındaki dil farkından bile daha azdır. Fakat Sovyet döneminde fark edildi ki dilde keskin bir ayırım yapmadan Sovyet Moldovası kurulamayacaktır. Bu sebeple Moldovancanın Rus dilinin bir aksanı olduğu işlendi ve dilde bazı değişiklikler yapıldı. Süreç içerisinde yeni kelimelerin tamamı Rusça olarak benimsetildi. Sovyet dönemi boyunca Kiril alfabesi kullanıldı ve bağımsızlık sonrası literatür eksikliği çeken Moldovanca Rumence'nin literatürüne sahip çıkarak kendisini var etmeye çalıştı (Lilian, 2015, ss. 225-232).

Tarihsel olarak Moldova Prenslığının kurucusu ve millî kahraman olarak simgeleşen Stefan cel Mare'nin Latin harfleri ile Rumence yazdığı iddia edilir. Moldovancanın tarih içerisinde Rumence'den farklılaştığı ve müstakil bir dil olduğu belirtilir. Bağımsızlık bildirgesinden sonra dil konusunda çeşitli tartışmalar yapılmış ve son olarak Anayasaya "Devletin resmi dili Moldovancadır" olarak yazılmıştır. 2013 yılında Anayasa Mahkemesi kararı ile Moldovanca yerine Rumence ismi kullanılmasının yolu açılmıştır. Fakat bağımsız dönemde dil konusunda önemli tartışma Trandinyester ve Gagavuzya üzerinden olmuştur. Trandinyester'e politik olarak bir yaptırım olmayan Kişinev, 1994 yılında Gagavuzya ile yapılan otonomi antlaşması gereği Gagavuzya'da resmi dilin Rusça olması konusunda ikna olmuştur. Moldovan kimliği oluşumu sürecinde tüm tarafların Rusçayı bir "lingua franca" olarak görmeleri, dil probleminin çözümünde etkin rol oynamıştır (Baar & Jakubek, 2017, s. 68).

Dil üzerinden kimlik inşasında esas önemli tartışma kiliseler üzerinden olmuştur. Rus Kilisesi'ne bağlı tüm kiliselerde ibadet dili Rusçadır. Halbuki Romanya Kilisesi'ne bağlı kiliselerde ise ibadet dili Rumence'dir. Dindar bir top-

⁴ 2014 yılında gerçekleşen yolsuzluk olayında bir gecede ülkeden yaklaşık 1 milyar dolar çıkarıldı. Deutsch Bank 2018 yılı raporuna göre 2011 yılında başlayan para aklama ve banka soygunculuğu 2014 yılına kadar sürdü. Toplamda 2,9 milyar dolar ülkeden çıkarıldı (Harding, 2019).

lum olan Moldovanlar için Rusçadan vazgeçmek kolay bir şey değildir. Moldova kiliseleri Rus Kilisesi'ne bağlı olan Moldova Metropolitliğine bağlıdır. Aynı şekilde ülkede Besarabya Metropolitliği vardır ki bu metropolitlik Romanya Kilisesi'ne bağlıdır. Bu tartışmada orta bir yol bulunmuş ve her iki dilin de kullanılmasına karar verilmiştir (Kamp, 2017, s. 4).

Moldova'da kökeni 19'uncu yüzyıla, yani Rusya'nın işgaline kadar dayanan alfabe tartışması vardır. Moldova Prensiği Latin alfabesi kullandı. Fakat Rusya'nın Besarabya'yı işgaliyle Kiril alfabesine geçildi. Romanya ile birleşme sonrası tekrar Latin Alfabesi kullanıldı. 1941 yılında bir kez daha Kiril alfabesine dönüldü. 1989 yılına kadar kullanılan Kiril alfabesi Moldova Halk Cephesi tarafından protesto edildi ve yazarlarca Latin alfabesi kullanılmaya başlandı. 31 Ağustos 1989 yılında Moldova Yüksek Sovyet'i Latin alfabesinin resmi yazılarda kullanılmasını kabul etti ve böylece SSCB'de Baltık Cumhuriyetleri ile Tacikistan'ın ardından Moldova da alfabe değişikliğini yapmış oldu (King, 1994, s. 348).

Moldova Cumhuriyeti Anayasası 13'üncü maddesi dil ve alfabe tanımlar. 13'üncü maddenin birinci fıkrasında "Moldova Cumhuriyetinin resmi dili Moldovanca ve alfabesi Latin alfabesidir" denmektedir. 2'nci fıkrada ise devletin Rusça ve farklı bölgelerde konuşulan diğer dillerin korunmasını ve gelişmesini sağlayacağı ifade edilir. Dil ve alfabe tartışması bugün ana gündem değildir. Moldova dili ve alfabesi Rumen veya Moldovan dili ve Latin alfabesidir. Ancak Gagavuzya Otonomi Bölgesinde resmi dil olarak Rusça konuşulmakta ve Kiril alfabesi kullanılmaktadır. Gagavuzya okullarında eğitim dili Rusçadır. Müfredat ortak olmakla birlikte ana dil Rusçadır. Dil ve edebiyat derisi olarak Rumen Dili ve Edebiyatı ile birlikte Rus Dili ve Edebiyatı da öğretilmektedir. Bununla birlikte Anayasa'da Moldovanca yazmasına rağmen okullarda ikinci dil olarak Rumence öğretilmektedir. Moldova Eğitim Bakanlığı'nın yaptığı sınavlar hem Rumence hem de Rusça olarak hazırlanmaktadır (Akpınar, 2021, ss. 109-116).

Transdinyester resmi dil ve eğitim dili olarak tamamen Rusçadır. Kendisini bağımsız olarak tanımlamasına ve BM'ce tanınmamasına rağmen kendine özgü bir sistemi vardır. Bu özgünlük Rus eğitim sistemine uygundur. Dil ve alfabe sırasıyla Rusça ve Kiril alfabesidir.

4.4. Kilise Tartışmaları Altında Kimlik İnşası

Moldova'da herhangi bir yerleşim birimine girdiğinizde, girişte sizi büyük Hz. İsa veya Hz. Meryem heykelleri veya ikonları karşılar. Evlerin önünde veya yol kenarlarında küçük dini semboller görmeniz mümkündür. Moldova Ortodoks dinine bağlı bir millettir.

Burada Ortodoksluk üzerine bir açıklama yapmakta fayda vardır. Kanonik yasalara göre her etnik grubun kilisesi olabilir. Etnik grup modern dönemde ulus olarak yorumlanmış ve her devlet ilk fırsatta kendi merkezi kilisesini kurmuştur. Romanya bağımsızlığını aldığı zaman Ortodoks

Romanya Kilisesi'ni 1885 yılında kurmuş ve ayin dili Rumence olarak değiştirilmiştir. Önceki ayin dili Slav dilidir, yani Rusçadır. Ortodokslukta din aynı zamanda devleti temsil eder. Yani din kimlik oluşmasının en temel unsurudur (Turcescu & Stan, 2003, ss. 455-458).

Moldova Rusya'ya karşı kurduğu gönül bağına büyük oranda Rus Ortodoks Kilisesi (ROK) sayesinde kurulmuştur. 2009 yılında ROK Patriği I. Kirill "Rusya'nın en önemli propaganda aracı Kilisedir" demiştir. I. Kirill ile birlikte Rusya dış politikasına yumuşak güç olarak inanç unsurunu eklemiş ve Moldova Ortodoks Kilisesi de (MOK) bu etkinin altında kalmıştır. Moldova'da ROK'un söylemi dışına çıkmak zordur. ROK her alanda kendini göstermekte ve inananları yönlendirmektedir (Kamp, 2017, s. 9).

Romanya Ortodoks Kilisesi'ne (RoOK) bağlı Besarabya Ortodoks Kilisesi (Metropolitliği) (BOK) resmi metropolitlik unvanını ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi sayesinde, 2002 yılında almıştır. MOK'a bağlı yaklaşık bin, BOK'a bağlı ise yaklaşık yüz yirmi kilise vardır. Kiliseler farklı uygulamalar yapar. Sadece dilde değil aynı zamanda ibadet şekli ve takvimleri de farklıdır. RoOK Gregoryan takvimi uygularken ROK Julian takvimi uygular. Bunun gibi farklılıklar temelde iki kiliseyi karşı karşıya getirir (Turcescu & Stan, 2003, s. 459).

Kiliselerin gücü karşısında hem Modovanistler hem de pan-Rumenistler çok zayıftır. Ulus kimlik inşasında milliyetçi akımlar din tartışmasına girmemektedirler. Genel eğilim Moldovan kimliğinin Ortodoks olduğudur. Ortodoksluğun hangi kanadı, hangi kilisesi veya hangi mezhep olduğu tartışma konusu değildir. Kilise enstitüsünde eğitim gören papazlar Moskova'ya ve Bükreşe bağlı birer propagandacıdır. Kiliseler eğitim, dil, sosyal vd. her politikada fikirlerini beyan etmekte ve halka yön vermektedirler. Çalışmanın yapıldığı süre içinde Korona virüsünün Batı oyunun olduğunu iddia eden Rus basınının söylemi kiliselerin de desteğiyle Moldova'da yankı bulmuştur. Korona virüsünün olması veya olmaması bilimsel bir olgu değil imani bir meseleye dönüşmüştür.

5. SONUÇ

Moldova coğrafi konumu itibari ile bir Güney Avrupa ülkesidir. Prut ve Dinyester nehirleri arasında yerleşmiş bir ülke olan Moldova, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılına kadar SSCB'nin bir parçası olarak yaşadı. Bağımsızlığını kazandığı yıldan bugüne kadar otuz yıl geçti ve bu süre içerisinde Moldovan kimliğinin inşası üzerine farklı ideolojik yaklaşımlar rekabet etti. Moldovan kimliği inşasında farklı söylem ve politikalar bugün de devam etmektedir.

Ulus kimlik bir inşa ürünüdür. Bu inşayı gerçekleştiren ideoloji ise milliyetçiliktir. Milliyetçilik ulus ile devletin sınırlarının mümkün olduğunca örtüşmesi gerektiği inancında kendini göstermektedir ve her ulusun kendi geleceğini belirleme (self-determination) hakkına sahip olduğunu ifade etmektedir (Heywood, 1997/2017, s. 120). Çalışmada

milliyetçilik kuramı ilkçiler, modernistler ve etno-sembolcüler tasnifi üzerinden incelenmiştir.

Moldova'da ulus inşa sürecinde ve politik hayatta etkili olan üç ana akım ideoloji mevcuttur. Bunlar pan-Rumenistler, pan-Moldovanistler ve Sivil Moldovanistler olarak isimlendirilir. Pan-Moldovanistler ve Sivil Moldovanistler başlangıçta aynı politik yapı içerisinde olmalarına rağmen zamanla farklı birer ideoloji haline geldiler. Hem Moldovan kimliği yaklaşımında hem de politik tutumlarında belirgin farklılıklar oluştu.

Pan-Rumenistler milliyetçilik ideolojisinde ilkçilere yakındırlar. Onlara göre Moldovan diye bir milletin varlığını kabul etmezler. Moldova Cumhuriyeti vatandaşları Besarabya'da yaşayan Rumenlerdir. Romanya ile birleşmek temel politik hedefidir. Moldova'daki diğer etnik gruplar Rumen kimliğini üst kimlik olarak kabul etmelidirler. Moldova'da sadece Rumence konuşulmalıdır. Diğer politik tutuma sahip olan insanlar bu gerçeğin farkına varıp Romanya ile ikinci büyük birleşmeyi gerçekleştirmenin peşinde koşmalıdır.

Sovyetlerden ayrılma sürecinde pan-Rumenist ideoloji etkin bir rol oynadı. Halk Cephesi (Popular Front of Moldova), söylem olarak Sovyet-Rus kültür ve politikalarına karşı Moldova-Rumen kültürü ve politikalarını koydu. Bağımsızlık aşamasında siyasi ve kültürel olarak örgütlenen pan-Rumenistler bağımsızlık sonrası meclis çoğunluğunu elde ettiler. Moldova bağımsızlık öncesi Sovyet dönemi anayasasına uygun olarak seçime gitti. Seçime Komünist Parti hariç diğer partilerin katılması yasaktı. Halk Cephesi bağımsız adaylarla seçime katıldı ve yeni oluşan Moldova Yüksek Sovyeti'nin 380 sandalyesinden 94'ünü kazandı. Moldova Yüksek Sovyeti bağımsızlığı ilan eden, Latin alfabesini kabul eden, Komünist Parti'yi yasaklayan, Mircea Snegur'u devlet başkanı olarak seçen meclis olarak yeni cumhuriyetin parlamentosu işlevini gördü. 1994 yılına kadar çalışan bu mecliste çoğunluk pan-Rumenist ideolojiyi benimseyen parlamenterlerden oluşuyordu. 1994 yılı parlamento seçimlerini Moldovanist harekete karşı kaybettiler (Negura, 2016, s. 542).

Pan-Rumenistler Moldova'nın SSCB'den ayrılması sırasında çok büyük yararlılık gösterdiler. Ancak bugün dahi devam eden Transdinyester sorunu, Gagavuzya Otonomisi, 1992 yılındaki iç savaş, bu savaşa bağlı olarak bine yakın insanın ölümü, yüzbinlerce insanın göç etmesi, bu göçün bir kültüre dönüşmesi ve hala devam eden ekonomik sorunlar Pan-Rumenistlerin Romanya taraftarı politikalarının sonucudur. Bu yüzden bağımsızlık döneminde güçlerini koruyamadılar. Ancak Moldova politikasında he zaman başat aktördürler. Ayrıca Pan-Rumenistlerin bahsettiği ideal bir Romanya tarihte hiç var olmadı. Bugünkü Romanya'nın dahi AB üyeliği hariç Moldova'ya verebileceği hiçbir faydası yoktur. Birinci Romanya Moldova birliğinin acıları hala halkın hafızasında yer almaktadır.

Pan-Moldovanistler Moldovan kimliğinin gerçek bir kimlik olduğunu iddia ederler. Rumenlerle olan benzerliği

inkâr etmezler ancak tarihi birikim ve Moldova'nın kendine has çok kültürlü yapısı Moldovanları Rumenlerden ayırır. Onlara göre Moldovanlar Ruslarla olan ortak tarih sayesinde Rumen olmaktan kurtuldu. Besarabya'nın çok kültürlü, çok etnikli ve çok dilli yapısı Moldovanları esas bir millet yapan unsurdur. Rumenleşmeye karşı konulmalı ve bu zengin yapı korunmalıdır. Rusça bir dil olarak Moldova'da var olmalıdır. Romanya ile birleşme Moldovanların sonu olur. AB ile Rusya arasında tercihte Rusya'dan yana tavır alınmalıdır. Çünkü Moldovan kültürü Rus kültürüne daha yakındır. AB veya Romanya ile birleşme asimilasyon demektir.

Pan-Rumenistlerin hayal kırıklığı yaratması sebebiyle 1994 yılındaki parlamento seçimini Tarım Partisi ve Cumhurbaşkanı Mircea Snegur'un temsil ettiği Moldovanistler kazandı. Moldovanistler toplumsal çatışmayı azalttılar. Ancak özellikle 1998 yılındaki Rusya ekonomik krizi; eski Sovyet ülkelerine dayalı ekonomisi olan Moldova'yı çok olumsuz etkiledi. Göç, ekonomik sorunlar, oligarklar vd. sorunlara çözüm bulamayan Moldovanist hareket 2001 yılında iktidarı Komünist Parti'ye devretti. Komünist Parti'nin tekrar yasallaşması ve büyük bir güçle iktidara gelmesiyle Moldovanist hareket Rusya yanlısı olan ve karşı olanlar diye iki gruba ayrıldı. Komünist Parti ve başkanı Voronin Rusya yanlısı pan-Moldovanist kanadı temsil etmektedir (Calus, 2016, ss. 21-25).

Pan-Moldovanistler genellikle politik krizlerde iktidara gelmektedirler. 2001-2009 ve 2016-2020 yılları arasında ülkeyi yönetme imkânı bulan pan-Moldovanistler Moldova'nın sorunlarının hiçbirine çözüm bulamadılar. Ekonomik olarak Rusya ile angaje olmanın bir faydasını göremeyen pan-Moldovanistler Transdinyester sorunu; özellikle Rus ordusunun işgalci olarak Moldova topraklarındaki varlığı, oligark yapı ve yolsuzluklar konusunda bir çözüm sunmadılar. Özellikle Rusya ile yakınlaşmanın sonucu olarak Transdinyester konusunda çözüm bulunacağına dair beklentiyi karşılayamadılar. Eleştirdikleri ve yolsuzlukla suçladıkları, toplum tarafından da yolsuzluk yaptıkları bilinen insanlarla siyasi angajmanlar, kişisel iktidarı için köklü reformlardan kaçınmaları gibi sebeplerle politik güçleri zayıfladı.

Voronin döneminde istenilen ilerlemeyi elde edemeyen Moldova Avrupa Birliği ve toplumsal refah üzerine söylem geliştiren Sivil Moldovanistleri iktidara taşıdı. 2009 yılında Voronin ve Komünist Parti'nin iktidarda kalmak için sistemle oynamaları toplumsal güvenlerini sarstı. Ayrıca 2008 küresel krizden olumsuz etkilenen Moldova 2009 yılında arka arkaya tekrarlanan seçimlerde Liberal Parti, Demokrat Parti gibi AB taraftarı Sivil Moldovanist partileri meclise taşıdı (Akpınar, 2021, s. 96).

Sivil Moldovanistler Moldovanist hareketin içinden çıkan insanların ortaya attığı politik görüştür. Demokrat Parti, Liberal Parti gibi partiler Moldova vatandaşlığı üzerinden bir Moldovan kimliği söylemi geliştirdiler. Bu söyleme göre dil, tarih, etnik vs. tüm olgularda taraf olunmamalıdır.

Bilimsel yaklaşımla olaylara yaklaşılmalı ve ideolojik bas-kılardan uzak kalınmalıdır. Moldova AB gibi çok kültürlü ve etnikli bir yapıdır. Bu sebeple esasında Moldova AB'nin küçük bir laboratuvarıdır. Moldova'nın politik yeri AB'dir ve tüm tartışmaları bir kenara bırakıp Moldovan halkının refahı için çalışılmalıdır. Moldovan kimliği üst kimliktir ama herkes kendisini resmi olarak dahi istediği kimlikle ifade edebilir (Calus, 2016, ss. 28-29).

Sivil Moldovanistlerin bu söylemleri ile iktidara gelmeleri kolay oldu ancak iktidarları Moldova vatandaşları için hayal kırıklığına dönüştü. Voronin'in devrettiği sistemsizlik siyasi elitler ve oligarklar için çok kullanışlı oldu. Ülke para aklama merkezine dönüştü ve 2014 yılına kadar toplamda devletin 2,9 milyar doları çalındı. AB süreci iyi yönetilemedi ve Rusya dahil Bağımsız Devletler Topluluğu ile ticari krizler yaşandı. Kontrolsüz vize serbestisi sebebiyle ülkeden büyük göçler ve kaçışlar yaşandı. Yine stratejiden yoksun AB ilişkileri sebebiyle Gagavuzya'da 2014 yılında bağımsızlık referandumu yaşandı. Referandum sonrası Kişinev ve Komrat arası siyasi gerilimler yaşandı. Bu gerilimi fırsat bilen diğer etnik gruplar -Taraclia (Bulgar) gibi- bağımsızlık taleplerinde bulundular. Moldovan kimliği inşa edilmeye çalışılırken ülke tekrardan kimlik tartışmalarına geri döndü.

Moldova'da ulus kimlik inşasındaki ideolojik yaklaşımların her birisi en az bir kez ülkede iktidar olmuştur. Ancak her bir deneyim Moldova için hayal kırıklığına dönüşmüştür. Son başkanlık seçiminde Sivil Moldovanist kanattan olan Dünya Bankası eski çalışanı ve Eski Başbakan Maia Sandu oyların yaklaşık %64'ünü alarak Devlet Başkanı oldu. Başkan Sandu yolsuzlukla mücadele ve AB ile iyi ilişkiler üzerinden politik söylemini geliştirdi.

Maia Sandu'nun zaferi göstermektedir ki Moldova'da ideolojiler kimlik kavgasını aşır reel politığe dönmektedirler. Ülkenin cari sorunlarına çözüm aranması bugün kimlik çatışmasının önüne geçmiştir. Yani temel olarak Moldovan kimliği anlamlıdır. Yine de Rumen kimliği politik arenada belirgin olarak varlığını korumaktadır. Yapılan kamuoyu araştırmalarına göre pan-Moldovanistlerin en güçlü olduğu Ocak 2016 yılında Romanya ile birleşme taraftarları oranı %15,6 (Institute for Public Policy, 2016) iken Sivil Moldovanistlerin en güçlü olduğu Ocak 2020'de %33,3'tür ("Number of Moldovan citizens", 2020). Moldova'da ulusal kimlik temel olarak Moldovan ve Rumen kimlikleri üzerinden tartışılmaya devam edecektir. Tüm tartışmalara rağmen Moldovan kimliği tarihi bir vakıadır.

Etik: Bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir etik sorun bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics: There are no ethical issues with the publication of this manuscript.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Akıncı, A. (2014). Milliyetçilik kuramları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 131-150. [CrossRef]
- Akpınar, Ö. (2021). *Moldova'da ulus kimlik inşası ve eğitim: Sovyetlerden Sovyet sonrası döneme müfredat analizi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması* (İ. Savaşır, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1983)
- Baar, V., & Jakubek, D. (2017). Divided national identity in Moldova. *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics*, 11(1), 58-92. [CrossRef]
- Baumann, G. (2006). *Çokkültürlülük bilmecesi: Ulusal etnik ve dini kimlikleri yeniden düşünmek* (I. Demirakın, Çev.). Dost Yayınevi. (Orijinal eserin yayım tarihi 1999)
- Boztemur, R. (2006). Tarihsel açıdan millet ve milliyetçilik: Ulus-devletin kapitalist üretim tarzıyla birlikte gelişimi. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, (38), 161-180.
- Bruchis, M. (1997). *The Republic of Moldavia: From the collapse of the Soviet Empire to the restoration of the Russian Empire* (L. Treptow, Çev.). Columbia University Press. (Orijinal eserin yayım tarihi 1996)
- Calus, K. (2016, Aralık). *The unfinished state 25 years of independent Moldova* (Çalışma Tebliği No. 59). Centre for Eastern Studies. [CrossRef]
- Carr, E. (1999). *Milliyetçilik ve sonrası* (O. Akınhay, Çev.). İletişim Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1945)
- Eker, S. (2012). Türk kültürünün Batı dünyasında ve Rusya'da tanınması ve Türkolojinin gelişiminde Dimitri Kantemiroğlu'nun rolü. F. Turan, T. Alvan, B. Nizam, Z. K. Şerefoğlu, F. Çimen, & Ş. Eskin (Ed.), *Uluslararası Türkçenin Batılı elçileri sempozyumu bildirileri* içinde (ss. 143-152). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ertan, F., & Örs. O. (2018). Milliyetçiliğin müphemliği: Milliyetçilik nedir? *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 16(62), 39-84. [CrossRef]
- Gellner, E. (2008). *Uluslar ve ulusçuluk* (B. Ersanlı & G. G. Özdoğan, Çev.; 2. baskı). Hil Yayınevi. (Orijinal eserin yayım tarihi 1983)
- Giddens, A. (2008). *Ulus devlet ve şiddet* (C. Atay, Çev.; 2. baskı). Kalkelon Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1985)

- Harding, L. (2019, 17 Nisan). Deutsche Bank faces action over \$20bn Russian money launderingscheme. *The Guardian*. [CrossRef]
- Heywood, A. (2006). *Siyaset* (B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu & A. Yayla, Çev.; B. Kalkan, Ed.). Liberte Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1997)
- Hobsbawm, E. J., & Ranger, T. (2006). *Geleneğin icadı* (M. M. Şahin, Çev.). Agora Kitap. (Orijinal eserin yayım tarihi 1983)
- Hroch, M. (1985). *Social predictions of national revival in Europe*. Cambridge University Press.
- Ilobera, J. (2007). *Modernliğin tanrısı: Batı Avrupada milliyetçiliğin gelişimi* (E. Akman, Çev.). Phoneix Yayınevi. (Orijinal eserin yayım tarihi 1994)
- Institute for Public Policy. (2016). *Public opinion barometer*. <http://bop.ipp.md/en> adresinden 10.03.2021 tarihinde erişildi.
- Kamp, M. (2017). *An Orthodox identity: The ROC as Russia's soft power tool in the post-Soviet space: The case of Moldova* [Lisans tezi, Leiden University]. [CrossRef]
- Kerestecioğlu, İ. Ö. (2001). Milliyetçiliğe ilişkin sınıflandırmalarda karşılaşılan sorunlar. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (25), 133-139. [CrossRef]
- King, C. (1994). Moldovan identity and the politics of pan-Romanianism. *Slavic Review*, 53(2), 345-368. [CrossRef]
- King, C. (2000). *The Moldovans: Romania, Russia, and the politics of Culture*. Hoover Institution Press. [CrossRef]
- Lilian, L. C. (2015). *Disputed ethnic identity and the role of public education: The case of Moldova* [Doktora tezi, Boston University]. OpenBU. [CrossRef]
- Moore, M. (2016). *Sosyal bilimler ansiklopedisi* (M. Karakaş, Çev.). Adres Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1985)
- Negara, P. (2016). The republic of Moldova's transition between a failed communism and un-commenced capitalism? *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 16(4), 541-568.
- Number of Moldovan citizens, who want union with Romania, is growing. (2020, 2 Temmuz). *Deschide*. [CrossRef]
- Özkırımlı, U. (2009). *Milliyetçilik kuramları: Eleştirel bir bakış* (3. baskı). Doğu Batı Yayınları.
- Rezun, M. (Ed.). (1992). *Nationalism and the breakup of an empire: Russia and its periphery*. Praeger. [CrossRef]
- Selçuk, S. S. (2012). Dünden bugüne milliyetçilik: Küresel dünyada yükselen sesler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 117-136.
- Smith, A. D. (1994). *Millî Kimlik* (B. S. Şener, Çev.; 1. baskı). İletişim Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1991)
- Smith, A. D. (2002). *Küreselleşme çağında milliyetçilik* (D. Kömürçü, Çev.). Everest Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1995)
- Smith, A. D. (2003). *Nationalism and modernism*. Routledge.
- Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik* (Ü. H. Yolsal, Çev.). Atf Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1994)
- Statistica Moldovei. (2014). *Population and housing census in the Republic of Moldova*. [CrossRef]
- Turcescu, L., & Stan, L. (2003). Church-state conflict in Moldova: The Bessarabian metropolitanate. *Communist and Post-Communist Studies*, 36(4), 443-465. [CrossRef]
- Uzun, T. (2003). Ulus, milliyetçilik ve kimlik üzerine bir değerlendirme. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, (23), 131-154.
- Üzümlü Mermer, A. (2019). Tanımların ötesinde milliyetçilik: Kuramlar, tartışmalar, paradokslar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (89), 325-334. [CrossRef]
- Vahl, M., & Emerson, M. (2004). Moldova and the Transnistrian conflict. *JEMIE - Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 1, 1-29. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-61961>
- World Bank. (2021). *The World Bank in Moldova*. <https://www.worldbank.org/en/country/moldova/overview> adresinden 08.02.2021 tarihinde erişildi.
- Zdaniuk, B. (2014). Republic of Moldova: A statehood without national unity (1991-2014). A. Švarplys & B. Zdaniuk (Ed.), *Becoming Europeans in Central Eastern Europe: National identity construction after 2004* içinde (ss. 135-154). University of Warsaw, Faculty of Journalism and Political Science. [CrossRef]
- Zizek, S. (2012). *Yamuk bakmak* (T. Birkan, Çev.; 5. baskı). Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 2004).

Yıldız Social Science Review

Web site information: <https://yssr.yildiz.edu.tr>
DOI: 10.51803/yssr.901742

Orijinal Makale / Original Article

Feminist Alternatif Medyanın Yarattığı Yeni Kadın Kimlikleri: Türkiye ve Tunus İncelemesi

New Female Identities Created by the Feminist Alternative Media: Inspecting Turkey and Tunisia

Zeynep Banu DALAMAN^{a*}

^a*İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye*

^a*Department of Political Science and International Relations, Istanbul Ayvansaray University, Istanbul, Turkey*

MAKALE BİLGİSİ

Makale Hakkında

Geliş tarihi: 23 Mart 2021

Kabul tarihi: 08 Temmuz 2021

Anahtar kelimeler:

Feminist alternatif medya, feminizm, kadın kimliği, sanal kamusal alan.

ARTICLE INFO

Article history

Received: 23 March 2021

Accepted: 08 July 2021

Key words:

Feminist alternative media, feminism, female identity, virtual public sphere.

ÖZ

Kadın hareketi, Sanayi Devrimi, 2. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş ve Neoliberalizm dönemlerinde ortaya koyduğu tepkisel değişimle tarihsel gelişimini sürdürmektedir. İçinde bulunduğumuz dijital bilişim ve küreselleşme çağında da yeni bir gelişim deneyimlemektedir. Dijital teknolojilerin yükselişi, internetin yaygınlaşması, sosyal değişimlerin sanal ortamlarda odaklılığına yol açmaktadır. Dolayısıyla sosyal değişim önermeleriyle kadın hak savunucuları da oluşturdukları bloglar, internet siteleri, e-dergiler ile farklı kadın grupları da bu sanal alana girmektedirler. Dijital ortamla karşılaşılacak sosyal hareketler, kadın hak savunuculuğunu da farklılaştırmakta; tarihsel feminist hareketlerin ortaya çıkardığı taleplerini ekleyerek farklı kadın kimliklerini ortaya çıkarmaktadır. Son yıllarda kadın hak savunuculuğunun etkilemeye çalıştığı ve de etkilendiği önemli sosyal hareketliliklerden biri de Arap Baharı olarak kabul edilebilir. Ancak gerek Batılılaşma gerekse sekülerleşme deneyimlerine Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden daha önce ulaşan Tunus ve Türkiye, kadın hak savunuculuğunun feminist alternatif medya yayın organlarında kendini göstermesi, bu sosyal hareketliliklere neoliberalizm ve küreselleşme bağlamında yeni kuşak kadın haklarını eklemeye çalışması, geleneksel feminist taleplerini bu sosyal hareketliliğin öncelikleri arasına alırmayı başararak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, özellikle yeni medya ile internetin yeni kamusal alan fonksiyonunun artmasından iyi düzeyde yararlanan bu iki ülke kadın hak savunuculuğunun feminist alternatif medya yayın organları aracılığıyla oluşturduğu yeni kadın kimliklerini incelemektir.

Atf için yazım şekli: Dalaman, Z. B. (2021). Feminist Alternatif Medyanın Yarattığı Yeni Kadın Kimlikleri: Türkiye ve Tunus İncelemesi. *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 36–57.

ABSTRACT

Women's movement continues the historical development it underwent during the Industrial Revolution, World War II, the Cold War, and the Neoliberal period with reactive changes. It's also experiencing new developments under the current digital information and globalization

*Sorumlu yazar / Corresponding author

*E-mail: banudalaman@ayvansaray.edu.tr

Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Türkiye, tarafından yayınlandı.

Telif hakkı 2021, Yıldız Teknik Üniversitesi. Bu, CC BY-NC lisansı kapsamında açık erişimli bir makaledir. (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

era. The rise of digital technologies and the spread of the internet allow social change to occur with the digital environments as its focal points. Accordingly, this digital environment includes the blogs, internet sites, and e-magazines curated by women's rights activists with propositions of social change. The social movements encountered on the digital environment transform women's rights advocacy and build upon the historical demands of the women's movement to bring out new female identities. The Arab Spring can also be considered one of the social movements that the women's movement tried to influence, and got influenced by, in recent years. Despite, Turkey and Tunisia, the countries that experienced Westernization or secularization before the rest of the Middle East and North Africa, stand out in the self-manifestation women's right advocacy on alternative media, the attempt at including the new wave of women's rights to these social movements under the context of neoliberalism and globalization, and successfully allowing the inclusion of traditional feminist demands into the priorities of these social movements. This study explores how these two countries, that highly benefit from the emerging new role of the internet as a public sphere, saw women's rights advocacy creating new female identities using the feminist alternative media platforms.

Cite this article as: Dalaman, Z. B. (2021). Feminist Alternatif Medyanın Yarattığı Yeni Kadın Kimlikleri: Türkiye ve Tunus İncelemesi. *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 36–57.

*“Feminist kimlikler genellik verilmez, elde edilir.
[...] Feminist kimlikler, feministler bir araya geldiğinde,
birlikte hareket ettiğinde ve diğer feministlerin yazdıklarını
okuduğunda oluşur ve pekiştirir.”
(Mansbridge, 1995, s. 29).*

1. GİRİŞ

1970'lerden itibaren ortaya çıkan ve hızla gelişen bilgisayar teknolojileri 1980'lerden sonra ortaya çıkan 1 elektronik haberleşmenin yaygınlaşması, 1990'lardan sonra ortaya çıkan internet ağları ve teknolojileri, 2000'lerden bu yana güçlü teknoloji üzerinde kendisini somutlaştıran yeni bir küreselleşme modelini insanoğluna sunmaktadır. Bu teknolojik altyapı; ekonomik – ticari faaliyetleri, kamu otoriteleri ile vatandaş arasındaki resmi ilişkileri, eğitim – öğrenme faaliyetlerini, kültürel etkinlikleri, para – kredi piyasalarını ve nihayet sivil toplum faaliyetlerini kapsayan, karmaşık bir toplum modeli ortaya çıkarmaktadır. Bu toplum modeli, çok dilli ve kültürlü sanal ağlarla sosyal ilişki biçimleri ve kanalları üretmektedir. Sosyal medya olarak adlandırılan bu ağlar literatürde “yeni kamusal alan” olarak da yorumlanmaktadır. Kavramın tanımlanmasında, literatürde önemli yere sahip Jurgen Habermas, toplumsal yaşamda kamuoyu adı verilen özel bir alana işaret etmekte ve kamuoyunun devlet tarafından kullanılan kamu gücünü kuşattığını, etkileyebildiğini belirtmektedir. Habermas'a göre; kamuoyu bireylerin ve grupların eleştirel söylemleriyle oluşturduğu bir zemine dönüştüğünde ilkinde göre “yeni” bir varlığa dönüşerek ayrılmaktadır (1962/2003, ss. 90-91). Aslında Habermas, bireylerin eleştiri, talep ve fikirlerini seçtikleri kişilere ya da gruplara aktarabilmesini özel hayatının bir tercihi görmektedir. Ama vurguladığı; bireylerin ve tercihlerinin çoğalarak Antik Yunan'la başlayan devlet erkine dayalı kamusalığın nötr kalamayacağı bir gövde oluşturmasıdır (Habermas, 1962/2003, s. 48).

Ağ toplumunun kamusal alanlaşma süreci üzerine yapılan nitelermelerin içinde literatürde çokça benimsenenlerden biri Manuel Castells'in “enformasyonel kapitalizm” kavramıdır. Bu kavram yeni bir sosyal düzen arayışını ifade ettiği gibi yeni bir kalkınma biçimini de anlatmaktadır. Castells, küreselleşme ile birlikte kapitalizmin genişleme sürecinde olduğu ve enformasyon yayılımının enformasyonizm adını verdiği bir akıma dönüştüğü çıkarımlarını yapmakta ardından bu iki değişimin birbirinden ayrılmaz olduğunu belirterek, enformasyonel kapitalizm kavramını ortaya atmaktadır. Ancak enformasyonel kapitalizme toplumların, tarihleri, kültürleri ve kurumlarının farklılıklarına bağlı olarak, farklı tepkiler verdiklerini belirtmektedir (Castells, 1996/2008, s. 24).

İnsan haklarının tanınması, uygulamaların iyileştirilmesine yönelik tüm bireysel ve sosyal taleplerin gerek fizik yaşamda gerek sanal yaşamda daha fazla kentleşmesi ve daha dinamik hale gelmesi, yaşanan hızlı değişimin iki temel özelliğidir. Bu taleplere dayalı sosyal hareketlerin kazandığı ivmenin ana dinamiği hızlı ve yaygın teknolojidir.

Feminizm gibi insan hak savunuculuğu ekollerinin hem fiziksel hem de sanal alanda hızla kamuoyu oluşturma, protestolar gerçekleştirebilme, hak engelleyici kişi ya da kurumları engelleyebilme gibi olanaklar yanında fizik mekânlarda eylem başlatabilme, sokağa çağırabilme fırsatları bu teknolojiler sayesinde gerçekleşmektedir.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde ortaya çıkan “Arap Baharı”, Türkiye'de “Gezi Direnişi”, Fransa'da “Sarı Yelekliler”, ABD'de “Wall Street'i İşgal Et” gibi yeni toplumsal hareketlerde kadınlar, interneti etkin eylem aracına dönüştürerek, iletişim mecraları oluşturarak önemli roller üstlenmişlerdir. Bu girişimler kadınların, ana akım medyada taleplerine yer bulamamalarından kaynaklanmıştır. Alternatif medya ise seslerini duyurabilme, sorunlarını anlatabilmeleri olanağı sağlaması nedeniyle sanal kamusal alana

dönüşüm tartışmalarına konu olmaktadır.

Arap Baharı olarak adlandırılan sosyal hareketler, önceleri gelişmiş ülkelerde başlayan ve biraz bu kategorideki ülkelere mahsus görünen Wall Street'i İşgal Et eylemlerine benzetilmektedir. Ama onu farklı kılan, gelişmekte olan veya geri kalmış kabul edilen ülkelerde ortaya çıkmasıdır. Günümüzde gelişen dijital teknolojilerin sayesinde farklı coğrafyalardan ülkeleri hızla etkileyebilen küresel ivme, yeni örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Bu hareketlilik, gelişmiş ülkelerde yaşanan benzerleri gibi alternatif medya yayın organları ve sosyal medya yani yeni kamusal alan, etkili ve öncelikli kanal, kitleselleşme için sanal sivil araç, sanal örgüt olarak kullanılmıştır. Feminizmin bu hareketliliğin ortaya çıkması ve gelişimindeki önemli etkisiyle birlikte farklı kadın kimliklerinin kadın hareketine eklendiği görülmektedir.

Arap Baharı, kelime anlamıyla Arap ülkelerinin bulunduğu ve sadece Arap ülkelerinde görülen değişimleri kastediyor gözükse de Akdeniz coğrafyasında bulunan ülkeleri de etkilemiş durumdadır. Domino etkisi denilebilecek bir motivasyonun olup olmadığı tartışılabilir. Ancak Akdeniz havzası ülkelerinde 2. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş döneminde bu ülkelerde içten içe muhalefet yeşermiş, isyan ve sokak hareketleri görülmüştür. Soğuk Savaş sonrasında yaşanan değişim ise müzakereci demokrasi taleplerinin ilk adımları kabul edilebilir. Arap Baharı, küreselleşme ile hızlanan bu değişime katkıda bulunmuştur. Bu ülkelerdeki aktivistlerle gelişmiş ülkelerdeki aktivistleri teknoloji bir araya getirmiştir. Arap Baharı, gelişmiş ülkelerdeki talepleri ve demokrasi deneyimlerini inceleme fırsatı vermiştir. Dolayısıyla Arap Baharı'nın daha önceki deneyimlerde sadece Arap tipi demokrasi talepli görünümünden uzaklaştıran yeni talepler ve yeni aktivizm türleri söz konusudur. Feminizm talepli aktivizmi Arap Baharı etkisini Akdeniz ülkelerine yayan gelişmeler içinde yeni bir alan kabul etmek mümkündür (Kılıçaslan, 2020, ss. 38-39).

Arap Baharı'nın yaşandığı ve tarihsel muhalif akımları çeşitlendiren türlerin eklendiği bazı ülkeler diğerlerine göre bu değişime özel reaksiyonlar gösterebilmiştir. Bu sürecin nedenlerinden biri sekülerleşme deneyimi yaşanmasıdır. Türkiye ve Tunus bu bakımdan benzeşen iki ülkedir. Sekülerleşme ve Batılılaşma deneyimi ile birlikte kentleşme, kentlileşme, sivil toplumculuk, hak savunuculuk, feminizm gibi olgularda, diğer bölge ülkelerine göre bu ülkeler daha önce tanışmışlardır (Özkoç, 2019, s. 683).

Nitekim Türkiye ve Tunus'ta tarihsel olarak kamusal alanda var olan kadın hareketi, alternatif medya ve sosyal medyayı kullanarak, devlet kaynaklı kamu otoritesi ve toplum kaynaklı ataerkil ilişkiler karşısında seslerini duyurdukları yeni sanal bir kamusal alanı kullanan bir harekete dönüşmüştür. Bu iki ülkedeki kadın örgütlenmelerinde kullanılan feminist alternatif medya yayın organlarına ait

e-dergiler, bloglar, internet siteleri ve onlara bağlı sosyal medya yayın organları, yeni sanal kamusal alan ve onun yarattığı yeni kadın kimliği ile ilgili kapsamlı inceleme yapma olanağı vermektedir.

Çalışmanın literatüre katkısı ise Türkiye ve Tunus'ta kadın hareketleri bağlamında feminist alternatif medya mecraları olarak tanımladığımız web siteleri, bloglar, sosyal medya (özellikle Facebook sayfaları) kullanımları aracılığıyla yeni kadın kimliklerinin oluştuğunu iddia etmesidir. Çalışmada incelenen gerek küresel sosyal hareketliliklerde gerekse Arap Baharı sosyal hareketliliğinde etkin olduğu kabul edilen olgu; Türkiye ve Tunus'ta kadınların alternatif medya uygulamalarında benzeyen ya da ayrılan noktalarıdır.

Türkiye ve Tunus'ta kadın hareketinin kurumsalmış yapısının tarihi dalgalar ile açıklanabilir ve karşılaştırılabilir olması bu ülkenin önemli iki noktasıdır. Bunun yanında, iki ülkede kadın hareketine odaklanmış çok sayıda yeni çalışmayla karşılaşılmaktadır (Dalaman, 2020; Davaz, 2014; Hogan, 2017; Moghadam, 2018; Mulrine, 2011). Bu bilimsel çalışmalar, iki ülke bağlamında, siyaset bilimi için karşılaştırmalı ve detaylı araştırma fırsatı getirmektedir.

Türkiye'nin farklı etnik ve dini kimlikleri içeren heterojen yapısı karşısında, Tunus'un etnik ve dini orijinden homojen nitelendirilebilecek özelliğini karşılaştırmak handikap görünse de; iki ülkedeki kadın hak savunuculuk hareketleri ve örgütlenmelerinin benzer tecrübe ve yapılar ortaya çıkardıkları görülmektedir (Dalaman, 2020, s. 365). Türkiye, nüfus bakımından Tunus'tan yedi kat büyük olmasına rağmen, kentli nüfus, eğitim gibi demografik; ataerkillik düzeyi gibi sosyolojik nitelikleriyle benzeşmeler sağlamaktadır. Bu benzeşme iki ülkede benzeyen feminist örgütleri aracılığıyla yeni bir kamusal alan ortaya çıkarmıştır. Nitekim feminist alternatif medya (FAM) yayın organlarında yapılacak inceleme, bu kanıyı güçlendiren veriler sağlamaktadır. Downing'in (1988, s. 165) tanımıyla sanal kamusal alan "birçok alternatif medyanın ocağı" niteliği taşımaktadır.

Çalışma yönteminde, Tunus ve Türkiye'de kadın hareketlerinin örgütlenmesinde kullanılan farklı alternatif medya mecralarında araştırılması ile elde edilebilen bulgular üzerine odaklanılmıştır. Kadın sorunlarını seslendirmek için kullandıkları alternatif medya araçları (blog, web sitesi, web portal, sosyal medya,) incelenmiş, kadın örgütlenmesine katkı sunan sosyal medyanın bu internet platformları yanında ayrı bir öneme sahip olduğu, hedef kitleye ulaşmakta destekleyici rol üstlendiği gözlemlenmiştir. Çalışma kapsamında, belirlenen kadın örgütleri sınıflandırılarak (dernek/vakıflar, bağımsız kişi/gruplar ve bağımsız medya grupları), web sayfaları/ yazar blogları araçlarıyla kadın sorunlarına yaklaşımları, hangi konuları kadın sorunları ile ilişkilendirdikleri ve kadın sorunlarına dair ortaya çıkardıkları çalışmalar tartışılmıştır. Birinci bölümünde feminist alternatif medyanın tanımlanması yapılmış, ikinci bölümde

Türkiye ile Tunus'ta yayınlarda kurgulanan feminist medyanın tarihsel analizi yapılmıştır. Böylece feminist alternatif medya yayın mecralarının kullanımında; iki ülkede bir önceki kuşakta farklı ya da iki ülkede aynı özelliklerde yeni kuşak kadın kimliğinin çıktığı düşünülmektedir.

2. FEMİNİST ALTERNATİF MEDYA (FAM)

Ana akım medyanın alternatif medyadan ayrıldığı noktaların neler olduğuna bakıldığında, temel ve tali farklılıklar olarak bir değerlendirme yapmak olasıdır. Temel ayırım, ana akım medyada sesini duyurma konusunda engellerle karşılaşan FAM tarafından alternatif medyanın çare olarak görülmesidir. Diğer bir farklılık ise tali olarak başlamıştır. FAM, ana akım medyada görüşleri yer alabilse bile alternatif medyanın daha fazla kitleye yayılım sağlama olanağını keşfetmiştir. Üstelik görüşlerini sansürlemek zorunda kalmadan, daha sert ifadelerle aktarabildiği yeni bir alan olarak kullanılabile olanağı elde etmiştir (Waltz, 2005, s. 2).

Downing'in (2001, ss. 38-56) alternatif medyayı "daha gelişmiş medya" kabul etmesinin beraberinde yaptığı bir tespit de bu meyanda önemlidir. Downing alternatif medyayı daha radikal görmekte ve *genellikle küçük ölçekli ve çok değişik formlarda egemenlerin politikalarına, uygulamalarına vizyon öneren, değişime zorlayan bir model* [vurgu eklenmiştir] olarak kabul etmektedir.

Atton ise benimsediği bu yaklaşımla Downing'in ortaya koyduğu alternatif medyaya ilişkin karşı duruş, teklik ve radikallik sorunlarının yeni sosyal hareketlerin alternatif medyası yönelimiyle açıklığa kavuşabileceğini belirtmektedir (Atton, 2002, s. 21). Atton, medya teorilerinin alternatifi olabilecek yeni ve kapsamlı bir teori arayışındadır. Politik alanda eskisinden daha çok radikal değişken olduğunu vurgulamaktadır. "Direniş medyası" olarak adlandırdığı bu teorik önerme, elektronik medya araçları kapsamında bulunan bloglar, web sayfaları, video kanallarının yeni bir gerçeklik olmakla beraber toplumda radikal değişime yol açmayabileceğini belirtmektedir.

Bu esnek teorik bakış medyanın sosyal ağları dönüştürdüğüne dikkat çekmektedir. İletişim araçlarında yaşanan değişim iletişim ağlarını da çeşitlendirmektedir ve internet üzerinden yayın yapan sosyal ağlar bu iletişimsel değişimi benimsemiştir. Sosyal ağlar bu araçlarla güçlenmekte, etkinliklerini artırabilmektedir. Nitekim yaşanan teknolojik ilerleme ücra bir yerde meydana gelen olayın videosunu saniyeler içinde ağa yükleme ve milyonlarca insana izletme fırsatı vermektedir. Üstelik bunu yapan kişinin teknoloji konusunda eğitiminin olması gerekmemektedir. Bu eylemi yapan kullanıcının bir okul mezunu olmak, kullandığı kanala ya da ağa ücret ödemek gibi kısıtları olmadan bu gücü kullanabiliyor olmasına odaklanan Atton (2002, ss. 7-8) radikal değişimin ilişki ve süreç yönlerinin öne çıktığını belirtmektedir.

Yaşanan değişimin etkilediği bir başka alan ise alternatif medyanın içeriğindeki zenginleşmedir. Ekonomik, politik,

sosyal, kültürel temalar sosyal ağ ve platformların envanterini büyütülmüştür. Herhangi bir konuda herhangi bir kişi ya da örgüt hiç ara vermeden yayın yapabilmektedir. Yayıncı, yazar, sayfa, yayın kanalı, yayın mecrası gibi sınırlamalar bulunmamaktadır. Üstelik bu unsurların hepsi herkesin ve her temanın dahil olabildiği bir katkı özgürlüğü sunmaktadır. Doğal olarak Feminist hareketler tarafından bu değişim erken denilebilecek bir zamanda keşfedilmiştir. Kırk yılı aşkın bir zamanda Feminist hareket, klasik medya dönemi kabul edilebilecek yüzyılı aşan döneminden daha fazla kartpostal, dergi, broşür gibi içeriği alternatif medya aracılığıyla milyonlarca insana sunabilmiştir (Dalaman, 2020, s. 171).

Lievrouw (2011), yeni kuşak sosyal hareketleri, çağımızın dijital aktivistlerinin sosyal medyayı kullanmalarından kaynaklanan etkiler olarak tanımlamaktadır. Bu yüzden yeni sosyal hareketler, dijital aktivizm ile ortaya çıkan değişim incelenmeden ele alınamaz durumdadır. Zira dijital aktivizm ile alternatif medya birbiriyle bağlantılıdır.

Dijital aktivizm ve alternatif medya üç temel tema etrafında çerçevelenmektedir. İlk olarak alternatif ve aktivist yeni medya projeleri oldukça kapsamlı ve büyük olarak tanımlanmaktadır. İkinci olarak toplum geneli ve buradaki ana akım kültürün yönünü izleyerek duruşlarını belirlemektedirler. Son olarak, eylemciler sosyal değişimin araçlarıdır (Lievrouw, 2011, s. 59). Lievrouw, bu üç temayı eğilim, duruş ve dönüşüme aracılık olarak tanımlamakta ve "alternatif ve aktivist yeni medya için bir tür çerçeve" kabul etmektedir. Lievrouw bu şekilde alternatif medyanın insanların ihtiyaçlarını karşılayabilen bir araca dönüşümünden bahsetmektedir (Yegen, 2018, s. 107).

Feminist alternatif medya araştırması çerçevesine dahil olan bütün alternatif medya yayın organlarında şu kriterler aranmaktadır: Gerçek ve doğru haber üretilmesi, bütçe kaynakları ve harcama, sürdürülebilirliği sağlama, profesyonel kadro, gönüllülük ve katılımcılık biçimi, değişik kesimleri, siyasal sistemlerde temsil edebilmek. Lievrouw 'un tanımladığı ve kuramlaştırdığı alternatif medya ve alternatif aktivizme bakış açısına dayanan yaklaşımlar katkıda bulunmaktadır.

Kadın hareketleri yeni sosyal hareketler bağlamında değerlendirildiğinde daha küçük ölçeklidir. Genellikle kültürel ya da sembolik değerleri destekleyen grup kimlikleri üzerine odaklanmıştır. Dolayısıyla, sanal kamusal alanda ortaya çıkan çevrimiçi kadın örgütlülüğü ve dijital aktivizmin tamamı üç ana temayla bağlantılı olarak değerlendirilebilir. İlk feminist alternatif medyada oluşumların eğilimi veya büyüklüğü; ikincisi ana akım topluma ve kültüre göre hareketlerin ve oluşumların duruşu ve son olarak, bu oluşumların eylem niteliğinde olması veya aktivizme neden olması şeklinde kategorize edilerek incelenebilir (Lievrouw, 2011, s. 59). Çalışmada, bu üç temel tema doğrultusunda Türkiye ve Tunus'ta kadın hareketleri bağlamında oluşan feminist alternatif medya yayın organları analiz edilecektir.

3. TÜRKİYE VE TUNUS'TA FEMİNİST MEDYANIN TARİHÇESİ

Toplumun eril kodlarla tanımladığı iktidar ve iktidar tarafından belirlenen normlar açısından bakıldığında medya, bu toplumsal dizinin bir parçası olduğunu sürekli hissettirmiştir. Medyanın eril ve ayrımcı, tekçi dili karşısında kadın medyası, alternatif medya içinde yer almış ve gelişmiştir (Yanıkaya, 2014, s. 54).

Nancy Fraser, konvansiyonel medyanın toplumu temsil etme rolünü üstlenmesinin alternatif medya için de bir alan doğurduğunu, toplumdan ayrılan karşıt, muhalif insanlar, kitleleri temsil eden bir rol üstlenmeye çalıştığını belirtmektedir. Nancy Fraser, ABD'de yirminci yüzyılın sonlarında beliren “karşıt-halk” denilen kitleleri temsil etmeye soyunan alternatif medyanın, sosyal ağlarda ve internet platformlarında aktörlere ve adreslere dönüştüğünü belirtmektedir. Feminist hareket de bu değişime uygun olarak kendi aktör ve adreslerini ortaya çıkarmıştır (Fraser, 2004, s. 118).

Fraser, yeni olarak betimlediği araçlar, aktörler ve adreslerde, işitsel ve görsel mecralarda Feminist hareketin yine, yeni sayılabilecek bir dil ve örgütlenme modelleri oluşturabildiğini ileri sürmektedir. Zira erkeklerin bakış açısını yansıtan geleneksel medya karşısında kadınlık halinin sorunlarına odaklanan medya olma sorumluluğu aslında daha gelişmiş bir dil ve örgütlenme modeli sunma çabasına dönüşmüştür. Bu karşıt ama daha özenli dil ve örgütlenme modeli Feminist Hareket'in duruşunu yansıtmaya odaklanmıştır (Yanıkaya, 2014, s. 59).

Feminist medya kendi içinde kadın örgütlerine farklı yayın seçenekleri sunmaktadır. Bu seçenekler kanallar, web siteleri ve sosyal medya hesapları olarak görünür durumdadır. Ama dikkat çeken başka bir özellikleri de Feminist sosyal ağ örgütlenmelerinin yayınlarında, kendileriyle organik bağları bulunmayan diğer Feminist hareketlerinin örgütleri ve yazarlarına yer vermeleridir. Bu esneklik aynı zamanda karşılıklı iletişim ve etkilenme üretmektedir. Kadın örgütleri, kendilerine ait olmasa da feminist alternatif medyada kolaylıkla seslerini duyurabilmektedir. Ancak bu durumu Berna Yanıkaya, tasnif edilmesi gereken bir olgu olarak görmektedir. Yanıkaya'ya göre kadınlara hitap eden medya “kadınlara yönelik medya”; feminist yazar ve örgütlerin seslerini duyurabildikleri medya ise “kadınlar için medya” olarak tanımlanmalıdır. Bu çalışmada Yanıkaya'nın tasnifi dikkate alınmakta, kadınlara yönelik medya dışarıda bırakılmaktadır.

Kadınların mevcut düzen tarafından dikkate alınması için gerçekleştirilen yayınların da dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Her ne kadar feminist örgütler ve yazarlar, feminist alternatif medyada seslerini duyurabilseler de sanal dünyanın dışında da faaliyetleri bulunan, somut varlıklardır. Onlar faaliyetleriyle, kadınların toplumsal cinsiyet rollerini tartışmakta, siyasal ve sosyal haklar talep etmektedirler ve bunlar için eylemler, yayınlar gerçekleştirmektedirler.

Feminist alternatif medya bu etkinliklerini duyurdukları, yorumladıkları mecralardır. Ama geniş anlamıyla kadınlara yönelik medya da çocuk bakımı, eğitimi, kadınların ev becerilerinin geliştirilmesi gibi amaçlara hitap eden yayınları da bulmak mümkündür. Bu anlamda kadınlara yönelik bir medyanın feminist alternatif medya sayılabilemesi için toplumsal dönüşümü talep eden, mevcuda eleştiri getiren, kadınlara yönelik politikalara odaklanan bir yayın çizgisi bulunması zorunludur. İlkinde bulunan reformist, uzlaşmacı çizgi yerine topyekün değişim talebi olması feminist alternatif medya için onusuz olamayacak bir özellik kabul edilmektedir (Yanıkaya, 2014).

Kadın hareketlerinin aynı zamanda feminist oldukları yönünde bir karışıklık da bulunmaktadır. Kadın hareketlerinin kadınlar için mutlaka hak talebinde bulunması gerekmektedir. Dolayısıyla kadınların kendi aralarında ya da kadınla toplum arasında iletişimine odaklanan bir yayıncılığın feminist yayın kabul edilmemesi söz konusudur.

Kadın hareketleri ile feminist olanlar karşılaştırıldığında hangisinin neye karşılık geldiğine yönelik bir karmaşa söz konusudur. Öncelikle, içinde kadınların yer aldığı ancak doğrudan doğruya kadınlar için hak talebinde bulunmayan hareketler arasında ayrım zorunludur.

Feminist hareketler bu ayrıma özellikle dikkat çekmektedirler ve kadın hareketleriyle feminist hareketlerin temsil açısından önemli bir ayrım olduğunu savunmaktadırlar. 1970'lerde ortaya çıkan “kadın hareketi” önceleri “kadınların kurtuluşu” temasıyla ve feminist hareketlerle doğrudan bağlantılı kabul edilerek tanımlanmaya çalışılmıştır. Ancak feminist hareketler her ne kadar olabildiğince çok kadın hareketini çatıları altında toplasalar da müstakil olarak bu alt hareketlerin feminist hareketi tek başına temsil ettiği düşüncesine karşıdırlar. Bu açıdan bakıldığında kadın hareketi de bir çatı kavram olarak feminizmle organik ilişkisi olsun olmasın; sosyalist, lezbiyen, emekçi, siyahi, Kürt vs. kadın hareketlerini içermektedir. Arap Baharı içinde yer alan kadın hareketleri de bu şekilde tasnif edilmektedir (Fougeyrollas-Schwebel, 2009, ss. 172-173).

3.1. Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Yayıncılığı

1868'de Terakki Gazetesi'nde, önce Osmanlı toplumunda kadınların yerini eleştiren yazılar yayınlanmıştır (Çakır, 1996, s. 23; Tekeli, 1982, ss. 196-197). Bu gazete kadın haklarından söz eden ilk gazetedir. Gazete aynı zamanda “Muhadderat” adında bir kadın eki de yayınlamıştır. Kadınların toplum hayatında aktif rol almasını talep eden “Şuküfezâr” Osmanlı basın tarihinde kadınlar tarafından çıkarılan ilk dergidir. İlk sayısında amaçlarının “saçı uzun, aklı kısa” imajını yok etmek olduğu ifade edilmiştir (Dalaman, 2021, s. 16).

Osmanlı'da kadınların kendilerinin ve haklarının toplumda farkına varılması için çıkarılan yayınların tarihsel olarak başlangıcını daha eskiye götürmek mümkündür. Zira 1845'te ilk kadın dergisi yayınlanmıştır. Rumca yayınlanan *Kpseli* (Petek) isimli bu dergi 34 sayı çıkarılmıştır.

1862 ve 1863'te Ermenice Gitar ve 1905 tarihli *Dzağig* (Çiçek) dergileri yayınlanmıştır. Bu dergileri 1919 yılında Ermenice yayınlanan *Hay Gin* (Ermeni Kadını) izlemiştir. Bu dergi 13 yıl yayında kalmıştır (Bilal & Ekmekçioğlu, 2006).

Kadınlara yönelik dergilikte önemli bir aşamada ilk defa bir kadın örgütünün dergi yayınlamasıdır. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti tarafından yayınlanan Kadınlar Dünyası, 1913 ile 1921 arası yayınlanmıştır.

Serpil Çakır Cumhuriyet öncesi kadın dergiciliğine yönelik çalışmasında 40'ı aşkın derginin yayınlandığını belirtmektedir (Çakır, 1996, s. 8). Çakır'a göre bu dergilere gelen mektuplar dikkat çekicidir ve dönemin kadınlarının gündemi hakkında bilgi vermektedir. Öncelikle mektup yazarlarının çoğu kendi adlarını kullanmak yerine takma ad kullanmayı tercih etmektedir. İkinci olarak, mektuplarda birinci tekil şahıs dili kullanılmaktadır ve haklarının, taleplerinin kamuya ulaştırılmasını amaçlıdır.

Osmanlı Dönemi'nde kadınlar tarafından yayınlanan ve alternatif medya olarak kabul edilebilecek gazete ve dergiler için çok çeşitli kaynaklar mevcuttur (Aşa, 1989; Toska vd., 1992). Orijinaler eski harflerle Osmanlıca olan belli başlı kadın dergileri Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları'ndan "yeni harflerle" hazırlanarak arşive konulmuştur. Bu eserler arasında bulunan 1880 tarihli "Aile", 1921 tarihli "Hanım", 1919 Ocak ayından Mayıs ayına kadar yayınlanan "Genç Kadın", 1908 ve 1909 yıllarında yayınlanan "Kadın", 1918-1919 tarihli "Türk Kadını", 1895'ten 1908'e kadar yayınlanan "Hanımlara Mahsus Gazete", 1925-1927 tarihli "Kadın Yolu" (Türk Kadın Yolu), 1913'ten 1921'e kadar yayınlanan en uzun süreli yayın olan "Kadınlar Dünyası" eserleri incelenebilmektedir (Dalaman, 2020, s. 151).

Osmanlı dönemi dergileri içinde radikal sayılabilecek Kadınlar Dünyası dergisinin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Bunun nedeni derginin örgütlü bir yapının yayın organı olma niteliği taşımasıdır. Ayrıca yazarların düşünceleri, istekleri ve feminizme yaklaşımlarıyla konumlandırılacak bir yayındır. Serpil Çakır, 1913'te yayın hayatına başlayan bu derginin tüzüğünde; kökenine bakılmaksızın bütün Osmanlı vatandaşı kadınları asil, yabancı kadınları yedek üye olarak kabul ettiğini ve Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin (Osmanlı Kadınının Hukukunu Savunma Derneği) yayın organı olarak çıkarıldığını belirtmektedir. Bu yayın kendi döneminde yayınlanan dergiler arasında "feminist" olarak sayılabilecek tek dergi sayılmaktadır (Çakır, 1996, s. 57). Okurlardan gelen anonim mektupları yayınlayan dergiyi feminist medyanın ilk örneği olarak sınıflandırmak mümkündür (Yanıkaya, 2014, s. 64).

Tarihsel olarak bakıldığında, 1920 ile 1960 arası dönemde kadın hareketlerinde birinci dalgadan ikinci dalgaya geçiş olarak değerlendirilebilecek gelişmelerden bahsedilmektedir. Bu dönemde Türkiye'de 1920 ile 1960 arası zaman dilimi, kadın hareketlerinin birinci dalgadan ikincisine geçiş dönemi olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'de geçiş döneminin

1935'ten itibaren başladığı kabul edilebilir. Bu tarihte kadına yönelik yayınların önemli kısmı moda, ev becerileri ve cumhuriyetin ilk yıllarında çok vurgulanan cumhuriyet kadını profiline yönelik yazılara odaklanılmıştır. Bu yönde yayın yapan dergilerden öne çıkanları; 1932'de yayınlanan El Emekleri, 1934'te yayınlanan Cumhuriyet Kadını ve Salon, 1936'da yayınlanan Moda Albümü, 1937'de yayınlanan Eviş, 1940'ta yayınlanan Kadınlar Âlemi 1944'te yayınlanan Asrın Kadını ile 1948'de yayınlanan Hanımeli dergileridir. Bu dergilerin neredeyse tamamında eril toplumla kadını barıştırma, yan yana getirmeyi amaçlayan ve çoğu erkekler tarafından çıkarılan yayınlardır. 1950 – 1960 arası dönemde ise yayınlanan dergileri de şu şekilde sıralamak mümkündür:

1952'de yayınlanan Resimli Hayat, 1955'te yayınlanan Evim, 1957'de yayınlanan Kadın Sesi, 1958'de yayınlanan Sim ve 20, 1960'ta yayınlanan Aile, 1962'de yayınlanan Moda, 1963'te yayınlanan Anne, 1963'te yayınlanan Yuva, 1964'te yayınlanan Ana, 1964'te yayınlanan Elishleri, 1969'de yayınlanan Ayşe dergilerini saymak mümkündür. Ayrıca yine bu dönemde fotoroman furyası başlamış, birçok çalışma müstakil ya da gazete eki olarak yayınlanmıştır. Bunlar da dolaylı olarak kadına yönelik yayınlar kabul edilebilir (Dalaman, 2020, s. 153).

Kadın örgütlerinin sayı ve niteliği 1970'lerde artmaya başlamış, bu örgütlerin öne çıkanlarından İlerici Kadınlar Derneği (İKD), 1975'te Kadınların Sesi isimli dergiyi yayınlamaya başlamıştır. 1980'e kadar Türkiye genelinde 33 şubesiyle ve on beş bin civarında üyesi ile İlerici Kadınlar Derneği birçok kampanyaya imza atmıştır. Derneğin emekçi kadınların örgütü olarak kendisini tanımlaması ve üye kadınlara yönelik, kadın hakları ve siyasal kültür konularında eğitimler düzenlemesi, Türkiye kadın hareketi açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Demiray, 2011, s. 193).

Bu dönemde öne çıkan örgütlerden biri de Kadın Dayanışması'dır. Bu örgüt, kadın hareketini bölmekle, bölücülükle itham edilmiştir. 1977'de yayınlanan Kadın Dayanışması, kendisini "barış demokrasi eşitlik mücadelesinde; aylık siyasi kadın dergisi" olarak tanımlamıştır. Emel Akal Aslan bu hareketin, İKD'den ayrılan bir grup tarafından oluşturulduğunu belirtmektedir. Burada temel farklılık, Kadın Dayanışması'nın kendi adıyla yayınladığı dergi etrafında toplanan, tüzel kişiliği olmayan bir oluşum olmasıdır (Akal Aslan, 2001, ss. 462-463).

İKD, farklı siyasal akımlardan görüşlere sahip heterojen yapıya sahiptir ama bunlardan Türkiye Komünist Partisi (TKP) üyesi olanla, etkinlik ve söylemleri ile öne çıkmıştır. Dönemin siyasal atmosferinde bu durum (Akal Aslan, 2001, s. 460) 1978'de Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılmasına yol açmıştır. Ancak dernek 1980 darbesine kadar faaliyetlerine zorlukla da olsa devam etmiştir. 1983'te yeniden yayınlanmış, 1986'da yayınına son vermiştir. 1987'de ise İngilizce tek sayı olarak yayınlanmıştır (Davaz Mardin, 1998, s. 245).

Akal Aslan, İKD'nin, TKP talimatıyla kurulmadığını, bilakis sosyalist ve devrimci kadınlar tarafından feminist çizgide kabul edildiğini vurgulamaktadır. Bu derneğin bir başka dikkat çekici çalışması ise Türkiye'de ilk defa 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nü kutlamasıdır. Dergi bir ara 35 bin baskı sayısına ulaşmıştır (Akal Aslan, 2001, s. 461).

Aynı dönemde, Ankara'da Ankara Kadınlar Derneği'nde kurulmuştur. Kadınların sömürülmesi ve sömürüye devrimle son verilmesi gibi retoriklere dayanan Bülten isimli dergiyi yayınlamıştır. Bülten 3 sayı çıkarılmıştır.

1976'da bu defa Kadın Dernekleri Federasyonu kadına yönelik yeni dernek olarak kurulduktan sonra, Ka-De-Fe'yi (Kadın Dernekleri Federasyonu Yayını) aynı yıl yayınlamaya başlamıştır. Amacını "Türk kadınlarının maddi ve manevi kalkınmasında yardımlaşma ve dayanışma" olarak açıklayan oluşum, kadın memurların izin ve sosyal haklarının iyileştirilmesi amacıyla yasa tasarısı hazırlamıştır (Davaz Mardin, 1998, s. 201).

1970 ile 1970 arası dönemde yayınlanan Kadın Dayanışması, Kadınların Sesi ile Bülten'in sol muhalif feminist medya ortaya çıkmıştır. 1978'de feminist taleplerin vurgulanmasına yönelik olarak hazırlanan ve Duygu Asena'nın katkılarıyla anılan Kadınca Dergisi yayın hayatına başlamıştır. Kadınca özellikle de kadının kendi bedeni ve cinselliği üzerindeki talepleri ele alarak yeni bir kadın kimliğini ortaya çıkarması bakımından önemlidir. 1980 askeri darbesi ile birlikte Türkiye siyasal yaşamı büyük bir değişim geçirmiştir. Bu değişim özellikle sol siyaset için yıkım boyutunda olmuştur. 1970 sonrasında başlayarak sol muhalefet içinde kendisini gören feminizm ise bu yıkımdan etkilenmemeyi kısmen başarmıştır. 1990'lara doğru yaşanan apolitikleşme, toplumsal alanda feminist hareketin de kan kaybına uğramasına neden olmuştur. Daha az sayıda örgüt ve üye ya da aktivist sayısı bu dönemin feminist hareketinin en büyük handikabı olmuştur. Ancak yine bu dönemin iyi tarafı, kadın hareketinin kurumsallaşmaya yönelmesi olmasıdır.

1981'de, İstanbul'da kadınların evlerde toplanarak yoğun tartışmalar yaptığı ilk feminist bilinç yükseltme gruplarının oluşturulma girişimi başlamıştır. 1982'de ise YAZKO, Kadın Sorunları isimli dört günlük toplantı için Fransız feminist yazar ve aktivist Gisèle Halimi'yi Türkiye'de ağırlamıştır (Demiray, 2011, s. 193). 1983'te ise feminist kadınların dikkatini çekmek için Somut Dergisi, feminizm temalı bir sayfa yapmaya başlamıştır (Tekeli, 1989).

Müstakil, bağımsız feminist hareket yayıncılığı öncesinde yaşanan bu gelişmeler, feminist hareket içinde yer alan yazar ve aktivist kadınların çeviriler, etkinlikler ve haberler yoluyla da olsa önemli adımlar olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu girişimler kısa bir süre sonra ortaya çıkacak müstakil feminist kadın yayıncılığı için önemli bir zemin oluşturmaktadır. Yeşim Arat'ın bu dönemde değindiği bir başka örgütlenme modeli ise Kadın Çevresi isimli bir şirket kuruluşu çalışmasıdır (Arat, 1991, s. 10). Yayıncılık ve da-

nişmanlık alanında faaliyetleri şirket çatısı altında yapmak için yola çıkan ama örgütselliği devam ettirmek isteyen bu girişim 1989'da yürürlüğe giren vergi yasaları nedeniyle kapanmıştır (Ovadia, 1994, s. 57).

1986'da CEDAW'ın (Kadınlara Yönelik Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi) yürürlüğe girmesi Türkiye kadın hareketi açısından da dönüm noktası olmuştur. Ancak yürürlüğe girmesi kadınlar için kolay olmamıştır. Yaklaşık yedi bin imzalı bir dilekçe 8 Mart'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Bu süreci Ankara'da her Perşembe bir araya geldikleri için "Perşembe Grubu" olarak tanınan feminist gruplar örgütlemişlerdir (Demiray, 2011, s. 193).

Tekeli, 1987'de çıkardığı Feminist Dergisi'nde Perşembe Grubu faaliyetlerinin ikinci dala kadın hareketinin sloganı da olan "özel olan politiktir" gerçeğine göre şekillenmesinin beklendiğini ama bunun gerçekleşmediğini, net bir sonuç sağlanmadığını belirtmiştir. Bu çalışmalar, 1987 ile 1990 arası dönemde yedi sayı yayınlanan dergi etrafında sürmüştür (Tekeli, 1991).

Bu dönemde İslami Feministler olarak kendilerini ifade etmeye başlayan yeni yayınlarda sahneye çıkmaya başlamıştır. "Müslüman Kadın" kimliğine hitap ettiklerini açıklayan yayınlardan Kadın ve Aile, Bizim Aile dergileri Demiray'ın belirttiği gibi, devletle anlaşmazlığın yoğun olarak yaşandığı Türban tartışmasının tarafı olmuşlar ve türban konusunu feminist bir tercih olarak sunmuşlardır (Demiray, 2011, s. 194).

Sosyalist feminist çizgideki Kaktüs dergisi 1 Mayıs 1988'de yayınlamaya başlanmıştır. Derginin kadrosunu Kadın Çevresi ve o sıralarda kamuoyunda önemsenen Dayağa Karşı Kampanya etrafında toplanan feminist aktivistler oluşturmuştur (Arat, 1991, s.11). 12 sayı çıkan derginin yazarları "Neden Dergi Çıkıyoruz?" başlığını kullanmışlar, ikinci satırda "ilk önce kadın olduğumuz için" cevabını vermişlerdir (Davaz Mardin, 1998, s. 291). Dergi yazarlarına göre "kadın erkek eşitsizliğinin kaynağı sadece ideolojik değil, cinsiyet ve üretim ilişkilerini kapsayan tüm bir toplumsal ilişkiler sistemidir" (Arat, 1991, s. 11).

Köker'e (1997, s. 35) göre 1980 sonrası feminist yayınların ömrü kısa sürmüştür. Bu dergiler arasında, 1987'de yayınlanan Feminist, 1988'de yayınlanan Kadınların Kurtuluşu, Kaktüs ve Kadın Bülteni dergileri yer almaktadır. Almanya'da yayınlanan "Kadınların Kurtuluşu" dergisi 1988 ile 1990 arasında dört sayı basılmış, amacını kadınların siyasal, sanatsal ve kültürel alanlarda içerik üretimine katılımlarını özendirme ve "sınıf bilinçli proletaryanın genel demokratik kadın hareketi içinde etkinlik kazanmasının, bu hareketin geliştirilip güçlenmesinin etkin bir aracı olmak" olarak tanımlamıştır. Bu dört sayının ardından yayın hayatına Türkiye'de devam etmiştir.

1989 ile 1990'da sadece 3 sayı yayınlanan "Sesimiz" dergisinin yanı sıra, 1993'te dokuz sayı yayınlanan Demokratik Kadın Derneği Yayın Organı olarak hayatına başlayan "Ka-

dın Araştırmaları Dergisi” de feminist medya içinde sayılabilecek akademik bir kadın dergisidir (Davaz Mardin, 1998, ss. 287-323).

1990’lı yıllarda kadın hakları konusunda toplum kanatlarını ve geleneksel söylemleri zorlayan yayınlarla da karşılaşmak mümkün olmuştur. Örneğin Aksu Bora tarafından çıkarılan “Yeter, bekâret kontrolüne hayır-bedenimiz bizindir!” yayını ülkedeki ilk kampanya yayınıdır. Konusu ve kampanya yayını olmasıyla ülkede tabulara karşı çıkmaya çalıştığını açıklayan yayıncılık alanında ilk adım kabul edilebilir (Bora, 2010, s. 56; Davaz Mardin, 1998, s. 339). Sadece kadın hareketi alanında yayıncılık yapmak için aralanan bu kapı, sonraki yayınların ortaya çıkmasında cesaretlendirici olmuştur. Bir süre sonra 8 Mart Yayıncılık isimli bir yayınevi kurulmuştur. Bu yayınevinin yayınladığı Kadın Bülteni isimli dergi, “yeri, işi ne olursa olsun kadın olduğu için açık bir ayrımcılıkla karşı karşıya kalan tüm kadınlara” hitabıyla, 1990 ile 1991 yıllarında beş sayı yayınlanmıştır (Davaz Mardin, 1998, s. 333). Bu akımın diğer yayınları olarak 1991’de yayınlanan Kadın Belleği; 1992’de yayınlanan Ankara Bülteni; 1993’te yayınlanan İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi, Minerva, Emekçi Kadınlar Bülteni, Mavi Çorap, Jibo Rizgariye Jinan dergileri; 1994’te yayınlanan Eksik Etek, Cımbız, Martı, Kadın Haberleri; 1995’de yayınlanan Pazartesi; 1996’da yayınlanan Roza; 1997’de yayınlanan Jujin; 1998’de yayınlanan Uçan Haberler dergileri sayılabilir (Köker, 1997, ss. 34-35).

Bu dönemin feminist hareketinde farklılaşma ve çeşitlenmenin yoğunluğu dikkat çekicidir (Davaz Mardin, 1998, ss. 416-443). Bu zamana kadar isimlerini saklayan, takma ad kullanan kadın hareketi yazarları artık kendi isimlerini kullanma konusunda cesaretlenmişlerdir. Bunun yanında kadın hareketi içinde yeni kadın yazarlarda artış meydana gelmiştir.

Pazartesi dergisi bu dönem içinde özel bir yere sahiptir. Dergi, 1995-2006 arasında yayın hayatını sürdüren 106 sayfalık büyük hacme sahip oluşu, iki ayda bir önemli kadın hareketi konularıyla ilgili dosya eki vermesi, kâğıt yayını 2006 yılında internet yayımına dönüştüren ilk dergi olması gibi özellikleriyle, kadın hareketi yayıncılığında ekol kabul edilebilir. Kadın Kültür ve İletişim Vakfı tarafından yayınlanan dergi, 2007’de tüm yayın mecralarından çekilse de kendisinden sonra gelen yayınların standartları açısından bir çizgi olmuştur (Atakul, 2002, s.14).

Kadın hareketi 1990’lı yıllarda yeni bir alanı da kapsamına almıştır. Kürt kadın hareketi 1990 ile 1991 arasında Azadi (Özgür) Kürt Kadın Grubunu ortaya çıkarmış, hareket önce Türkiye’de ilk feminist – kadın hareketi kültür evini açmıştır. Bu kültür evi kadın etkinlikleri yanında Jin ü Jiyan dergisini de yayınlamıştır (Yanikkaya, 2014).

Kadın hareketinin yeni kulvarlarının oluşumu, yayıncılığa yansımaya devam etmiştir. Örneğin 1997’de anti – cinsiyetçi kimliğe sahip olduğunu açıklayan Fesat Dergisi

yayın hayatına başlamıştır. Bu dergiyi Firdevs Gümüşoğlu tarafından yayınlanan Kadınlar Dünyası Dergisi izlemiştir (Çakır & Gülbahar, 2000, ss. 271-277). 1997’de yayınlanmaya başlayan Kazete, Kültür ve Politika Feminist Yaklaşımlar ile 2000’lerde yayınlanan Amargi dergileri feminist yayın içinde alternatif dergiler olarak görülebilir.

Ayrıca Bağımsız İletişim Ağı (Bianet) web sitesinde Kadınlar Penceresi adıyla bir bölüme yer verilmiş, Uçan Süpürge Derneği’nin “Yerel Kadın Muhabirleri Ağı” isimli projede çok sayıda kadın hareketi yazarı, kadın aktivist ve kadın okurun buluştuğu yenilikçi bir uygulama ortaya çıkarılmıştır. Uçan Süpürge’nin Yerel Kadın Muhabirleri Ağı projesi Türkiye kadın hareketi içinde varlığını ve etkisini uzun süre devam ettirmiştir. 2003’te yayın hayatına başlayan Turuncu Dergisi ise kadın hareketi yayıncılığına muhafazakâr kadın alanını eklemesi nedeniyle önemlidir.

Kadın hareketi alanına eklenen yeni bir kavramı ise 2003 yılında İstanbul’da faaliyete geçen Filmmor Kadın Kooperatifi kazandırmıştır. Kooperatif, amacını “sadece kadınların katılımına açık olan Filmmor Kadın Kooperatifi kadınlarla birlikte kadınlar için sinema yapmak, itiraz etmek, üretmek, düşlemek ve eylemek için var!” olarak belirtmektedir.

2006’da Amargi Feminist Dergisi Kış 2001’e kadar 31 sayı sürecek yayın yolculuğuna başlamıştır. Bu dergi çalışmanın hazırlandığı dönemde halen yayınlanmaktadır (Dalaman, 2020, ss. 194-195). Derginin kadın hareketi yayıncılığında teknik katkısı, internet sitesinde yer verdiği “Feminist Gündem” köşesidir. Bu köşede etkinlikler, söylemler, duyurulara yer verilmiş ve LGBT örgütlerinin seslerini duyurmalarına olanak sağlamıştır.

Çoğaltılabilecek bu örnekler tarandığında Türkiye’de 726 kadın kuruluşu olduğundan bahsetmek mümkündür. Bu kuruluşların örgütlenme türlerine bakıldığında ise dernek, vakıf, araştırma merkezi, platform, girişim, topluluk gibi seçeneklerle karşılaşılmaktadır (Dalaman, 2020, s. 194).

Günümüzde bu kuruluşların her birinin internet ve Facebook sayfaları, e-dergileri ve sosyal medya hesapları bulunmaktadır. 2000 sonrasında yaşanan bilişim devrimi, internet tabanlı yayıncılığın yaygınlaşması bu oluşumların çoğunun tüzel kişilik kazanmasını gereksizleştirdiği gibi neredeyse tamamının internet mecralarında varlık göstermelerini sağlamıştır. Bu yeni durum kadın hareketini sürekli yavaşlatan finansal kaynak sorununu da önemli oranda çözmüştür. Bir web sitesinin üye formunun doldurulması ya da e posta bülten üyeliği ile bir araya gelebilen yazarlar, aktivistler, gönüllüler ve izleyiciler çoğu girişimde platform olarak kalmayı tercih etmişlerdir.

3.2. Tunus’ta Kadın Hareketleri ve Yayıncılığı

Tunus, kadın hareketleri ve kadın hareketi yayıncılığı alanında ilk örnekleri 1936 ile 1941 Fransız Koloni yönetimi döneminde ortaya çıkarmaya başlamıştır. Bu dönemin ilk ve ünlü yayını Ahmed Zarrouk’un çıkardığı *Leila* dergisidir

(Dalaman, 2020, s. 195). Fransızca yayınlanan bu dergide Fransız dergi modelini benimsemiş, çizim ve eskizlerle temalar resmedilmiştir. Arap dünyası açısından bakıldığında alternatif medyanın radikal niteliğe sahip *Leila* dergisi, 1923-1927 arası dönemde Beyrut'ta yayınlanan "Minerva", 1924'te Mısır'da Houda Cha tarafından yayınlanan "Mısırlı Kadın" dergileriyle aynı çizgide görülmektedir. *Leila*, "Kuzey Afrika Müslüman Kadınının Evrimi ve Kurtuluşu için Resimli Aylık Dergi" sloganını kullanmıştır. Kapandığı 1941 yılına kadar üç seri ve kırk sayı olarak yayınlanmıştır.

Leila, o dönem kadınların yaşadığı sorunları gündeme getirmiş, çok eşlilik, peçe gibi dönemin Tunus toplumunun tabularına karşı sergilediği direnç, derginin misyonuna dönüşmüştür (Dalaman, 2020, s. 195).

Tunus'un bağımsızlığını kazanması, Tunus kadın hareketi için de yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemde *Feïza*, UNFT (Ulusal Tunus Kadınlar Birliği) ile birlikte, ATFD (Tunuslu Demokrat Kadınlar Derneği) tarafından yayın organı olarak çıkarılan *El Maraa*, Tahar Hadded Kulübü üyelerinin yayın kadrosunda yer aldığı Nissa (Kadın) gibi bağımsız dergiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Tunus'ta mesleği olan eczacılıkla birlikte ilk kadın gazetecisi olarak kadın hareketi yayıncılığında yer alan, duayen ismi Dorra Bouzid'dir. 2019'da seksen yaşında olan Bouzid, Tunus'ta yayınlanan kadın hareketi dergilerinin neredeyse hepsine katkıda bulunmuştur. Kadın hareketi aktivisti, kadın gazeteci ve eczacı olarak serbest meslek sahibi bir kadın olarak ilk çalışması, *Leila* dergisinden ilham alınarak çıkarılan *L'Action* (Hareket) dergisidir. 1955-1961 arası dönemde "*Leila Vous Parle*" isimli köşesinde gerçek adını gizleyerek yazılarını yayınlamıştır. Bu dergi sonraki yıllarda *Jeune Afrique* (Genç Afrikalı) olarak adını değiştirmiştir ve halen daha yayınlanmaktadır.

Bouzid tarafından yayınlanan ikinci önemli yayın, Arap-Afrikalı kadın dergisidir. Ben Ali döneminde *Réalités* (Gerçekler) dergisinde *Femmes et Réalités* (Kadınlar ve Gerçekler) isimli kadın ekini 1967 ile 1997 arasında yayınlamıştır. Bouzid, Tunus'un Arap baharıyla ülkeden kaçan Bin Ali'nin eşine yazılarında yer vermemesi nedeniyle o dönemde dergiden ayrılmaya zorlanmıştır. Onun ayrılımsından sonra dergi kadın moda dergisine dönüşse de hala yayınlanmakta ve internetten de dergiye ulaşılabilir.

Nissa (Kadın) dergisi Tunus'ta yayınlanan kadın dergileri arasında önemli kabul edilmektedir. 1983-1986 arası dönemde Tahar Haddad Kulübü çevresinde yer alan bağımsız kadın yazar ve aktivistler tarafından kurulmuştur. Fransızca ve Arapça yayınlanması ile emsallerinden ayrılmaktadır. Bu kadro daha sonra Tunuslu Demokrat Kadınlar Derneği (ATFD) ve Tunuslu Araştırmacı Kadınlar Derneği (AF-TURD) derneklerinin kadrolarında yer almışlardır.

Nissa Dergisi bizim için iyi bir deneyimdi. Kadın hakları üzerine konuşuyor, tartışıyorduk. Araştırmalarımız sonucu oluşturduğumuz değerler, ilkeler, yapılması gerekenleri hem Fransızca hem Arapça paylaşıyorduk. Bizim dışımızda kadınlara fikirlerimizi yaymak en büyük amacımızdı. O dönem kadınla ilgili tüm

işleri devlet feminizmini temsil eden UNFT yapıyordu. Tüm kadınlara ulaşabiliyordu ama iktidarın düşüncesini yayıyordu. Bu anlamda Tahar Hadded Kulübü etrafında oluşturduğumuz düşüncelerimizi Nissa'da paylaşmamız alternatif bir medya oluşturmaktaydı. (S. Triki, mülakat, 18 Ocak 2018)

Kadın hareketinde dernekleşme konusunda ilk adımı atan öncü isim B'chira Ben M'rad olmuştur. 1937'de B'chira Ben M'rad, kadın hareketini, ulusal kurtuluş hareketi içinde onusuz olmaz unsur olarak gördüğünü ilan ederek yola çıkmıştır. Bu girişim, Tunus Müslüman Kadınlar Birliği'nin (UMFT) kurulmasını sağlamıştır. B'chira Ben M'rad, İslam dininin kadınların özgürlüğü ve eğitiminin önünde engel olmadığını açıklamış, üstelik bazı şeyhlerden destek almayı da başarmıştır. Ancak B'chira, Zeytun'daki şeyhleri de karşısına almıştır. Bu duruma 1938'de yayınlamaya başladığı "Tounes el Fatah" (Tunus Gençliği) gazetesiyle reaksiyon göstermeye çalışmıştır (Dalaman, 2020, s. 197).

Bu derginin amacı Tunus'ta, toplumsal cinsiyet eşitliğinin vurgulanmasıdır. Dergi, özgür, adil ve hoşgörüyü sahip bir toplum özlemini dile getirmiştir. Diğer taraftan bu amacın gerçekleşmesi için erkeklere de hitap eden bir yayın politikası izlemiştir (Accad, 1985, s. 146).

2013'te Tunuslu Amina Sboui, Arap kamuoyunda şok yaratan üstsüz fotoğrafını yayınladıktan sonra ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Fransadan 2 yıl sonra dönmüş ve Amina Tayler olarak değiştirdikten sonra 2016'da "feminen bir feminist dergi" olarak nitelendirdiği *Farida*'ya başlamıştır: "Kadın makyaj, moda, mutfak..." gibi tipik bir kadın dergisinde bulunacak özellikler taşıyor, ancak kitaplardan bahsediyoruz, kürtaj hakkında konuşuyoruz, eşcinsellik, mülteciler, laiklik hakkında konuşuyoruz... her kadın için ilginç olmaya çalışıyoruz." açıklamasını yapmıştır (Kheder, 2015). *Farida* dergisi -Arapçada "benzersiz" anlamındaki *Farida* kelimesi İngilizcenin "özgürlük" kelimesini de çağrıştırmaktadır. Arapça yayınlanan dergi daha çok Tunuslu genç kadınlara hitap etmektedir. Dergiye *Feïza* ve kurucusu Dorra Bouzid ilham vermiştir (Dalaman, 2020, s. 198).

4. TÜRKİYE VE TUNUS'TA FEMİNİST ALTERNATİF MEDYA (FAM)

İki ülkede mevcut feminist alternatif medya yayın mecralarına hâkim eğilimlere bakıldığında, yapısal farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıkların başında, FAM yayınlarının Türkiye'de, 2011 sonrasında artış göstermesidir. Artış hem mecra sayısında hem de mecralardaki katılım ve paylaşım sayılarında görülmektedir. Oysa bu tarihten sonra Tunus'ta FAM yayınlarında azalma görülmektedir. Bunun temel nedeni, 2011 sonrasında Tunus'ta basın özgürlüğüne yönelik iyileştirici adımların, FAM'ın ana hareketliliğini oluşturan blogları gereksiz kılması olarak gösterilebilir. Kaldırılan sansür ve diğer sınırlayıcı tedbirler, FAM aktivistlerinin yayınladıkları blogların kullanıcılar nazarındaki etkisini, cazibesini azaltmıştır. Bu durum, FAM yayınlarının, sosyal hareketlilikler öncesinde artan gerilimi izleyen, bu geri-

limin yarattığı handikapları kırmaya çalışan ama koşullar düzeldiğinde etkisini kaybeden, heterotopik ve geçici niteliklere sahip olduğunu göstermektedir. Lievrouw, alternatif ve aktivist yeni medya projelerinin “heterotopik” olmaları gerektiğini belirtmektedir. İlkeleri, üyelik koşulları ve yaratıcılıklarıyla egemen kültürden ayrılmaktadırlar (Lievrouw, 2011, s. 63). Dünyanın farklı yerlerinde farklı kimliklerde genç kadınların oluşturduğu özgün kadın internet ağlarında, “kültürel olarak üretken, siyasallaştırılmış bir karşı kamusal alan” (Nguyen, 2000) olarak kabul edilen kadın alternatif medya yayın organlarında görülmektedir (Zobl, 2011).

FAM yayın organlarının Türkiye ve Tunus’ta karşılaştırılmasında, üç grubun bulunduğu söylenebilir. Birinci grupta dernek/vakıf gibi tüzel kişiliğe sahip organizasyonların yayın organları bulunmaktadır. İkinci grupta yeni nesil aktivistlerin yer aldığı platformlar ve inisiyatifler gibi tüzel kişiliği bulunmayan oluşumlar bulunmaktadır. Üçüncü grup ise yeni ve yaygın internet kuşağına ait web siteleri, portallar, e-dergiler, internet TV ve radyo kanallarından oluşmaktadır.

Türkiye’de 1990’lı yıllarda, ikinci dalga feminizmin içinde sayılabilecek çok sayıda dernek kurulmuştur. Bu derneklerin öne çıkanları; Kadın Adayları Destekleme Derneği (KA.DER), Mor Çatı Sığınağı Vakfı, Kaos-GL Derneği, Uçan Süpürge Vakfı, Bianet (Bağımsız İletişim Ağı), Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu Derneği ve Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği’dir. Bu dernekler, tüzel kişilik kazanmadan önce aktivist gruplar olarak faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Dernekleşme sürecinin çoğalmasında Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne aday ülke statüsünü kazanması ve işlemler ile sorumlulukların azalması temel etkindir.

Birçok kadın hareketi ise dernekleşmeden, inisiyatif veya platform olarak kalmaya devam etmiş, dernekleşme sürecine girmemiştir. Bu oluşumlar, çıkarılan kâğıt ya da elektronik yayınlarının isimleriyle kendilerini tanımlamayı yeğlemiştir. Çatlak Zemin, 40tilki, 5Harfliler, Erktolia, Sen de Anlat Platformu, Reçel-Blog, Kadına Şiddete Karşı Müslüman İnisiyatifi (KŞKMİ), Kampüs Cadıları bu niteliktedir.

Tunus’ta ise dernek ve vakıf gruba ayırmak gerekmektedir. Birinci grupta bağımsızlığın ilan edildiği 1956 yılından 2011 devrimine kadar devam eden dönemde ortaya çıkan yapılar bulunmaktadır. Bu dönemde devletin Batılılaşmayı teşvik eden bir etken olarak gördüğü devlet feminizmi etkili olmuştur. Devlet feminizmini temsil eden UNFT (Ulusal Tunus Kadınlar Birliği) destekli dergiler, broşürler yayınlamıştır. Tunus kadın hareketi içinde yer alan bağımsız dernekler olan ATFD (Tunuslu Demokrat Kadınlar Derneği) ve AFTURD (Tunuslu Araştırmacı Kadınlar Derneği) ancak 2011 devrimi sonrasında kendilerine ait yayınları çıkarmayı sağlayabilmişlerdir.

İkinci grup ise yine 2011 sonrasında küresel örgütlerin ve Avrupa Birliği’nin kadın hareketleri ve insan hakları ala-

nında çalışan örgütlere sunduğu fonlara erişmek için kurulan derneklerden oluşmaktadır. Bu grupta Inkyfada, Aswat Nissa, Al Bawsala, Chouf Derneği, Militan Kadın Radyosu (Radio Femme Militante-RFM) dernekleri ve yapıları öne çıkmaktadır.

Tunus, kadın hakları aktivizmi denilince hemen akla gelen ünlü isimler ortaya çıkarmıştır. Bunun nedeni, 2005-2011 arası dönemde özellikle internet ve sosyal ağlar üzerinden yayınladıkları bloglarla Bin Ali yönetimine, kadın haklarının geliştirilmesi taleplerini sunan ve yoğun muhalefet yapan kadın yazarlara uygulanan baskıdır. Uluslararası kamuoyunun destek verdiği bu yazar ve aktivistler yaşadıkları deneyimle dünyadaki FAM aktivistleri ve yazarlarına yol gösterici lider isimlere dönüşmüşlerdir.

Aralarında vatansız orta kuşaktan feminist avukat Neila Driss olduğu gibi Lina ben Mhenni, Aya Chebbi, Emna Benji kod adıyla yazan Emna Ben Jemaa, Fatma “Arabicca” kod adıyla yazan Fatma Riahi gibi genç kadın aktivistler de bulunmaktadır.

Bu genel duruma detaylı bakıldığında, FAM yazar ve aktivistlerinin özellikle genç kuşaklarının, genelden farklı durumu da görülmektedir. Genç feministlerin FAM yayınlarına dahil olmaları ve ayrılmaları, üst yaş gruplarından daha hızlı gerçekleşmektedir. Ayrıca bu genç FAM aktivistleri ve izleyicileri, FAM mecraları içinde “daha yeni”, “daha bağımsız” olanlara kolaylıkla geçiş yapma ve ayrılma eğilimi sergilemektedir.

FAM mecra ve izleyicilerinin Tunus’ta sergiledikleri, 2011 sonrası kazanım ve olağanlaştırma sürecinde yöneldikleri bir diğer eğilim, dernekleşmeye yönelmedir. Sosyal hareketlilik devam ederken sanal kamusal platformlarda izleyici olarak yer almayı tercih edenler, 2011 sonrasında FAM mecralarının çoğunun dernekleşme süreçlerine katılım sağlamışlardır. Bu kurumsallaşma çabasında temel motivasyon, çoğu Avrupa Birliği kaynaklı yer yer ABD’de konuşlanmış programlardan fon sağlayabilme amacı olmuştur. Gerek katılımcıları gerekse dernekleri mali açıdan destekleyen fonlara erişim için çok sayıda proje hazırlanmış, bu fonlardan kaynak sağlayan çok sayıda kampanya ve etkinlik ortaya çıkarılmıştır. Bağımsızlıklarını tartışmaya açan, bölünme ve ayrılmalara neden olan bu eğilim, 2011 öncesinde olmayan, hemen sonrasında da dernekleşmemiş, ilk kuşak derneklerden türeyen 2. kuşak derneklerin sayısını artırmıştır.

Sağlanan fonların bu platformlara, mecralara ve derneklere en önemli olumlu etkisi, sanal kamusal alanda, feminist alternatif medyanın payını artırmasıdır. Nitekim Tunus’ta, sanal kamusal alanın kadınlığı, dijital aktivizm açısından öne çıktıkları tespiti yapılabilir.

Tunus bağlamında feminist alternatif medya mecralarının önemli bir özelliği dil çeşitliliğidir. Yayınların ve iletişimlerin neredeyse tamamı Fransızca ve Arapça olarak yapılmaktadır.

Bu dil çeşitliliği, ağırlıklı olarak Türkçe kullanan Türkiye feminist alternatif medya mecra ve yayınlarının Türki-

ye'den daha fazla, dünyada tanınırlığını sağlamaktadır. Nitekim Türkiye'de, FAM aktivistlerinin dünyada yeteri kadar tanınmadıklarına yönelik serzenişlerinin temelinde bu dil farkı bulunmaktadır. Oysa Türkiye'de Türkçe yanında İngilizce yayınları da seçenec olarak sunan FAM mecraları, bilinirliklerini artırabilmektedir. Türkiye'de bu anlamda dikkat çeken. Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği'nin cinsel şiddeti daha anlaşılabilir ve görünür olmasını sağlamak amacıyla internet sitesinde "görsel üretimler" ismiyle paylaştığı afiş, *sticker* ve kartpostallardır. Cinsel şiddete yönelik farkındalığı artırmayı amaçlayan bu görseller, basıma ve paylaşılmaya hazırdır. Türkçe, İngilizce ve Arapça olarak 3 dilde hazırlanması Türkiye'de bulunan beş milyon civarı Suriyeli geçici sığınmacıları ve Arap ülkelerinden gelen yabancı öğrencileri de hedefle hedeflemektedir (Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği, t.y.).

5. TÜRKİYE VE TUNUS'TA FAM VE FEMİNİST AKTİVİZM ARACILIĞIYLA OLUŞAN KİMLİKLER

Kadın örgütlenmelerinde feminist alternatif medya yayın organları farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Bu araçlardan hangilerinin alternatif bir yayın organı olduğu, nitel araştırma yöntemleri ile belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmaya dahil edilen alternatif medya organlarının içeriklerinin analizleri yanında derinlemesine mülakatlarla elde edilen veriler değerlendirilerek, yayının feminist medya kabul edilip edilmeyeceği, bunun için gereken içerik ve altyapıya sahip olup olmadıkları sorgulanmıştır. Araştırmanın sonucunda kadın örgütlülüğünde feminist alternatif medyanın rolü olup olmadığı, bu yeni örgütlenme biçimi ile Türkiye ve Tunus için yeni bir kadın kimliğinden bahsedilip bahsedilmeyeceği tartışılmıştır. Türkiye ve Tunus'ta ortaya çıkan FAM'ları, duruşları ve eylemleri açısından değerlendirdiğimizde konu ve eylemin önemli bir değişken olduğu ve birbirini özendirdiği görülmektedir. Karşılaştırma ölçekleri ifade özgürlüğü ve demokrasi, kuşak farkı, ideolojik kutuplaşma, sivil toplum ve aktivizm, eğitim seviyesi ve şiddet olarak özetlenebilir. FAM yayın organlarının bu özellikleriyle kullanılması ve artması arasındaki ilişki için bu iki ülke arasındaki benzerlikler ve farklılıklar üzerinde durmak gerekmektedir.

Öz itibarıyla insan hakları savunuculuğu olan feminist alternatif medya aktivizmi, yoğunlaştıkları kadın hak savunuculuğu yanında, insan hakları kataloğunun bazı hak tanımlarını, konuları daha öne çıkarmaktadır. Anlam ve fonksiyonlarına bakıldığında; ifade ve basın özgürlüğü, kadına karşı şiddet, örgütlenme hakkı, eğitim hakkı gibi haklar ve konular, FAM aktivistlerinin, feminist hak savunuculuğu için onuz olmaz gördüğü gerekliliklerdir. Bu gerekliliklerde hassasiyet gösterilmesi; yoğunlukları ve düzeyleri her iki ülkede farklılıklar gösterebilen bir eğilimdir.

5.1. Kadın Hareketi, Sivil Toplum ve Dijital Aktivizm

Kadın hareketini belirleyen unsurlar içinde sivil toplumu

oluşturan dernek ve vakıfların yanısıra feminist alternatif medya yayın organları ile oluşan yeni kamusal alanın da etkili olduğu gözlemlenmiştir. Yeni oluşan kadın kimliği hem dijital aktivizmi desteklemekte hem de ikinci dalga feminist hareketin hem Türkiye'de hem Tunus'ta bel kemiğini oluşturan dernekleri takip etmektedir. Buna örnek olarak Tunus Manouba Üniversitesi tarih öğrencilerinin düzenlediği Toplumsal Cinsiyet Eşitliği konferansına katılan 42 kadın öğrenci ile gerçekleştirilen anket örnek gösterilebilir. Ankete katılan kadın öğrencilerin tamamına yakını en az bir defa kadın hakları ve feminizm temalı protestolara katıldıklarını beyan etmişlerdir (Dalaman, 2020, s. 379). Bu genç kitle son yıllarda çalışmalarını kampüs dışına taşımakta, neredeyse tamamı sosyal medyada etkin derneklere ve dijital platformlara taşınmaktadır. Dernekler ve siyasi partilerde kadın üyelik, gönüllülük sayılarında önemli artışlar gerçekleşmiştir. Türkiye ile karşılaştırıldığında derneklerde ve siyasi partilerde kadın üye oranı oldukça yüksektir. Bunun yanında feminist alternatif medya ve sosyal medya aracılığı ile yayın yapan feminist aktivistlerin belirlediği feminizm gündemini desıkı biçimde takip ettikleri bu anket sonuçlarından anlaşılmaktadır. Nitekim katılımcıların neredeyse tamamı, Tunus Devrimi'nin simge isimleri olan "Tunuslu Kız" bloguyla ünlenen insan hakları aktivisti Lina Ben Mhenni ve Olfa Yoassef'i takip ettiklerini açıklamaktadır. Ayrıca bu kitle ikinci dalga kadın hareketinin önde gelen kadın dernekleri ATFD (Tunuslu Demokrat Kadınlar Derneği), AFTURD (Tunuslu Araştırmacı Kadınlar Derneği), CREDIF (Tunus Kadın, Bilgi, Dokümantasyon, Eğitim ve Araştırma Merkezi), UNFT'yi (Ulusal Tunus Kadınlar Birliği) takip etmektedir.

Feminist dünyanın sivil toplumla buluşmasında ikinci dalga feminizmin örgütleri de halen etkinliklerini devam ettirmektedir. Bunlardan biri olan ve UNFT'den 1979 yılında ayrılan aktivistlerin kurduğu Tahar Haddad Kulübü, feminizme yönelik bilimsel etkinliklere ev sahipliği yapan önemli bir araştırma merkezi kurmuştur. Merkez 1985 yılından beri Nissa Dergisi'ni yayınlamaktadır. Bu dergi bağımsız kadın hareketinin fikirlerini paylaştığı ilk alternatif medya yayını sayılmaktadır. Bu bağımsız kadın örgütleri 1989'da ATFD ve AFTURD'u kurmuşlardır. Prof. Dr. Souad Triki, AFTURD'un kurucularındandır ve ilk genel sekreteridir. Sonradan başkanlığını da yapmıştır. daha sonra on yıl AFTURD'un başkanlığını da yapmıştır.

Tunus feminist sivil toplum örgütlerinin Türkiye'ye benzer şekilde; siyasi partiler ve özellikle iktidar partisi tarafından, "muhalif siyasi ideoloji" olarak algılandığı söylenebilir. Nitekim bu yaklaşım, feminist sivil toplum örgütlerinin siyasal alanda kısıtlanmalarına yol açmıştır. Bu baskı 1990'larda derneklerin basılması ve feminist aktivistlerin polis tarafından tartaklanmasına kadar varmıştır.

Bu baskıcı dönem, Aralık 2010-Ocak 2011 ayaklanmalarına feminist kadınların da yoğun olarak katılımının nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Ayrıca ayaklanmalar sonrasında kurulan derneklerin gündeminde,

Tablo 1. Türkiye’de Kadın Hak Savunuculuğu Dernekleri Web ve Facebook Kullanımı

Kent	Dernek sayısı	WEB	Facebook	Kent	Dernek sayısı	WEB	Facebook
Adana	21	8	11	Kahramanmaraş	5	2	3
Adıyaman	7	2	3	Karabük	0	0	0
Afyonkarahisar	4	2	2	Karaman	2	1	2
Ağrı	5	3	4	Kars	2	1	2
Aksaray	2	1	2	Kastamonu	9	3	7
Amasya	2	1	1	Kayseri	5	2	3
Ankara	58	14	33	Kilis	3	1	2
Antalya	21	11	16	Kırıkkale	2	1	1
Ardahan	1	1	1	Kırklareli	3	1	2
Artvin	0	0	0	Kırşehir	0	0	0
Aydın	18	5	9	Kocaeli	5	2	3
Balıkesir	14	4	9	Konya	18	5	9
Bartın	0	0	0	Kütahya	4	1	3
Batman	9	3	5	Malatya	3	1	2
Bayburt	1	0	1	Manisa	9	4	5
Bilecik	2	1	1	Mardin	13	6	8
Bingöl	1	0	1	Mersin	24	7	7
Bitlis	10	3	4	Muğla	15	3	5
Bolu	4	1	3	Muş	5	2	3
Burdur	1	0	1	Nevşehir	7	3	4
Bursa	93	21	28	Niğde	1	1	1
Çanakkale	11	3	5	Ordu	13	4	4
Çankırı	4	1	3	Osmaniye	4	2	3
Çorum	0	0	0	Rize	4	2	2
Denizli	11	3	6	Sakarya	3	1	3
Diyarbakır	10	4	5	Samsun	15	5	5
Düzce	6	2	2	Şanlıurfa	12	3	6
Edirne	5	2	3	Siirt	0	0	0
Elazığ	1	1	1	Sinop	1	1	1
Erzincan	3	1	2	Sivas	3	1	2
Erzurum	8	3	3	Şırnak	2	2	2
Eskişehir	6	3	3	Tekirdağ	8	3	4
Gaziantep	14	5	7	Tokat	1	1	1
Giresun	4	1	3	Trabzon	24	5	6
Gümüşhane	6	2	3	Tunceli	0	0	0
Hakkâri	0	0	0	Uşak	5	2	3
Hatay	20	3	7	Van	16	7	9
Iğdır	4	2	2	Yalova	7	3	5
Isparta	6	3	4	Yozgat	0	0	0
İstanbul	96	30	41	Zonguldak	8	2	6
İzmir	67	18	23	Toplam	817	259	392

Kaynak: İçişleri Bakanlığı Sivil Toplum Geliştirme Genel Müdürlüğü (STGM, 2021), yazarın hesaplamaları.

alanda sınırlar ve mesafelerin olmaması da bir avantaj haline gelmektedir. Bu platformlara daha önce çeşitli nedenlerle feminist kadın hareketinin içine girmeyen sıradan kadınların özel alanlarından bir klavye ile sanal kamusal alana girmeleri

gizli bir feminist kimliğinin oluştuğu göstermektedir. Bulunduğu yerden dijital bir eylemi destekleme olarak tanımlanan “Slaktavizm” kadın hareketi içinde de çok tartışılan bir eylem şeklidir. Bazıları için 4. dalga feminizmin bir özelliği olarak

görülmekeyken bazıları ise etkisi olmadığını düşünmekte ve bunu *hashtag* yani “etiket feminizmi” diye adlandırmaktadır (Chen vd., 2018, s. 201).

İnternet, ana akım medyanın insafına kalmadan, yeni bir kamusal alanda hedef kitle ve söylemlerin heterotopik şekilde kurgulanması olanağı sağlamaktadır.

Bağımsız internet siteleri üzerinden blog yazan, platform, inisiyatif kuran kadınlar her iki ülkede de bağımsız da olsa kadın hareketinin kendi içinde kurumsallaştığını belirtmektedirler. Dernek, vakıf gibi kurumsal yapı içinde olduğunda hiyerarşik yapıların olduğunu ve kendi cümlelerini söyleyemediklerini, kendi düşüncelerini paylaşamadıklarını ve bu yüzden kendi kurdukları blog veya web siteleri aracılığıyla kadın hareketini çeşitlendirdiklerini belirtmektedirler.

Türkiye’de ikinci kuşak Müslüman feministlerin feminist hareket içerisinde alternatif medya yayın organlarını bir çeşitlik ve özgünlüğü ile farklılık sunduğu görülmektedir. Bu bağımsız kadın hareketleri, kurumsal feminist hareketle her anlamda birlikte yürümek, tartışmak ve ötekileştirmeden dayanışma istediklerini de belirtmektedirler. Tunus’ta Müslüman feministlerin böyle kaygısı ve derdi bulunmamaktadır.

Tunus’ta 2011 devrimi öncesinde sosyal medya ve internete uygulanan sansür kısıtlamaları, az sayıda blogun kısa süre içinde kapanıncaya kadar, kitlelerine yayınlar yapmasını sağlamaktaydı. 2011 sonrasında ise bu bloglar yerini Facebook gibi ağlara bıraktı ve gerek yayıncılar gerekse izleyicilerde sayısal artış yaşandı (S. Ben Said, mülakat, 18 Ocak 2018). Tunus’ta kadın internet kullanıcı sayısı, toplam kullanıcı sayısının % 50’si düzeyindedir ve bunların tamamının Facebook hesabı bulunmaktadır (S. Triki, mülakat, 18 Ocak 2018). Kadınların güncel bilgiye ulaşmakta ve protestolar öncesi haber almakta sosyal medyanın özellikle Facebook sayfalarını kullanmaktadır. Devrim sonrası yeni anayasa yapım sürecinde kadınlar ile ilgili maddeleri protesto etmek amacıyla protesto gösterilerinin organizasyonu bu sayfalar üzerinden yapılmıştır.

Türkiye bu dönemde oldukça ileri durumdayken Gezi Olayları ve ardından yaşanan 2016 darbe girişimi sonrası, iktidarın izlediği kısıtlama ve suç sayma girişimleri ile büyük düşüş yaşamıştır. Burada, internet siteleri ve blogların daha aktif hale geldiği görülmektedir.

Tunus’ta ve Türkiye’de FAM yayın organlarının ve buna bağlı sosyal medya mecralarının kullanılması, sıradan insanların hayatlarına dokunması önemlidir. Sıradan insanlara, taleplerini kamu araçları dışında ve ana akım medyanın söyleminden farklı olarak duyurabilme seçeneği sunabilen bu mecralar, yeni kamusal alana heterotipik özelliği kazandırmaktadır.

Her iki ülkede de mülakata katılanlar, bağımsız internet siteleri aracılığıyla blog, platform, inisiyatif kuran kadınlar her iki ülkede kadın hareketinin kurumsallaştığını göstermektedirler. Dernek, vakıf gibi tüzel kişilik olduğunda

hiyerarşik örgütlenmelerin olduğunu ve kendi düşüncelerini paylaşamadıklarını ve bu yüzden kendi kurdukları blog veya web siteleri aracılığıyla kadın hareketini çeşitlendirdiklerini belirtmektedirler. Anonim ve takma ad ile yazdıklarından düşüncülerini daha özgürce ifade etmektedirler. Blog veya web sitelerinde yorum yapan kadınlar da anonim olarak katkıda buldukları için sanal kamusal alan sürekli özgürleşmektedir. Bu paylaşımlar dijital ortamda oluşmaktadır ve yeni kamusal alanda sınırlar ve mesafelerin olmaması bir avantaja dönüşmektedir. Türkiye’de ikinci kuşak sayılan Müslüman feministlerin FAM nitelikli alternatif medya yayın organlarına özgünlük ve farklılık kattığı görülmektedir. Bağımsız kadın hareketleri, kurumsal feminist hareketle savaşmak yerine diyalog ve işbirliyi yapma yanlıdır. Tunus’ta ise Müslüman feministlerin için bu durum söz konusu değildir. Tüm bu yaklaşımlar yeni bir kadın kimliğinin oluştuğunu göstermektedir.

Bu yeni kimliğin habercisi kurumsallaşmış bağımsız kadın örgütleri her iki ülkede yeni nesil kadın örgütlenmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Türkiye’de kadın hareketinde hızlı bir değişim meydana gelmiştir. 1990’lı yıllarda kadın hareketi kurumsallaşmayı başarmıştır. Bu kurumsallaşmanın getirdiği popülerlik ve itibar kadın hareketi içinde yer almayı moda haline getirdiği gibi 2000’li yıllardaki Avrupa Birliği fonlarından yararlanma güdüsü, feminist-aktivist profilini olumsuz etkilemiştir. Fonları geçim “kayı” yapmaya çalışan, entelektüel ve aktivist niteliği zayıf kadınlar için bir girişimcilik modeline dönüşmüştür. Bu tür dernekler hızla artmış ve aralarındaki tek rekabet alanı, kimin fonlardan daha fazla aldığı ve proje yaptığı noktasına kadar gerilemiştir. Tunus’ta ise 2011’e kadar otoriter rejimden dolayı kadın hareketinin yerinde saydığı bir dönemdir. 2011’de ise muhalefete ve doğal olarak feministlere de destek vermeye çalışan Avrupa birliği fonları, Türkiye’ye benzer gelişmelere yol açmıştır. Ancak yaşanan olumsuzluklara rağmen Türkiye’de 2108’den itibaren kadın hareketinde yeniden bir bilinçlenme görülmektedir. Yeniden “ne oluyoruz?”, “yaraları saralım” temalı tartışmaların gerçekleştiği toplantılar yapılmaya başlanmıştır. Türkiye’de kadın hareketi 1990’lı yıllardan farklı olarak sınıf temelli yerine kimlik farklılıklarına odaklanmıştır ve bu yaklaşım internetin yaygınlaşmasına bağlı olarak etkili bir akıma dönüşmüştür. Ayrıca Türkiye’de kadın hareketleri bu dönemde daha fazla dışsallaşmıştır. Nitekim *HeforShe*, *Slutwalks*, *metoo* gibi küresel hareketlerde Türkiye’den ve Tunus’tan çok sayıda kadın ve kadın örgütü yer almaktadır. Dijital aktivizm için, bilgisayar klavyesi, imza kampanyalarına ve sosyal medya hareketine katılmaya, küresel kızkardeşlik hareketine destek olmaya yetmektedir. İkinci dalga feministleri sokak gösterilerinde haklarını arayan bir kuşaktır. Belki bu nedenle dijital aktivizmi “duygu geçmediği” eleştirilerde desteklerini vermeye devam etmektedirler (T. Tankut, mülakat, 29 Nisan 2019). Dijital aktivizm küresel anlamda kadın hareketini büyüten, etkisini artıran, tüm yerel hareketlili-

ği kadın mücadelesine dahil eden önemli bir adımdır. Öte yandan dijital aktivizm kalıcı değildir, geçici ve heterotipik yapıya sahiptir. Örneğin Afganistan’da veya İranda recmedilen bir kadına ait haberin videosu sosyal medyada hemen paylaşılmaktadır ve FAM yayın mecralarında haberleştirilmektedir (Dalaman, 2020, s. 339). Bu haberlerle oluşan gündem, sanal kamusal alanda sadece kadınların değil erkeklerin de dikkatini çekmektedir. Kadınların 70’lerde, 80’lerde, 90’larda yaptıkları sokak protestolarının yaşandığı, polis müdahalesine karşı risk alındığı için unutulmayan gösteriler olmaktadır. Günümüzde her iki aktivizmin iç içe geçtiği durumlardan bahsetmek mümkündür.

Yaşanan bir başka değişim ise dijital aktivizmin yükselmekle kalmayıp meşrulaşmasıdır. İnternetin kullanılmaya başladığı dönemde, her iki ülkede, sadece sokağa çıkmanın ve eylemselleşmenin aracı olabilecek bir seçenek olarak görülen dijital aktivizm bugün fenminist aktivizmin “onsuz olmaz” bir unsurudur. Bu yönelim, uluslararası ağ ve örgütlere katılım, bunların etkinliklerinin izlenmesi gibi gerekliliklere dayanmaktadır. 2020 pandemi döneminde fizik mekanların ortadan kalkması ve internet ortamında gerek iletişim gerekse dijital eylem gerekliliklerinin artması ile, dijital aktivizmin tam olarak benimsendiği söylenebilir.

5.2. İfade ve Basın Özgürlüğü

FAM aktivistleri her iki ülkede de konvansiyonel olarak nitelendirilebilecek; yazılı – görsel medyada, düşüncelerini açıklama, yaygınlaştırma amaçlı mecra ve yayınlara ilgi göstermektedir. Ancak gelişen internet ağları sayesinde daha kolay erişim ve yaygınlaştırma olanağı veren yeni kamusal alan, sosyal medya, konvansiyonel medya mecralarını geride bırakmıştır. Ülkelerin demokrasi, siyasi özgürlük ve insan hakları konusunda araştırma ve savunuculuk yapan araştırma enstitüsü Freedom House verilerine göre sosyal medya ve internet ağları üzerinden fikir ve düşünce özgürlüğü gerektiren eylemlere başvurma oranları her geçen yıl artmaktadır. Bu talepler, internete kolaylıkla erişebilmek için gerekli maliyetler ve özgürlükler gerektirmektedir. Talepleri gerçekleştiğinde, FAM aktivistleri, fikirlerini, tepkilerini, hak savunuculuklarını gerçekleştirebileceklerini belirtmekte; bu talepleri koşul olarak görmektedirler. Ziraz bu yeni seçeneklerin olmaması durumunun alternatifinin konvansiyonel medya mecraları ve araçları olamayacağı kanaati yaygınlaşmaktadır. Çoğu FAM örgütü ve aktivisti, yeni medyada fikir ve eylemlerini sergileyememeleri durumunda görsel veya kağıt medya araçlarını seçenek olarak görmemektedir. Bunun tipik örnekleri sivil toplum raporlarıdır. İnternet mecralarında yayınlama fırsatı olsa da olmasa da tamamına yakının basımı ve yaygınlaştırılmasında elektronik yayıncılık, kağıt ve mekanik yayın araçlarına tercih edilmektedir. Buna rağmen Freedom House verilerinde görüldüğü gibi, yeni medya ve internet üzerinden fikir özgürlüğünü sergileyebilme hakları bakımından, sürekli yükselen bir “dijital otoriterlik”, kısıtlayıcılık söz konusudur. Bu raporda, dijital özgürlüğün sağlanması açısından Türkiye,

“özgürlük bulunmayan”, Tunus ise “özgür” ülkeler olarak tanımlanmıştır (Freedom House, 2021).

Nitekim Tunus’un göreceli olarak daha iyi noktada bulunmasında Yasemin Devri taleplerinin önemli oranda kabulünü sağlamış; FAM aktivistlerinin internet özgürlüğünü de iyi noktalara taşımıştır.

Tunus, bu devrim sayesinde, katılımcı ve müzakereci demokrasi olgularında önemli ilerlemeler sağlamıştır. Bu düzeye gelmeyi sağlayan, seçimlerin şeffaflaşması, seçim kampanyalarını engelleyen kuralların kaldırılması veya esnekleştirilmesi gibi gelişmeleri, internet özgürlüğü alanına da taşımayı başarmışlardır. Süreçte yaşanan olumlu gelişmeler, daha özgürlükçü ve modern bir anayasa yapılması için ülkede ortaya çıkan tartışmalara da katkıda bulunmuştur. Anayasa revizyonu çalışmalarında FAM çevreleri daha etkin ve fazla unsurlarla müdahil olabileme fırsatı elde etmişlerdir. Tunus Kadın, Aile ve Yaşlılar Bakanlığı’na bağlı CREDIF’in (Tunus Kadın, Bilgi, Dokümantasyon, Eğitim ve Araştırma Merkezi) bir dönem müdürlüğünü yapmış olan Prof. Dr. Dalenda Larguèche, amaçlarının toplumsal ilerlemeler ile yasalar arasındaki “uçurum” düzeyinde farklılıkların giderilmesi olduğunu açıklamıştır (Larguèche & Mahfoudh-Draoui, 2015, s. 101). Yasaların değiştirilmesi için kadın örgütlerinin ve bağımsız kadın hareketlerinin FAM yayın araçları ile sergiledikleri baskının, yasaların değişmesi ile elde edilebilecek toplumsal, kültürel değişim taleplerine dayandığı görülmektedir. Toplumsal ilişkiler ağında ve uygulamalarda insan hakları temelli kadın mücadelesini içeren FAM yayın organlarının etkisi her geçen gün daha artmaktadır.

5.3. Kadın Hareketlerinde Eğitim ve Kuşak Farkı

Hem Tunus’ta, hem Türkiye’de, Feminist alternatif medya yayın organlarında yer alan kadınlarda eğitim düzeyi oldukça yüksektir. Feminist alternatif medya üreticileri ve/veya sivil toplum kuruluşlarının üyelerinin neredeyse tamamı en az lisans mezunudur ve en az bir yabancı dil bilmektedirler. Bu durum aslında bir ve ikinci dalga feminist hareketlerde de görülmektedir. Dolayısıyla feminist aktivistlik göreceli olarak toplum aydınlanmasında başarılı olmuş elit kadınların kimlik seçimlerinden birine dönüşmüştür denilebilir. Her iki ülkede FAM yayın örnekleri paralellik göstermektedir. CREDIF Müdürü Prof. Dr. Dalenda Larguèche Tunus’ta devrim sonrası diplomalı genç kadınların içinde yüksek lisans mezunlarının %62 olduğunu belirtmekle birlikte bu kadınların önemli oranda diplomalı işsiz durumunda olduğunu belirtmektedir (D. Larguèche, mülakat, 17 Ocak 2018).

Eğitilmiş feminist aktivist kitlesi, hedef kitle olarak, her eğitim kategorisinden kadınlara yönelik yayınlara gerçekleştirmekte, etkinlikler üretmektedir. Bu genel hedef kitle hedefine yönelik çalışmalar Türkiye’de işçi kadınların sorunlarını dile getiren FAM yayın organı portal olarak yayınlanan Ekmek ve Gül tarafından yapılmaktadır. Ekmek ve Gül tamamen işçi sınıfı kadınlara hitap etmektedir. Bu

kadınların çoğu mavi yakalı ve sınıf bilincine sahip kadınlardır. Burada eğitim seviyesi çok çeşitli, orta ve lise mezunu düzeyindeki kadınlara da ulaşarak onların bilinçleneceği ve sorunlarının dile getirileceği alternatif yayın olanağı sunmaktadır (Dalaman, 2020, s. 336).

Tunus'ta bu yaklaşımla çalışmalar gerçekleştiren bir başka FAM yayın organı RFM'den (Militan Kadın Radyosu) bahsedilebilir. Radyo işçi kadınlar ve taksi şoförleri tarafından yoğunlukla dinlenmektedir. Militan Kadın Radyosu veya Tunus Kadın Radyosu (RFM), tematik kadın radyosudur. Radyonun kurucusu Soumaya Hamlaoui RFM'yi radyoyu "konusu kadın olan genel bir radyo" olarak tanımlamaktadır (S. Hamlaoui, mülakat, 19 Ocak 2018). Tunus ve Türkiye kadın hareketinde ikinci ve üçüncü dalga feministleri arasında, kuşak farklılığı dikkate değer düzeydedir. Türkiye'de +40 yaş feministlerin yer aldığı ikinci kuşak, Osmanlı döneminde yaşamış birinci kuşak, halen süreci devam eden üçüncü kuşak ile önemli yapısal farklılıklarla ayrılmaktadırlar (Dalaman, 2020, s. 322).

Göze çarpan farklılıkların en ilginç, 3. kuşak FAM mecraları ve aktivistlerinin birbirleriyle iletişimlerinde, Fransızca yerine Arapça'da ısrarlı olmalarıdır. Vurguladıkları diğer bir farklılıkları ise ilk iki kuşağın ideolojik ve genelde sol görüşlülükleri karşısında üçüncü kuşak olarak kendilerinin liberal yaklaşımda oluşlarıdır. Nitekim Chouf Derneği¹'nde gönüllü çalışan avukat Sahar şu analizi yapmaktadır:

Eski feministlere çok şey borçluyuz ancak onlar daha sol kökenli biz daha liberal düşünüyoruz. Onlar belli kalıplarda olmayı seviyorlar ve eğitilmiş bir grup kadından bahsediyoruz. Biz daha fazla kadını kapsamak istiyoruz. İlerici feministleriz ama İslamcı kadınları da anlamak, dönüştürmek istiyoruz. Aynı zamanda LBGTİ bireyler de bizim parçamız ama eski feministler bunu kadın hareketinin bir mücadelesi olarak görmüyorlar. Şimdi yeni yeni bu konuda uzlaşmaya başladık. (S. Yahiaoui, mülakat, 16 Ocak 2018)

Tunus aktivistlerinin sinerjilerini, dernekleşme aşamasına getirebilme başarıları büyük oranda aktivistlerin dışarıda kalmasını engellememiştir. Bunun iki nedeni bulunmaktadır. Birinci neden, derneklerin örgütlenme modellerinin oldukça heterojen ve katılımcılığı destekleyen modellerde ortaya çıkmasına rağmen, sahada çok sayıda farklı görüş ve önerilere sahip aktivist bulunmasıdır. Bu durum, dernekleri, tüm görüş ayrılıklarını bir araya getirmede sınırlamaktadır. İkinci nedeni ise aktivistlerin çoğunun hiyerarşik bir yapıda bulunmaktan kaçınmalarıdır. Özellikle üçüncü kuşakta bu eğilim belirgindir. Böylece, bir kuşak farklılığı olarak, üçüncü kuşağın dernekleşmek yerine platform ve bloklar olarak hareket etme eğiliminde oldukları söylenebilir. Tunus'ta gözlemlenen bu durum Türkiye için de geçerlidir.

Türkiye'de, üçüncü kuşağın bu farklılığını temsil eden yapılardan biri "40 Tilki Kadın İnişiyatifi" dir. İnişiyatif, flört şiddetine karşı çalışmalar gerçekleştirmektedir. İnişiyatifte yer alan aktivistlerden biri yapılan mülakatta bu yöntem farklılığının nedenini şu şekilde anlatmaktadır: "1980 sonrası ikinci dalga etkisiyle kurulan derneklere hiyerarşi var, yüzüne söyleme bile 'Sen daha kaç yıllıksın kadın hareketinde' bakışı var" (Özkan, mülakat, 15 Mayıs 2018).

Tunus bağlamında, üçüncü dalga aktivistlerin genelde ilk iki kuşağı, ideolojik ve ağırlıklı olarak solcu nitelendiren, bu ideolojik kaygıların tüm kadınlar için çözüm üretme arayışını sekteye uğrattığı yönündeki görüşleri, aralarındaki farklılıkları derinleştiren başka bir sürece de yol açmıştır. Zira ilk iki dalganın daha seküler oluşları, siyasal islamcılığın artmaya başladığı son dönemlerin kadın aktivistlerinin, bu dernek ve platformlarda yer bulamamalarına ve kendi yapılarını kurmak zorunda kalmalarına yol açmıştır.

Bu yapılardan birisi de devrim sonrası kurulan İslamcı parti Ennahda'nın (Yeniden Doğuş Hareketi Partisi) kadın aktivizmini temsil eden kadın hareketidir. Ennahda İslamcı bir kadın hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Tunus'un en önemli bağımsız FAM yayınlarından *Nawaat*²'in editörlerinden Thameur Mekki, bu islamcı hareketin diğerlerine göre daha az sayıda aktivistten oluştuğunu ve 2013'te Anayasa yapımı müzakerelerinin yoğunlaştığı dönemde, "erkeğin yanında tamamlayıcı vatandaş" olarak kadın hak savunuculuğuna giriştiğini ama başarılı olamadığını belirtmektedir (T. Mekki, mülakat, 16 Ocak 2018).

Bu başarısızlığın sadece Ennahda'nın izlediği stratejiden kaynaklanmadığını ileri süren Tunus'un ikinci dalga feminizm temsilcilerinden biri ve *MonMassir*³ blogunun kurucusu avukat Neila Driss feminizm ile İslamcılığın bir arada olamayacağını savunmaktadır:

Feminizm ve İslamcılık bir arada olamaz yani İslami feminizm diye bir şey olamaz. İki kavram bir biriyeli çelişmektedir. Eğer bir kadın İslamcı ise erkeğe bağımlılığı kabul ediyor ve onlar ne diyorlarsa boyun eğiyor demektir. (N. Driss, mülakat, 15 Ocak 2018)

Bu tespitin benzeri Türkiye'de de yapılmaktadır. Türkiye'de farklı görüşlerdeki kadın dernek ve inişiyatiflerinin aralarındaki iletişime dayalı olarak, birbirleriyle tartışma ortamlarına girebilmeleri de üçüncü dalgada yer alan feministler arasında yaygın durumdadır. Örneğin daha liberal ve seküler kadınlardan oluşan 40 Tilki İnişiyatifi, kendini islami feminist olarak tanımlayan Reçel-blog'un paylaşımlarını beğenmekle birlikte bu blogun kendi içinde açmazları olduğu eleştirisini yöneltmektedir (M. Özkan, mülakat, 15 Mayıs 2018).

¹ 2013 yılında kurulan Chouf (Bak) Derneği, Choufouhonna (Onları Gör) Festivali'ni organize eden dernektir. Bu dernek, cinsel, etnik, ekonomik ve kültürel azınlık olarak tanımlanan kadınların bedensel ve cinsel haklarını harekete geçiren aynı zamanda onlara psikolojik, adli ve fiziksel destek veren, feminist bir organizasyon olarak tanımlanmaktadır (Dalaman, 2020, s. 277).

² *Nawaat* (Arapça "çekirdek") 2004 yılında Tunuslu internet eylemcileri tarafından "medyadan nefret etme, medyanın kendisi ol" sloganıyla bağımsız kolektif bir blog olarak ortaya çıkmıştır. 2011 sonrasında ikinci döneminde ise tüm sansürlerin ortadan kalkmasıyla kendisini tamamen alternatif bir medya yayın organı olarak tanımlaya başlamıştır (Dalaman, 2020, s. 292).

³ Massir, avukat Neila Driss tarafından hazırlanan, sıklıkla kadın üzerine tabu konularını tartışılan bur blog olarak 2006'da yayına başlamıştır. 2010 yılında sansürlenmiştir. 2011 yılında sansür kalınca verileri başka bir platforma taşımak istersen verilerin bir kısmı kaybolunca Facebook üzerinde aynı isimle kurduğu "Mon Massir" (Kaderim) sayfasından yazılarını yayınlamaya devam etmektedir (Dalaman, 2020, s. 280).

5.4. Siyasi Yaklaşım Farkları

Tunus ile Türkiye'nin siyasi tarihinde meydana gelen gelişmeler, tüm siyasi gelişmelerine ve toplumsal yapısına da yansımaktadır. Türkiye Birinci Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşı'nın sonunda, 1923'de bağımsız bir ulus devlet olarak kurulmuştur. Tunus ise Fransız sömürgeci olmadan önce Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeydi. 1956 yılına kadar Fransız kolonisi olarak varlığını sürdürmüş, Müslüman bir ülke olmasının yanında Fransız kültürünü içselleştirerek farklı bir topluma dönüşmüştür. Türkiye'de kadınlar 1934'te siyasi ve medeni haklarını elde etmişken, Tunus'ta kadınlar 1957 tarihli *Code du Statut Personelle* (Kişisel Durum Yasası) kadar beklemek zorunda kalmıştır. İki ülkenin ortak özelliği kadın hareketinin bağımsızlık savaşları içinde gelişmesi ve kadın haklarının devlet eliyle verilmiş olmasıdır (Dalaman, 2020, s. 327).

Her iki ülkede de feminizmin toplumla ilişkisinde temel handikap, "eşitlik" kavramının anlatımına daha fazla yoğunlaşma zorunluluğu olmuştur. Nancy Fraser bunun tüm dünyada yaşanan genel bir sorun olduğunu, "Feministler şimdiye kadar cinsiyet eşitliğini ya eşitlikle ya da farklılıkla özdeşleştirmişlerdir; burada "eşitlik" kadınlara aynen erkekler gibi davranmak, "farklılık" ise kadınlara erkeklerden farklı olmaları nedeniyle farklı davranmak anlamına gelir" demektedir (Fraser, 1996, ss. 218-243).

İki ülkede kadın hareketlerinin gündemlerinde önemli farklılıklar bulunmaktadır. Tarihsel süreçten kaynaklanan farklılıklara rağmen her iki ülkede de ilk iki dalga kadın hareketleri, kadının toplumdaki statüsünün geliştirilmesine daha fazla odaklanmış durumdadır. Daha fazla eğitim alabilme, siyaset ve iş dünyasında daha fazla katılım ve etkinlik talepleri gibi alanlara yönelinmiştir. Dolayısıyla iki ülkedeki ilk iki dalgada gözlemlenen farklılıklar daha çok, kadının daha ileri statülere erişebilmesini sağlayabilecek stratejiler, usullere yoğunlaşmaktadır. Burada, her iki ülkede de "modernleşme", "batılılaşma" başlıkları altında, devletin siyasal alanda verdiği destekler de etkilidir. Atatürk ve Burgiba'nın ülkelerinde gerçekleştirmeye açtıkları reformların "gereği" olarak gördükleri kadın haklarının ve statüsünün iyileştirilmesine yönelik girişimleri aslında, her iki ülkede, ilk iki dalga aktivistleri için "meşruiyet" sağlayan bir etken olmuştur. Bu dönemler, devlet eliyle feminizm olarak geçirilmiştir.

Oysa 3. Dalga aktivistleri her iki ülkede de önemli handikaplarla karşı karşıya kalmıştır. Bu dalganın gündemi, kadının bedeni, can güvenliği, medeni haklara erişimi, etnik ve kültürel kimliği kadın bağlamında ele alışları gibi tercihlere odaklanan hak savunuculuğu niteliklidir. Her biri eylem, cinsiyet ayrımcılığı, kadın hakları karşıtı gelenekler, anlayışlarla mücadele gibi, devletten daha çok toplumu hedef almıştır. Toplumun etkilenmesi, yönlendirilmesi ve değişmeye zorlanması amaçlı olmuştur. Çoğu zaman tabular, sosyal kastlar ve tabakaları, dini kurumları zorlayan bu yöntem, gerek toplum gerekse devlet tarafından onların "siyasi muhalif" olarak algılanmasına neden olmuştur.

Üstelik bu siyasi muhalif olarak kabul etme eğilimi, 3.dalga kadın hareketlerini sosyal yapıya, geleneklere, kültüre "saldıran" ideolojik, dünyanın başka ülkelerindeki benzerleriyle iletişim halinde, onlardan talimat alan unsurlar olma suçlamalarına dönüşmüştür.

Her iki ülkenin tarihsel geleneğinde, devletin vatandaşı için en iyisini zaten sağlayacağı yönünde kurgulanmış siyasal kültürü karşısına alan, kendileri için en iyi olanı kendilerinin tayin edebilme hakları bulunduğunu ileri süren 3. Dalga aktivistleri ve yapılar, her iki ülkede de ilk iki dalgaya göre önemli engellemelerle karşı karşıya bulunmaktadır.

Nitekim bu süreç, 3.dalga feminizmin, bağımsız kadın örgütleri çıkarabilmesini, 20. yy sonuna kadar geciktirmiş, bağımsız feminist örgüt kurulamamıştır. Tunus'un 1 ve 2. Dalga kadın mücadelesini "devlet feminizmi" olarak isimlendiren 3. Dalga feministleri, kendi yaklaşımlarını "bağımsız" olarak nitelendirmeyi tercih etmektedirler.

Tunus'ta, 3. Dalganın "bağımsız feminizm" olarak kendini ilk ikisinden ayırması, Ben Ali döneminde başlamış, bu dalga kendisini bir taraftan devlete karşı konumlandırırken diğer taraftan ilk iki dalgadan feminist hareketlere mesafe koymuş, yer yer de karşı karşıya gelmiştir.

2. dalga feminist hareket Tunus'ta devletin kendi eliyle alan açtığı feminist hak savunuculuğunun dışında devlet feminizmini temsil eden UNFT (Ulusal Tunus Kadınlar Birliği) yanında, ATFD (Tunuslu Demokrat Kadınlar Derneği) ve AFTURD'u (Tunuslu Araştırmacı Kadınlar Derneği) kurmuştur. Bu bağımsız yapılar üzerinden kadın hareketine kamusal bir alan yaratmışlardır. Bu kamusal alanda gerçekleştirdikleri çalışmalar, oluşturdukları kamuoyu, özellikle Yeni Anayasa hazırlıkları sırasında etkisini göstermiştir. Bu önemli kazanımlara rağmen 3.dalga, süreci yeterli görmemekte, halen daha eksikler bulunduğunu dile getirmektedir. Örneğin bağımsız hareket içinde yer alan aktivist ve blog yazarı Emna Ben Jemaa, 2013'te yapılan yeni Anayasa'da kadın haklarına yönelik sağlanan iyileştirmelerin sadece başkent Tunus ve kıyı kentlerde hayata geçirilebildiğini, ülkenin içlerindeki daha az gelişmiş kentlerde uygulamanın sorunlarla karşılaştığını, bunu sağlamanın öncelikleri olduğunu belirtmiştir (E. Ben Jemaa, mülakat, 17 Ocak 2018).

Türkiye'de de buna benzer gelişmeler kaydedilmektedir. Özellikle kadınların siyasal temsili açısından bağımsız girişimler bulunmaktadır. Ancak bu yapının kurumsallaşması zayıf durumdadır. Türkiye'de bu konuda çalışan ve 2. Dalga kadın hareketinin en eski kurumlarından KA.DER (Kadın Adayları Destekleme Derneği) dışında başka bir dernek bulunmamakta, rast gelinebilen bazı dernekler sadece seçim dönemlerinde etkin olmaya çalışmaktadır. Tunus'ta *Aswat Nissa* (Kadınların Sesi) özellikle kırsaldaki kadınları güçlendirmek ve siyasete hazırlamak amacıyla devrim sonrası kurulan bir dernektir. Aynı zamanda siyasi partilerle de çalışmakta, partilerle oluşturdukları organik bağlarla siyasette olmak isteyen kadınlara ulaşmaktadırlar. Tunus'un belli

bölgelerinde yaptıkları “Siyaset Akademileri” sayesinde de kadınlar arasında bilinirliklerinde artış olduğunu düşünmektedirler (S. Ben Said, mülakat, 18 Ocak 2018).

Türkiye’de feminizmin etkin olarak kullandığı platformlarda, herhangi bir derneğe, örgüte üye olmadan sürece katılan kadınların göreceli olarak daha azının kadın örgütlerine üye olması, daha azının bu örgütlerin eylem çağrularına katılmaları, genel siyasi atmosferle doğrudan ilgilidir. Tunus’la kıyaslandığında Türkiye’de 3. dalga feminizm, ideolojik bir kanat, sistem karşıtlığı ve toplumsal kanaatleri temsil etmeyen marjinal kesim olma ithamlarına maruz kalmaktadır. Bu gündem sadece kadına karşı şiddet ve kadın cinayetleri konusunda, sınırlı olarak muhatap kabul edilmeye yol açmaktadır.

Eşit vatandaşlık, siyasette eşit temsil, karar alma mekanizmalarında kadın temsilinin artması gibi konularda kadınların örgütlenmesi zayıftır. Bunun nedenini, kamuoyu oluşturma gücünün zayıflığıdır. Türkiye’deki siyaset geleneği, kadınların siyasette yer alabilme olanaklarını sınırlandırmaktadır. Tunus’ta ise kadınlar, siyasette erkeklerle eşit mücadele hakkını elde etmeye odaklanmış, önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Eşitlik konusunda kamuoyu oluşturmak, gençlerin siyasete katılımının artırılması gibi konularda kamuoyu çok duyarlı ve Tunus kadın örgütlenmesi siyasi eşitlik üzerine kurulmuş durumdadır. Mayıs 2018 yerel seçimlerinden sonra Tunus’ta yerel yönetimlerde kadın oranı yüzde 47’ye yükselmiştir. Kadın üyelerdeki çarpıcı artış, tüm seçimler için aday listelerinde erkekler ve kadınlar arasında eşitlik ilkesine göre parite ve fermuar sistemlerini içeren 2016 seçim yasaasının sonucudur (UNWomen, 2018). Seçim yasasında kadın erkek eşitliğine dair hiçbir sistem bulunmayan Türkiye’de ise, ise kadınların yerel yönetimlerde temsili en son yapılan Mart 2019 mahalli seçimlerine göre %10,7’dir (Kaşıkırık vd., 2019). Bu durum kadınların hak arama mücadelelerinde siyasi temsil haklarını seçim sistemine koyduran Tunuslu kadınların daha başarılı olduğunun bir göstergesi olarak tespit edilebilir. Bu noktada kadın hareketinin yıllardır süren mücadelesinin yanı sıra yeni kuşaklarla çeşitlenen sosyal medya ve feminist alternatif medya yayın organları ile seslerini duyurmalarının büyük etkisi bulunmaktadır.

5.5. Kadına Yönelik Şiddet

Türkiye feminist hareketlerinin gündemi, Tunus’daki gibi üç feminist dalganın taleplerini içeren konseptte sahiptir. Gerçekleştirilen reformlara rağmen halen daha temel insan hakları bağlamında tüm insanlara sağlanması gereken haklardan bazılarını yönelik olarak talepler, kadın hak savunuculuğunun da gündemindedir. Örneğin halen daha, yaşam hakkının korunması bağlamında, kadına karşı şiddet eylemleri ve kadın cinayetlerinin önlenmesine yönelik çalışmalar gündemdedir.

Türkiye’de kadın haklarının halen daha, temel insan hakları bağlamında ele alınmaya zorlayan siyasal yapı, bu hak alanını müstakil bir insan hakkı alanı görmemektedir.

Gerek sivil toplumda gerekse kamusal aktörlerde bu anlayış, söylem hakimiyeti, 3. dalga feminizmi daha fazla zorlayan hareketler ortaya çıkarmaktadır.

3. dalga feminizmin, 1. ve 2. dalga feminizmi eliyle bu çağa kadar dile getirilmiş ve belkide çözülmüş sorunları da dile getirmek, bunlardan sonra kendi gündemindeki taleplere yoğunlaşmak zorunda kalması söz konusudur. Örneğin, boşanma davası ile elde edilen nafaka hakkının süreye sınırlandırılması girişimlerine karşı yürütülen kampanyalar, medeni hakların bir parçasıdır ve bu sınırlandırma girişimi aslında 1930’larda elde edilen vatandaşlık haklarından geri adım atılmasıdır. Yine, küçük yaşta evliliklerin yasaklanmasına ilişkin mevzuatın, yasalara eklenen istisnalarla etkisiz hale getirilmeye çalışılması, son seksen yılda elde edilen insan hakları kazanımlarını yok sayma anlamı taşımaktadır.

3. dalga feminist hareketlerinin dünyada ve ülkemizde hayata geçirilmesi için gündemine aldığı, çaba sergilediği uluslararası sözleşmeler, kararların gerek toplum gerekse devlet tarafından sendirilmesinde yaşanan zorluk, bu genel çerçeveden kaynaklanmaktadır.

Türkiye, 8/3/2012 tarihinde, 6284 Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun’u kabul etmiştir. Kanunun kabul edildiği oturumda yapılan tartışmalarda söz alan muhalefet partisi temsilcisi milletvekili Akif Hamzaçebi, 3. dalga feminist örgütlerin kanuna karşı ileri sürdüğü eleştirileri içeren şu konuşmayı yapmıştır:

“Ev içi şiddet” demişsiniz, ev içi şiddette şiddetin türlerini fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet olarak tanımlıyorsunuz, Hükümet böyle tanımlıyor. Dört grup: Fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik. Geliyoruz, kadına yönelik şiddette bu tür bir ayırım yok; bu Kanun’da şiddet olarak tanımlanan bütün türler kadına yönelik şiddet olarak tanımlanır. Peki, geliyorum şiddetin tanımına, 3’üncü maddedeki şiddetin tanımında şöyle bir ifade var: Fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik şiddet sayılıyor ama bunun yanında bir de sözlü şiddet konulmuş. Ev içi şiddette sözlü şiddet yok. Yani, Hükümet, ev içi şiddette, aile içi şiddette, ailede kadına karşı sözle yapılan, sözle uygulanan şiddeti şiddet saymıyor. Böyle, ev içi şiddeti hoş gören bir anlayış. Bu doğru değil. (Hamzaçebi, 2012)

Bu eleştirilere dönemin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Ayşenur İslam tarafından şu beyanlar hatırlatılarak cevap verilmiştir:

Türkiye’nin Avrupa Konseyi Dönem Başkanlığı sırasında, İstanbul’da imzaya açıldığı için İstanbul Sözleşmesi olarak da adlandırılan Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi, 2011 yılında siz değerli milletvekillerinizin tam katılımıyla ülkemiz tarafından çekincesiz olarak imzalandı ve yürürlüğe girdi. Kadına yönelik şiddetle mücadelede uluslararası alanda atılmış çok önemli bir adım olarak kabul edilen bu Sözleşme henüz dünya ölçeğinde yürürlüğe girmeden -ki biliyorsunuz yürürlük tarihi 2014’tür yani bu yıldır- 2011 yılından başlayarak Hükümetimiz bu Sözleşme’yi geçerli saydı ve o andan itibaren de yapılan pek çok mevzuatta bu Sözleşme’nin maddelerini uygulamaya çalıştı. (İslam, 2014)

Kadın haklarının özellikle 6284 Sayılı Kanun’da, siyasetin kadınlara verdiği bir kamu hizmeti gibi sunulması anlayışı, 3. dalga feminist hareketlerinin bu tartışmalara katılmasını engelleyen, bu hareketleri muhalif siyasal söylemler

kabul eden anlayışa dayanmaktadır.

Nitekim 2014'te yürürlüğe giren İstanbul Sözleşmesi'nin korunmasına yönelik çalışmaların feminist hak savunucu örgütler ve hareketler tarafından sahiplenilmesi, siyasetçilerin, feminist aktivistler karşısında sanki "siyasal yenilgi yaşamış" hissiyle davranmalarına neden olmuş, önceleri sözleşmenin uygulanmasına yönelik isteksizlik zamanla bu sözleşmelerin fesh edilmesine dönük kampanyalara evrilmiştir.

Aslında her iki ülke siyasetinin 3. dalga feminist hareketlere karşı yaklaşımı benzerlikler taşımaktadır. Örneğin Tunus, CEDAW'daki çekincelerini yakın zamanda çekmiştir. İstanbul Sözleşmesi'nin Afrika kıtasındaki karşılığı kabul edilen Maputo Sözleşmesi'ni yakın zamanda imzalamıştır. Bu konuda alternatif medyada kadınlar Türkiye'de çok aktif iken Tunus'ta kadınlar geri kalmaktadırlar. Benzer durum LBGTİ hakları açısından da tartışmalı seyretmektedir. İkinci dalga feministlerden ATFD ve AFTURD'un kurucularından Souad Triki eşcinselliğin yasak olması konusunun feminist hareket için soyut olduğunu ve kadınların daha önemli sorunları olduğunu söylemektedir ve LBGTİ bireyleri kadın hareketinin içine dahil etmeye çalışan genç feministleri eleştirmektedir (S. Triki, mülakat, 18 Ocak 2018).

Türkiye'de 2011 sonrasında ortaya çıkan yeni kuşak feministler tarafından yayınlanan bloglar, web siteleri ve sosyal medya araçları, iktidara baskı yapabilen alternatif medya araçlarına dönüşmüş ve şiddetin önlenmesine odaklanan yeni bir kamusal alan oluşturmuştur. Kadın hareketi içinde kadına karşı şiddetle mücadeleyle odaklanan bir kurum olarak Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı 2. Dalga kadın hareketinin en önemli kazanımlarındandır. Bunun yanında yakın zamanlarda dernekleşen Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu ve Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği'nin yanında kurumsal yapıya girmeden şiddet konusunda etkin FAM yayın organları bulunan bağımsız genç feministler 40tilki, 5Harfliler, Çatlak Zemin, Erklotia, Kadına Şiddete Karşı Müslüman İnisyatifi (KŞKMİ), Sen de Anlat Platformu, Kampüs Cadıları, Reçel-Blog gibi platformlarda etkin olarak çalışmaktadırlar (Dalaman, 2020, s. 203).

Tunus'ta kadın hareketinin önceliği siyasal haklar görünmektedir. Kadına yönelik şiddetle mücadeleyi konu edinen çalışmalar Türkiye ile karşılaştırıldığında ikincil planda kalmıştır. Şiddet mağduru kadınların hizmet alabildiği kadın sığınma evleri yetersiz sayıdadır. Toplumsal yapı, şiddet gören kadınların yaşadıklarını anlatabilmesini, şikayetçi olabilmelerini sağlayan mekanizmalar bulunmamaktadır. Kadın hak savunucularının da çok azı kadına yönelik şiddete yönelik çalışmaktadır.

Tunus'ta kadına yönelik şiddet alanında Türkiye'nin uygulamalarını örnek alan çalışmalar yeni yeni ortaya çıkmaktadır. Örneğin Mor Çatı Vakfı'nın uzun yıllardır hayata geçirdiği kadın sığınma evleri, AFTURD ve UNFT tarafından gündeme alınmış, kurulması için adımlar atılmaya başlanmıştır.

"Colibe" diye anılan mirasta kadın-erkek eşitliği için kurulan komisyonun başkanı Bochra Belhaj Hmida önce Tunus'un laik partisi Nida Tunus'tan milletvekili idi ama daha sonra Nida Tunus'un tavizler vererek diğer partilerle koalisyon yapmasını protesto ederek bağımsız milletvekili oldu. Hmida, 1993'te ATFD bünyesinde şiddete karşı kampanyalar düzenlediklerini, 1999'da cinsel tacizi önlemek için birçok çalışma yaptıklarını belirtmektedir. Ben Ali zamanında bu çalışmaların durduğunu ama devrim sonrası kadına yönelik şiddetle mücadelenin yeniden başladığını ve çok kısa zamanda sığınma evlerinin artırılması konusunda çalışmaların artacağını söylemektedir (B. Belhaj Hmida, mülakat, 15 Ocak 2018).

6. SONUÇ

Türkiye ve Tunus feminist alternatif medya eylemselliği, yaşanan 3 dönemde biriktirilmiş deneyimlere dayalı yeni bir aşamaya geçmeye hazırlanmaktadır. Bu deneyimlerle şekillenecek feminist dalganın seyrine bağlı olarak, kadın haklarına yönelik olumlu gelişmelerin yaşanması olası görülmektedir. Ancak süreci etkileyen içsel ve dışsal faktörler bakımından, farklılıkları derinleştirme yerine farklılıkları çeşitlilik kabul etme yönünde kritik dönemeçler bulunmaktadır. Bunlardan biri, kadın hareketine eklenen 3. cinsiyet seçeneklerinin İslamcı geleneklerin oldukça katı ve derinden yaşamaya devam ettiği iki ülke tarafından benimsenmesindeki zorluktur.

Başka bir dönemeç ise kurumsallaşmaya doğru atılan, kendi döneminde gerekli görülen ama mevcut durumda "kadın" kategorisini evrensel bir rehberlik kategorisi olarak gösterebilecek feminist karakterin bütüncül olamama paradoksudur.

Beyaz orta sınıf feministlerin tarihsel süreçte ortaya çıkardığı, ataerkil kavramının ve "küresel kızkardeşlik" fikri artık ayrıştırıcı bulunmamaktadır. Örneğin siyah lezbiyen kadınların koalisyonu olan Combahee River Collective (2013) bu genellemelere karşı çıkmaktadır. Türkiye'de de Kürt Feminist hareketi ne feminist hareket ayrıştırıcı suçlamasını yapmakta, Kürt kadın hareketi ise ötekileştirildiği iddiasında bulunmaktadır. Kesişimsel bakış olarak tanımlanabilecek bu yaklaşımlar, mevcut feminizm gündemini ipotek altına almaktadır.

Feministlerin temel sorunu kendi gündemini oluşturmada zorluk çekmeleridir. İktidarın icraatlarına tepki verilmesi, kadın cinayetlerine karşı sokaklarda eylem yapılması ve sadece seçim dönemlerinde kadın adaylar lehine kampanya yapılması dışında çeşitlenme olmaması Türkiye'de kadın hareketinin en büyük sorunudur. Alternatif medya bu gündemin canlanmasını, çok sayıda insanın bilinçlenmesini ve bu etki-tepki konusunu uzun bir tartışma gündemine yaymaktadır. Feminist hareket için yer bulamayan ya da feminist hareketin hiyerarşik yapısı içinde olmak istemeyen sıradan kadınlar feminist alternatif medya yayın organlarında bağımsız oluşturdukları bloglar, e-dergiler, Facebook

sayfaları aracılığıyla yeni bir feminist kimliğin oluşmasını sağlamışlardır. Gizli feminist kimliği de diyebileceğimiz bu kimlikler feminisist alternatif medya yayın organlarının başarısı olmasının yanı sıra bir yandan da ürünüdür. Son dönem oluşan inisiyatif ve platformlarda takma isimlerle ve/veya sadece ön isimlerle yazmak ve var olmak, feminist gündemi tartışmak farklı feminist eğilimlerin mümkün olduğunun bir göstergesidir.

Feminist örgütlerin mali sürdürülebilirlikleri açısından sağlam kaynaklara kavuşması, sivil toplum örgütlerinin genelinden beklenen “hükümet dışılık”la çelişen uygulamalarla zedelenmektedir. Devlete, uluslararası örgütlere ve Avrupa Birliği gibi devletimsi otoritelere fon bağımlılığı, onların bağımsızlığının tartışılmasına neden olmaktadır.

Tunus ve Türkiye feminist alternatif medya yayın organları, yükselen İslamcılık ve yeni sağ siyaset, bir ve ikinci dalgada, vatandaşlık hakları bağlamında elde edilen kazanımların geriye gitmesi riskini doğurmuş, feminist hareketlerin temel insan hakları ve siyasal haklara yeniden, daha fazla yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak, kadına karşı ayrımcılık ve şiddetle ilgili, çoğu fiziki ve sosyal altyapı çalışması gerektiren, toplumun eğitilmesine yoğunlaşması gereken çalışmalarda, güçlerinin azalmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, kadın hareketinin başladığı günlerden günümüze kadın yayın organları dünyada olduğu gibi Türkiye ve Tunus’ta da kadın hareketinin şekillenmesinde öncü rol oynarken kadın kimliklerinin oluşmasında ve bu kimliklerin kendilerini oluşturan feminist medyada kendini göstermiştir. Gelişen teknoloji ve dijital medya aracılığıyla oluşan feminist alternatif medya yayın organları ile kadın kimliğinin değiştiğini, kadın hareketinin kurumsal yapısının dışında daha bağımsız ve kendi ürettikleri bloglar, internet siteleri, sosyal medya sayfaları ile kendilerini ifade edebilen yeni bir kadın kimliği ortaya çıkmıştır.

Etik: Bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir etik sorun bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics: There are no ethical issues with the publication of this manuscript.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Accad, E. (1985). Femmes de Tunisie. *Les Cahiers du GRIF*, (32), 143-146.
- Akal Aslan, E. (2001). Kadın ve siyaset aykırı bir örnek: İKD. A. İlyaoğlu & N. Akgökçe (Ed.), *Yerli Bir Feminizme Doğru* içinde (ss. 455-484). Sel Yayıncılık.
- Arat, Y. (1991). 1980’ler Türkiye’sinde kadın hareketi: Liberal Kemalizm’in radikal uzantısı. *Toplum ve Bilim*, (53), 7-19.
- Aşa, E. (1989). *1928’e kadar Türk kadın mecmuaları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Atakul, S. (2002). *Popüler feminist bir yaygın deneyimi: Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi* (Tez No. 117574) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Atton, C. (2002). *Alternative media*. Sage.
- Bilal, M., & Ekmekçioğlu, L. (2006). *Bir adalet feryadı: Osmanlı’dan Türkiye’ye beş Ermeni feminist yazar, 1862-1933*. Aras Yayıncılık.
- Bora, A. (2010). Hatırlananlar ve unutulunanlar: İslam coğrafyasında modernleşme ve kadın hareketleri. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (53), 51-66.
- Camilerde Kadınların Bir Senesi Nasıl Geçti? (2018, 7 Ekim). *Kadınlar Camilerde*. [CrossRef]
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür*: Cilt 1. Ağ toplumunun yükselişi (E. Kılıç, Çev.; 2. baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi. (Orijinal eserin yayım tarihi 1996)
- Chen, G. M., Pain, P., & Barner, B. (2018). “Hashtag feminism”: Activism or Slacktivism? D. Harp, J. Loke, I. Bachmann (Ed.), *Feminist approaches to media theory and research* içinde (ss. 197-218). Palgrave Macmillan, Cham. [CrossRef]
- Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği. (t.y.). *Visual productions*. <https://cinselsiddetlemucadele.org/en/visual-productions> adresinden 21.03.2021 tarihinde erişildi.
- Çakır, S. (1996). *Osmanlı kadın hareketi*. Metis.
- Çakır, S., & Gülbahar, H. (2000). Türkiye’de kadın hareketinin yüz yılı kronolojisi. *Kadın Hareketinin Yüzyılı 2000 Ajandası* içinde (ss. 225-277). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı.
- Combahee River Collective. (2013). A black feminist statement. C. R. McCann & S. K. Kim (Ed.), *Feminist theory reader: Local and global perspectives* içinde (ss. 115-122). Routledge.
- Dalaman, Z. B. (2020). *Türkiye ve Tunus’ta feminist alternatif medya ve kadın hareketi*. Milenyum Yayınları.
- Davaz, A. (2014). *Eşitsiz kız kardeşlik: Uluslararası ve Ortadoğu kadın hareketleri, 1935 kongresi ve Türk Kadın Birliği*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Davaz Mardin, A. (1998). *Kadın süreli yayınları bibliyografyası, 1928-1996: Hanımlar Âlemi’nden Roza’ya*. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, Türkiye

- Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Demiray, E. (2011). Kadın hareketi ve örgütlenme. G. Y. Oğuz (Ed.), *Toplumsal yaşamda kadın* içinde (ss. 189-218). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Downing, J. D. (1988). The alternative public realm: The organization of the 1980s anti-nuclear press in West Germany and Britain. *Media, Culture & Society*, 10(2), 163-181. [CrossRef]
- Downing, J. D. (2001). *Radical media: Rebellious communication and social movements*. Sage. [CrossRef]
- Fougeyrollas-Schwebel, D. (2009). Feminist hareketler (G. Acar Savran, Çev.). H. Hirata, F. Laborie, H. le Doaré, & D. Senotier (Ed.), *Eleştirel feminizm sözlüğü* içinde. Kanat Kitap.
- Fraser, N. (1996). Gender equity and the welfare state: A post-industrial thought experiment. S. Benhabib (Ed.), *Democracy and difference: Contesting the boundaries of the political* içinde (ss. 218-243). Princeton University Press.
- Freedom House. (2021). Countries and Territories. <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores> adresinden 20.02.2021 tarihinde erişildi.
- Habermas, J. (2003). Kamusal yaşamın yapısal dönüşümü (T. Bora & M. Sancar, Çev.). İletişim. (Orijinal eserin yayım tarihi 1962)
- Hamzaçebi, A. (2012, 8 Mart). 24. Dönem, 5. Yasama yılı, 76. Birleşim konuşması. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*.
- Hogan W. (2017). [A. Honwana tarafından yazılan *Youth and revolution in Tunisia* adlı kitabın değerlendirmesi]. *The Oral History Review*, 44(1), 161-165. [CrossRef]
- Honwana, A. (2013). *Youth and revolution in Tunisia*. Zed Books.
- İslam, A. (2014, 25 Kasım). 24. Dönem, 5. Yasama yılı, 18. Birleşim konuşması. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*.
- Kaşıkırık, A., Dokuzcan, H., Akpınar, İ. E., & Karaoğlu, N. (2019). *2019 Yerel Seçimlerine Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Bakmak Araştırma Raporu*. Kadın Adayları Destekleme Derneği. [CrossRef]
- Kheder, R. (2015, 3 Aralık). Amina Sbouï lance "Farida", un magazine féminine-féministe en Tunisie! *Femmes de Tunisie*. [CrossRef]
- Kılıçaslan, E. (2020). Siyasal iletişim bağlamında "Arap Baharı" sürecinden bugüne Suriye krizi ve NATO'nun "Akdeniz Diyalogu" stratejisi. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(9), 23-39. [CrossRef]
- Köker, E. (1997). Feminist alternatif medya üzerine. *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık 1995-1996* içinde (ss. 23-44). Ankara Üniversitesi.
- Larguèche, D., & Mahfoudh-Draoui, D. (2015). Les ressources documentaires sur les femmes et le genre en Tunisie. A. Kadri & N. Moujoud (Ed.), *L'institutionnalisation du genre au Maghreb et en contexte migratoire* içinde (ss. 93-109). EME éditions.
- Lievrouw, L. (2011). *Alternative and activist new media*. Polity.
- Mansbridge, J. (1995). What is the feminist movement? M. Marx Ferree & P. Y. Martin (Ed.), *Feminist organizations: Harvest of the new women's movement* içinde (ss. 27-34). Temple University Press.
- Moghadam, V. M. (2018). *The state and the women's movement in Tunisia: Mobilization, institutionalization, and inclusion*. Center for the Middle East, Rice University's Baker Institute for Public Policies. [CrossRef]
- Mulrine, C. (2011). *Women's organizations in Tunisia: Transforming feminist discourse in a transitioning state* (Independent Study Project (ISP) Collection No. 1136). SIT Graduate Institute. [CrossRef]
- Nguyen, M. (2000). Some people hide their bombs in books. *Punk Planet*, (40), 18-20. [CrossRef]
- Ovadia, S. (1994). Çok imzalı ve çok öznel bir kronoloji denemesi. *Birikim*, (59), 55-57.
- Özkoç, Ö. (2019). Tunus'ta demokrasiye geçiş süreci ve En-Nahda'nın ideolojik dönüşümü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(3), 689-718. [CrossRef]
- STGM. (2021). İllere ve faaliyet alanına göre dernekler. <https://www.siviltoplum.gov.tr/illere-ve-faaliyet-alanlarina-gore-dernekler> adresinden 18.03.2021 tarihinde erişildi.
- Tekeli, Ş. (1982). *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*. Birikim Yayınları.
- Tekeli, Ş. (1989). 80'lerde Türkiye'de kadınların kurtuluşu hareketinin gelişmesi. *Birikim Dergisi*, (3), 34-41.
- Tekeli, Ş. (1991). Kadınların siyasetten dışlanmışlıklarının 55 yıllık öyküsü. N. Arat (Ed.), *Kadınlar ve Siyasal Yaşam Eşit Hak-Eşit Katılım* içinde (ss. 115-128). Cem Yayınevi.
- Toska, Z., Çakır, S., Gençtürk, T., Yılmaz, S., Kurç, S., Art, G., & Demirdirek A. (Ed.). (1992). *İstanbul kütüphanelerindeki eski harfli Türkçe kadın dergileri bibliyografyası: (1869-1927)*. Metis.
- UNWomen. (2018, 27 Ağustos). *Historic leap in Tunisia: Women make up 47 per cent of local government*. [CrossRef]
- Waltz, M. (2005). *Alternative and activist media*. Edinburgh University Press.
- Yanikkaya, B. (2014). Türkiye'de feminist (alternatif) medya: Duvarları aşmak. B. Yanikkaya & B. Çoban (Ed.), *Kendi medyanı yarat: Cilt 2. Alternatif medya-kavramlar, tartışmalar, örnekler* içinde (ss. 47-99). Kalkedon Yayınları.
- Yegen, C. (2018). Doğru haber alma hakkı ve sosyal medya dezenformasyonunu doğruluk payı ve yalansavar ile tartışmak. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 101-121. [CrossRef]
- Zobl, E. (2011). Zehn Jahre ladyfest: Rhizomatische netzwerke einer lokalen, transnationalen und virtuellen queer-feministischen szene. R. Reitsamer & W. Fichna (Ed.), *They say I'm different...: Populärmusik, szenen und ihre akteurinnen* içinde (ss. 208-227). Löcker Verlag.

MÜLAKAT LİSTESİ

Belhaj Hmida, B. (2018, 15 Ocak). *Mülakat*. Z. B. Dalaman, Tunus.
Ben Jemaa, E. (2018, 17 Ocak). *Mülakat*. Z. B. Dalaman, Tunus.
Ben Said, S. (2018, 18 Ocak). *Mülakat*. Z. B. Dalaman, Tunus.
Driss, N. (2018, 15 Ocak). *Mülakat*. Z. B. Dalaman, Tunus.

Hamlaoui, S. (2018, 19 Ocak). *Mülakat*. Z. B. Dalaman, Tunus.
Larguèche, D. (2018, 17 Ocak). *Mülakat*. Z. B. Dalaman, Tunus.
Mekki, T. (2018, 16 Ocak). *Mülakat*. Z. B. Dalaman, Tunus.
Özkan, M. (2018, 15 Mayıs). *Mülakat*. Z. B. Dalaman, Tunus.
Triki, S. (2018, 18 Ocak). *Mülakat*. Z. B. Dalaman, Tunus.
Tankut, T. (2019, 29 Nisan). *Mülakat*. Z. B. Dalaman, Tunus.
Yahiaoui, S. (2018, 16 Ocak). *Mülakat*. Z. B. Dalaman, Tunus.

Yıldız Social Science Review

Web site information: <https://yssr.yildiz.edu.tr>
DOI: 10.51803/yssr.901953

Orijinal Makale / Original Article

Roman Topluluklarında Evlilik Pratikleri* *Marriage Practices in Roma Communities*

Ömer ÇAHA^a, Oğuzhan ALTINKOZ^b

^aMardin Artuklu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Mardin, Türkiye

^bİstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

^aDepartment of Political Science and International Relations, Mardin Artuklu University, Mardin, Turkey

^bDepartment of Political Science and International Relations, Istanbul University, Istanbul, Turkey

MAKALE BİLGİSİ

Makale Hakkında

Geliş tarihi: 23 Mart 2021

Kabul tarihi: 17 Haziran 2021

Anahtar kelimeler:

Roman toplulukları, evlilik, toplumsal cinsiyet, aile, kadın

ARTICLE INFO

Article history

Received: 23 March 2021

Accepted: 17 June 2021

Key words:

Romani communities, marriage, gender, family, woman

ÖZ

Romanların yoğun sayıda yaşadığı 12 ilde TÜBİTAK destekli olarak yürütülen bir projenin verilerine dayanılarak hazırlanan bu çalışma Türkiye'deki Romanlarda evlilik pratiklerini incelemektedir. Yürütülen saha araştırması kapsamında yüz yüze görüşmeye dayalı anket formu, derinlemesine mülakat ve odak grup görüşmeleri uygulanmıştır. Toplamda 1568 hanede yüz yüze görüşmeye dayalı anket formu uygulanmış, 120 derinlemesine mülakat ve 26 odak grup çalışması gerçekleştirilmiştir. 1568 hanede uygulanan yüz yüze görüşmeye dayalı anket formu kapsamında, bu hanelerde yaşayan 6645 kişi hakkındaki bilgilere ulaşılmıştır.

Araştırmada, Romanlarda evlilik biçimi, küçük yaşta evlilik, akraba evliliği, başlık parası ve tek eşlilik gibi konular ele alınmaktadır. Araştırma bulgularına göre erken yaşta evlilik, kaçma-kaçırmak yoluyla evlilik ve iç grup evliliği Türkiye'deki tüm Roman topluluklarında görülen ortak sosyolojik olgulardır. Ayrıca, başlık parası ve akraba evliliği gibi uygulamalar ise bazı illerdeki Romanlar arasında daha yaygındır. Romanlarda yaygın olan evliliğe ilişkin pratikler, tutumlar ve değerler, bir yandan Roman kültürünün yaşatılmasına hizmet ederken, bir yandan da Romanların kendi içinde kapalı bir topluluk şeklinde yaşamasına yol açmaktadır. Bu süreç, Roman kimliği ve kültürünün jenerasyonlar arasında aktararak, kendi dinamikleri içerisinde canlı tutulmasını ve yeniden üretilmesini sağlamaktadır.

Atf için yazım şekli: Çaha, Ö., & Altinkoz, O. (2021). Roman Topluluklarında Evlilik Pratikleri. *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 58–74.

ABSTRACT

Based on the data of a project supported by the TÜBİTAK (Turkish Scientific and Technological Research Council) and conducted in 12 cities of Turkey, this study investigates marriage practices of Roma communities. The fieldwork of the study was based on survey, in-depth interviews and focus group discussions. A total of 1568 households were surveyed, 120 in-depth

*Sorumlu yazar / Corresponding author

*E-mail: omercaha@artuklu.edu.tr

*Bu çalışma, Mart 2017-Nisan 2019 tarihleri arasında TÜBİTAK, tarafından desteklenen 116R050 nolu "Türkiye'de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi" başlıklı projenin verilerinden hareketle hazırlanmıştır. Desteğinden dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ederiz.

Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Türkiye, tarafından yayınlandı.

Telif hakkı 2021, Yıldız Teknik Üniversitesi. Bu, CC BY-NC lisansı kapsamında açık erişimli bir makaledir. (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

interviews and 26 focus group discussions were carried out. In addition to 1568 households, data on 6645 people living in these households have been collected.

In the research, issues such as marriage type, child bride, kin marriages, bride price and monogamy are analyzed. According to the findings of the research, marriage at an early age, endogamous marriages, and bride kidnapping are common sociological problems seen in all Roma communities living in different cities of Turkey. However, practices such as bride price and kin marriages are relatively more common among Roma in some provinces. Practices, attitudes and values related to marriage not only serve to sustain the Romani culture, but also lead them to live as a closed community within themselves. This process creates the fact that the Roma identity and culture reproduces its own dynamics and is kept alive by transferring it between generations.

Cite this article as: Çaha, Ö., & Altınkoz, O. (2021). Roman Topluluklarında Evlilik Pratikleri. *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 58–74.

1. GİRİŞ

Bu çalışma Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan Roman topluluklarında evlilik kurumunu ele almaktadır. Çalışma, 2017-2019 Tarihleri arasında TÜBİTAK tarafından desteklenen "Türkiye'de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi" (Aydın vd., 2019) başlıklı projenin verilerinden hareketle hazırlanmıştır. Romanların yoğun olarak yaşadıkları on iki ilde gerçekleştirilen söz konusu proje, Romanları iktisadi faaliyetler bakımından ele almakla birlikte, onların evlilik pratiklerini, aile yaşamını, tüketim alışkanlıklarını, devletle ilişkilerini, sosyal hizmetlerden yararlanma eğilimlerini ve kadın erkek ilişkileri gibi konuları da araştırmıştır.

TÜBİTAK tarafından desteklenen araştırma projesinde elde edilen verilerden hareketle, bu çalışmada Roman topluluklarında evlilik ilişkilerine odaklanılmıştır. Romanlarda evliliğin nasıl gerçekleştiği, evliliğin hangi yaşlarda başladığı, akraba evliliğinin bulunup bulunmadığı, başlık parası gibi uygulamaların devam edip etmediği, çok eşlilik gibi uygulamaların Romanlar arasında var olup olmadığı gibi konular bu bağlamda masaya yatırılmıştır. Aile kurumu, toplumu oluşturan temel birimlerden bir tanesidir. Bireyler toplumsal yaşantı içerisinde var olan dinamiklerin öğrenilmesi aile kurumu içerisinde başlar ve bu dinamikler aile içerisinde sürekli bir yeniden üretilmeye maruz kalır. Evlilik pratikleri, aile kurumunun nasıl başladığı ile doğrudan ilintilidir ve hem bireysel hem de topluluk seviyelerinde hâkim kültürel normlardan doğrudan etkilenmektedir. Evlilik pratikleri sadece evliliğin gerçekleştirilme şekilleri olarak değerlendirilmemelidir. Bu pratikler, hem bireyler üzerinde hem de topluluklar üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak etkiler yaratmaktadır.

Anlaşarak evlenme günümüz toplumsal yapısında rıza koşulunu sağladığından ötürü olumlanmaktadır. Görücü usulü ile evlenme ve kaçarak evlenme ise bazı topluluklarda ciddi bir çatışma alanının ortaya çıkmasına sebep olurken (Sezen, 2005), Romanlar gibi bazı topluluklarda ciddi bir çatışma alanı yaratmamaktadır. Fakat kaçarak evlenmenin pejoratif anlam yükünden kurtulması, aynı zamanda adölesan çağda da kaçarak evlenmeyi özendirmediğinden ötürü hem yasal hem de toplumsal olumsuzluklara yol açmakta,

bireyler üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Araştırma bulguları, 12 ilden araştırmada yer alan tüm katılımcılar üzerinden analiz edildiği gibi, her il özelinde de incelenmiştir. Bununla birlikte, araştırma verileri, aile reisinin eğitim düzeyi ve hanenin toplam yıllık geliri üzerinden çaprazlanarak da analize tabi tutulmuştur.

Çalışma kapsamında, öncelikle Türkiye'deki Romanların genel bir profili çizildikten ve araştırma yöntemi hakkında bilgi verildikten sonra araştırmanın bulgularına yer verilecektir. Araştırma bulguları ışığında Roman toplulukların evlilik pratikleri altı başlık altında incelenmiştir. Söz konusu başlıklar, evlenme biçimi, erken yaşta evlilik, akraba evliliği, dış evlilikler, başlık parası ve tek eşlilik gibi temaları içermektedir

2. TÜRKİYE'DE ROMANLAR

Kültürel değerlerini ve yaşam biçimlerini koruyan, buldukları her yerde kendi içine kapalı bir getto şeklinde yaşayan Romanlar dünyanın birçok yerine yayılmış olmakla birlikte büyük çoğunluğu Orta Doğu coğrafyası ve Avrupa'da yaşamaktadır (Marsh, 2008; Yoors, 1967/2005). Romanların yoğun bir şekilde yaşadıkları ülkelerden biri de Türkiye'dir (Kaygılı, 2019). Yaygın kanaate göre Romanlar Anadolu coğrafyasına İran ve Mısır üzerinden yedinci yüzyıldan itibaren gelmeye başlamıştır (Kenrick, 2004/2006; Özkan, 2010). Osmanlı'nın çok dilli ve kültürlü yapısı Romanların Osmanlı topraklarını yurt edinmelerine ve burada barınmalarına yol açmıştır (Altınöz, 2013; Çelik, 2018; Şanlıer, 2013). Romanların Avrupa giriş koridorlarından birini Kuzey Afrika-İspanya hattı, birini Rusya-Karadeniz koridoru, birini de Osmanlı-Balkanlar oluşturmuştur. Özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde yoğunlaşan Romanların geçiş güzergahlarından biri Balkanlar olmuştur (Fraser, 1992/2005).

Yirminci yüzyılın başında Osmanlı bünyesinden farklı devletler çıkınca Romanların büyük bir kısmı yaşadıkları devletlerin sınırları içinde kalmıştır. Ancak 1923 yılında Yunanistan ile yapılan Lozan Anlaşması sonucunda din temelli nüfus mübadelesi söz konusu olunca, Yunanistan'dan çok sayıda Roman da Türkiye'ye gelmiş oldu (Kolukırık,

2006). Mübadele ile gelen göçmenler devlet eliyle ülkenin değişik bölgelerine yerleştirilmiştir (Foggo, 2018). Romanlar da doğal olarak bu şekilde değişik şehirlere dağılmışlardır. Özellikle Selanik'ten gelen Romanlar, genel olarak Marmara ve Ege bölgelerine yerleşmiş ve mübadeleyle gelen Romanların önemli bir yekununu oluşturmuştur (İnan, 2016; Yilgür, 2014).

Türkiye'de yaşayan Romanlar genel olarak üç gruba ayrılmaktadırlar: Romlar, Domlar ve Lomlar. Romlar, sayısal bakımdan en baskın grup olup genel olarak Marmara, Ege, İç Anadolu, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde yaşamaktadırlar. Domlar, ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşamakla birlikte Adana, Mersin ve Hatay gibi Akdeniz bölgesinin bazı şehirlerine de dağılmış durumdadırlar. Lomlar ise Romanlar arasında sayısal bakımdan en düşük grup olup ağırlıklı olarak Artvin olmak üzere bazı Karadeniz illerinde yaşamaktadırlar (Özbe, 2017). Bu grupların her birinin kendine özgü bir dili olup bu diller birbirinden önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir. Domların konuştuğu Domaniceye Kürtçe ve Arapça sözcükler karışmışken, Lomların konuştuğu Lomin diline Rusça ve Ermenice kökenli sözcükler karışmıştır. Romların konuştuğu Romanes dilinde ise Türkçe sözcükler yoğun biçimde yer almış bulunmaktadır (Kokluk, 2019).

Roman adı, baskın grubu oluşturan Romlardan gelmektedir. Bu grup aynı zamanda Roman olarak da bilinmektedir. Türkiye'de genel olarak kabul görmüş Roman veya Çingene isimlendirmesinin yanı sıra Romanlar her bölgede farklı isimlerle bilinmektedirler. Mırtıp, Elekçi, Aşık, Gezgin, Poşa, Karaçi, Arabacı, Manuş, Cono gibi isimler yaygın olarak kullanılan sıfatlardır. Bazı topluluklar çevredekiler tarafından Roman olarak tanımlanmasına rağmen, kendilerini Roman olarak kabul etmemektedirler. Hatta Roman olarak tanımlanmalarına tepki göstermektedirler. Antalya ve Muğla'da yaşayan Abdallar, Erzurum'da yaşayan Şıhbızınlar, Eskişehir Alpü'da yaşayan Kara Tatarlar bu gruplardan bazıları. Roman kimliğini reddeden Abdallar, Orta Asya kökenli olup, Hint-Pakistan kökenli Roman gruplarından farklı olduklarını iddia etmektedirler (Y. Çarıklioğlu, mülakat, 3 Eylül 2017). Abdallar, fiziksel özellikleri ve yaşam biçimleri bakımından genel olarak Romanlara benzedikleri ve birçok yerde de onlarla iç içe yaşadıkları için çevredekiler tarafından Roman olarak tanımlanmaktadır (Etyemez, 2019). Ancak kendileri birçok yerde Roman kimliğini reddetmektedirler.

Romanlar, genel olarak buldukları şehirlerde kendilerine özgü mahallelerde birer getto havasında yaşamlarını sürdürmektedirler. Romanların bu şekilde yaşamasında rol oynayan iki ana faktörün olduğu söylenebilir. Birincisi, Romanlar genel olarak toplum tarafından dışlandıkları için kendi içlerine kapanmak zorunda kalmaktadırlar. İkincisi de Romanlar kendi kültürlerini, folklorik değerlerini ve yaşam biçimlerini sürdürme eğiliminde oldukları için bunu ancak kendilerine ait mahallelerde yapabilmektedirler (Alpman, 2014).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın önceki bölümlerinde ifade edildiği gibi bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen bir araştırma projesinden derlenmiştir. Mart 2017-Nisan 2018 tarihleri arasında yürütülen proje, Roman nüfusunun yoğun olduğu 12 ilde gerçekleştirilmiş ve Romanların iktisadi yaşamının yanı sıra aile yapısını, evlilik pratiklerini, tüketim alışkanlıklarını ve toplumsal-siyasal katılım performanslarını konu edinmiştir. Araştırmada nitel ve nicel teknikleri içeren karma bir yöntem kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırma anket, derinlemesine mülakat ve odak grup çalışmaları üzerine bina edilmiştir.

Araştırma, Tablo 1'de belirlenen illerde il merkeziyle iki çevre ilçesinde uygulanmıştır. Üç il bu genel kuralın dışında tutulmuştur. Bu illerden biri Muğla'dır. Muğla'da il merkezinde Roman bulunmadığı için araştırma bu ilin üç ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Yine Eskişehir'in çevre ilçelerinde Roman yaşamadığı için Eskişehir'de araştırma Tepebaşı ilçesinin değişik mahallelerinde yapılmıştır. Burada Romanların il merkezlerinde yaşadığı tüm mahalleler araştırmaya dahil edilmiştir. Diğer bir istisnai il de İstanbul'dur. İstanbul'un ilçelerinin çoğunda Romanlar az ya da çok sayıda yaşadıkları için araştırma Anadolu ve Avrupa yakalarının resmini en iyi yansıtaacağı varsayılan 7 ilçede gerçekleştirilmiştir. Bazı şehirlerde Romanların yaşadığı köyler söz konusudur. Bu tür yerlerde araştırma ayrıca köylerde de yapılmıştır.

Araştırma verileri, anket, mülakat ve odak grup çalışmaları yoluyla elde edilmiştir. Hanehalkına yönelik olarak hazırlanan anketler, hane reisinin bulunduğu durumlarda hane reisine, bulunmadığı durumlarda ise hane adına bilgi verebilecek durumdaki 18 yaş ve üzerindeki kişilere yüz yüze mülakat yoluyla uygulanmıştır. Araştırmanın gerçekleştirildiği Roman mahallelerinde anket uygulanacak haneler "basit rasgele" örneklem tekniği kullanılarak tespit edilmiştir. Anket çalışmasında hanehalkıyla ilgili genel so-

Tablo 1. Araştırmanın Yapıldığı İller ve Örneklem Dağılımı

İller	Anket sayısı	Mülakat sayısı	Odak grup sayısı
Ankara	97	9	2
Antalya	101	9	2
Çanakkale	97	11	2
Diyarbakır	116	10	2
Edirne	155	10	2
Eskişehir	97	11	2
Hatay	102	9	2
İstanbul	294	13	4
İzmir	164	9	2
Kocaeli	146	10	2
Muğla	85	10	2
Samsun	114	9	2
Toplam	1568	120	26

uların yanı sıra hanelerde yaşayan bireylerle ilgili de bilgi toplanmıştır. Araştırma anketinin uygulandığı 1568 hanede toplam 6445 kişi ile ilgili bilgi elde edilmiştir.

Araştırmada anketlerin yanı sıra derinlemesine mülakat yoluyla da veri toplanmıştır. Mülakatlar çalışma yaşamındaki gençler, kadınlar ve erkeklerin yanı sıra illerde toplumsal grup içerisinde tanınan ve saygı gösterilen bireyler oldukları için Roman kanaat önderi olarak kabul edilebilecek kişilerle ve muhtarlarla da yapılmıştır. Tüm mülakatlar yarı yapılandırılmış soru formu üzerinden gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar genel olarak 45 dakikadan fazla sürmüştür. Bazı mülakatlar birkaç saati bulabilmiştir.

Araştırma verileri üçüncü olarak odak gruplar üzerinden toplanmıştır. Başlangıçta her ilde farklı mesleklerden, yaşlardan ve cinsiyetlerden oluşan 10-12 kişilik bir grupta odak grup çalışması yapılması planlanmıştır. Ne var ki, bu ancak birkaç ilde geniş aile yapısı içinde mümkün olabilmektedir. Çünkü Romanlarda kadınlar aileden olmayan erkeklerle bir araya gelmekten kaçınılmaktadırlar. Bu bakımdan planlandığı gibi değişik yaşlardan kadın ve erkeklerden oluşan gruplar bir araya getirilememiştir. Bunun yerine her ilde birisi kadınlardan biri de erkeklerden oluşan 8-12 kişi arasında değişen sayıda kişinin yer aldığı ikişer odak grup çalışması yapma yoluna gidilmiştir. İstanbul'da odak grup sayısı ilçe sayısının çokluğundan dolayı 4 olmuştur.

4. ROMANLARDA EVLENME BİÇİMİ

Romanlarda evlilik pratiklerinin incelenmesinde, hane reisinin ve eşinin hangi yoldan evlendiği esas alınmıştır. Bu noktada Şekil 1'e yansıyan verilerde görüldüğü gibi, Romanlar arasında en yaygın evlilik türü, anlaşarak gerçekleştirilen evliliklerdir. Bunu kaçarak gerçekleştirilen evlilikler ile görücü usulüyle yapılan evlilikler takip etmektedir. Hem görücü usulüyle hem de anlaşarak evlenenlerin oranının yanı sıra berdel yoluyla evlenenlerin oranı dikkate alınmayacak kadar düşük düzeydedir.

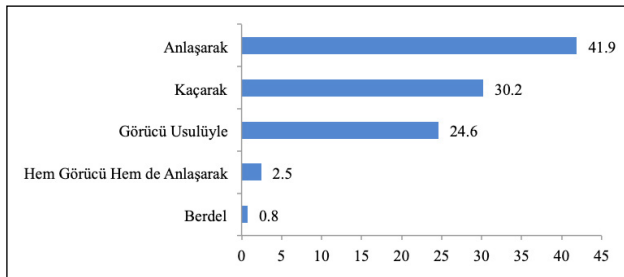
Anlaşarak evlenme, evlilik akdini gerçekleştiren tarafların, kendi sosyal çevrelerinin keşilmesi yoluyla evlenmeleri anlamına gelmektedir (Gültepe & Özkan, 2017). Bu yolla yapılan evlilikler günümüz modern toplumlarında yaygın olarak görülmektedir. Romanlar arasında modern evlilik yönteminin yüksek oranlı oluşu Romanların ekseriyetle zamanın ruhuna uygun bir şekilde evlilik akdi gerçekleştir-

diklerini göstermektedir. Görücü usulü ile evlilik, ailelerin evlilik sürecinde aktif rol oynayarak, tarafların seçimine dahil olmalarıyla gerçekleştirilen evliliklerdir. Bu tür evlilikler daha çok, geleneksel toplumlarda görülmektedir (Sezen, 2005). Romanlar arasında azımsanmayacak düzeyde gerçekleşen görücü usulü evlilikler, grup içerisindeki geleneksel toplum yapısına sahip ailelerin göz ardı edilmemesi gereken bir oranda var olmaya devam ettiğini göstermektedir.

Berdel tarzı evlilik ise, daha çok başlık parası gibi uygulamaların yaygın olduğu ve bundan kaçınmak için gerçekleştirilen evliliklerdir (Tacoğlu, 2011). Aileler, başlık parası ödememek için aralarında anlaşır. Bu evlilik yönteminde ailenin evlilik çağındaki erkek çocuğu diğer ailenin evlilik çağındaki kızıyla evlendirilirken, yine aynı ailenin evlilik çağındaki kız çocuğu, diğer ailenin evlilik çağındaki erkek çocuğuyla evlendirilir. Bu tür evliliklerde zorla evlendirmelerin yaşanması gayet olasıdır. Romanlar arasında berdel yöntemi yok denecek kadar az bir oranda olup daha çok Türkiye'nin Doğusu ve Güneydoğusunda yaşayan Domlar arasında görülmektedir (Gezici, 2019).

Romanlarda evlilik pratikleri arasında en dikkat çekici evlilik yöntemi ise, kaçarak evlenmedir. Kaçarak evlenme, tarafların ailelerinin rızası dışında gerçekleştirdikleri evliliklerdir (Kesgin vd., 2019). Bu evlilik yönteminde, genellikle düğün yapılmaz ve evlenmek isteyen çift yaşadıkları yerden başka bir yere giderler. Bu tür evlilikler, Türkiye'de ekseriyetle aileler tarafından hoş karşılanmaz, dolayısıyla aileler arasında ciddi sorunların ve anlaşmazlıkların doğmasına sebep olabilir. Romanlar arasında kaçarak evlenmenin, Türkiye genelinde yaşanan kaçarak evlenmelerden daha farklı bir şekilde yaşandığı gözlenmiştir. Öncelikle bu tür evlilikler ilgili tabloda görüldüğü gibi, Romanlar arasında gayet yaygındır. Fakat genelde ailelerin rızası gözetilmeden gerçekleştirilen bu evlilik türü, Romanlar arasında kabul gören bir alışkanlık halini almıştır.

Kaçarak evlenme, yaygın bir uygulama olduğundan, kişilerin birbirlerinden etkilenmesi yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu noktada Romanlar arasında kaçarak evlenmeyi yaygınlaştıran motivasyonlar bulunmaktadır. Bunlardan öncelikli olanı masraftan kaçınma isteğidir. Düğün ve öncesindeki süreçlerde yapılan harcamalardan kaçınmak için, kaçarak evlenmelerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunun yanında bir diğer etken de ailenin evliliğe razı olmamasından dolayı, aileleri evliliğin kabulüne zorlamaktır. Evlilik birliği sağlandıktan sonra, barışma yoluyla aileler evliliği kabule zorlanmaktadır. Bu tür evliliği yaygınlaştıran bir diğer durum da kanuni olarak evlenmelerinde engel görülen kişilerin, özellikle ergenlik çağına gelmemiş çocukların, kaçarak resmi olmayan kanallarla evlenmeleridir. Bu durum suç teşkil ettiğinden, şikâyet üzerine, çok ciddi kanuni yaptırımlarla karşılanmaktadır. Bu noktada, Romanlar arasında kaçarak evlenme ile alakalı gözlenen en ilginç durum ise, kaçma-kaçırmanın zikredilen nedenler dışında, macera arama saikiyle gerçekleşebilmesidir. Hâkim geleneklere uygun olarak, ailelerin rızası alınmış, hatta

Şekil 1. Romanlarda evlilik biçimi.

nişanlanma yoluyla evlilik birliğinin gerçekleşeceği çevreye duyurulmuş olursa dahi, kaçma-kaçırmaların yaşandığı görülmektedir. Kaçarak evlenmenin Roman erkekleri arasında bir şan ve yiğitlik göstergesi gibi algılanması ve normal karşılanması, bu tür evlilikleri teşvik edebilmektedir (H. Tosun, mülakat, 3 Temmuz 2018).

Samsun'da yaşayan bir katılımcının görüşleri, sadece mülakatın verildiği ilde değil, Romanların yaşadığı illerin çoğunda kaçarak evlilik sorununa ışık tutacak niteliktedir:

Burada gençlerin çoğu küçük yaşta kaçarak evleniyor. Aileler çocuklarını vermek istemediği zaman gençler anlaşır kaçıyorlar. Benim kendi oğlum şu anda askerlik çağında. 14 yaşında bir kız kaçırdığı için 24 sene hapis cezasıyla yargılanıyor. Yakalanmamak için sürekli kaçıyor. Bu mahallede birçok genç bu durumdadır. Küçük yaşta kız kaçırmaktan aranan çok kişi var. Mahallede suç oranı yüksektir. Çoğu kız kaçırmaktan kaynaklanıyor. Herkes iç içe yaşadığı için birbirini örnek alıyor. Bu da olumsuz davranışların sürekliliğini sağlıyor. (M. Eser, mülakat, 16 Şubat 2018)

Kaçma-kaçırma olayının önüne geçmek için anne-babaların bilinçlendirilmesinin yanı sıra çocukların da bilinçlendirilmesi son derece önemlidir. Burada tekrar etmekte yarar vardır: Romanlar arasında kaçarak veya kaçırarak evlenme çoğunlukla küçük yaşlardaki evliliklerde geçerli olmakla birlikte sadece bu evliliklerle sınırlı değildir. Kanunen yetişkin çiftlerde de kaçmak veya kaçırmak yoluyla evlilik söz konusudur.

Romanlar arasında gerçekleştirilen evlilik türleri, iller üzerinden incelendiğinde, anlaşarak evlilik yapma oranının en yüksek olduğu ilin Kocaeli olduğu görülür. Kocaeli'ni İzmir ve Çanakkale takip etmektedir. Romanlar arasında anlaşarak yapılan evliliklerin en düşük yoğunlukta izlendiği il ise Hatay'dır. Hatay ilini, bu bağlamda Edirne ve Ankara takip etmektedir. Belirtilen illerde yapılan mülakat ve odak grup görüşmelerinde, evlilik türleri ile ilgili soruya alınan cevapların bu oranları doğrular nitelikte olduğu görülmüştür:

Önceleri erken evlenmeler oluyordu. Ama şimdi 19-20 yaşlarında evleniyor çocuklar. Kaçarak evlenmeler az da olsa oluyor. Ama anlaşarak evlenmeler tercih ediliyor. Bizde görücü usulü evlenme pek yapılmaz. (Kocaeli Odak Grup Çalışması, 13 Temmuz 2018)

Roman olmayanlarla evlilik yapılıyor ancak akraba evliliği yok bizde. Ayrıca anlaşarak evlenmek çok yaygın. Bir de kaçarak evlilikler var. (G. Kocar, mülakat, 14 Temmuz 2018)

Beğenerek, anlaşarak. Bizde görücü usulü yoktur. Onu da not alın. Romanlarda görücü usulü olmaz. İlkokula başladık mı tamam, yandı ortalık. (A. Özbay, mülakat, 26 Ağustos 2018)

Çalışmanın yürütüldüğü iller arasında, görücü usulü ile yapılan evliliklerin iller bazında yoğunluklarına bakıldığında ise, en yüksek görüldüğü il yüzde 48,5 oranı ile Hatay'dır. Hatay'ın, anlaşarak yapılan evliliklerin ve kaçarak yapılan evliliklerin diğer illere nazaran daha düşük yoğunluklu bir il olduğu göz önüne alındığında, burada yaşayan Romanlar arasında geleneksel toplumlarda görülen evlilik pratiklerinin daha yaygın olduğu söylenebilir. Romanlar arasında görücü usulü ile evliliğin diğer illere nazaran daha yoğun olarak görüldüğü bir diğer il de Ankara'dır. Bu ili Antalya takip etmektedir.

İlgili tablo incelendiğinde görüldüğü gibi, berdel yoluyla evlilikler araştırma yapılan iller arasında sadece Diyarbakır ve Hatay illerinde görülmektedir. Berdel tarzı evlilikler, Romanlar dışında da bu illerin bulunduğu bölgelerde, genel olarak ülkenin diğer bölgelerine nazaran daha yaygındır (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB), 2016). Çalışma kapsamında gözlemlendiği üzere, Diyarbakır ve Hatay, Romanlar arasında Dom nüfusun yoğun olarak yaşadığı illerdir. Bu bilgiler ışığında söylenebilir ki, berdel yoluyla evlilikler Domlar arasında görülmekte ve bu durum, Domların yaşadıkları bölgedeki yerleşik evlilik pratiklerinden etkilendiklerini göstermektedir.

Çalışma kapsamında Romanlar arasında kaçarak evlenme oranları, iller bazında incelendiğinde, bu evlilik türü-

Tablo 2. Romanlarda Evlilik Biçimi (İllere Göre %)

	Anlaşarak	Görücü usulüyle	Görücü ve anlaşmalı	Berdel	Kaçarak
Ankara	36.1	39.2	4.1	0	20.6
Antalya	43.0	35.0	1.0	0	21.0
Çanakkale	48.5	25.8	6.2	0	19.6
Diyarbakır	39.1	31.3	0.9	9.6	19.1
Edirne	33.1	14.9	1.9	0	50.0
Eskişehir	43.3	32.0	1.0	0	23.7
Hatay	24.8	48.5	2.0	1.0	23.8
İstanbul	41.7	18.6	3.4	0	36.2
İzmir	50.9	14.7	0	0	34.4
Kocaeli	56.2	13.2	6.2	0	24.3
Muğla	38.8	24.7	0	0	36.5
Samsun	41.1	24.1	1.8	0	33.0

Bu Tablo tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı "Türkiye'de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi" isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

nün en yoğun görüldüğü il olarak Edirne öne çıkmaktadır. Edirne'yi Muğla ve İstanbul illeri takip etmektedir. Buna karşın Romanlar arasında kaçarak evlenmelerin en düşük olduğu iller ise araştırma bulgularına göre sırayla Diyarbakır, Çanakkale ve Ankara illeridir. Özellikle Diyarbakır ve Ankara illerinde görücü usulü ile evlilik yapma oranlarının diğer illere göre daha yüksek olduğu dikkate alınır, bu illerde geleneksel toplum yapılarında görülen evlilik türlerinin daha yoğun izlendiği söylenebilir. İlgili tabloda görüldüğü gibi, Romanların yaşadığı bütün illerde kaçarak evlenme görülmektedir. Bu evlilik türünün en az yaşandığı il olan Diyarbakır'da dahi, yapılan evliliklerin yaklaşık beşte biri kaçarak evlenme yoluyla yapılmıştır. Tüm bunlar kaçarak-kaçırarak evliliğin Romanlar arasında normalleşmiş ve zımnen de olsa kabul görmüş bir evlilik türü olduğunu göstermektedir.

Romanlar arasında gerçekleştirilen evlilik türleri ile hanenin eğitim ortalaması arasındaki ilişki incelendiğinde anlamlı bir farklılığın bulunduğu görülmektedir ($p=0,01$). Hanedeki eğitim ortalamasının yüksek olduğu hanelerde, aile reisi ile eşinin anlaşarak evlenme oranları artış eğilimi izlemektedir. Bu durumla bağlantılı olarak, görücü usulü ile evlenme ve kaçarak evlenme oranları, hanedeki eğitim ortalamasının artmasına bağlı olarak düşüş eğilimi göstermektedir.

Eğitim seviyesinin yükselmesi, öncelikle eğitim kurumları vasıtasıyla sosyal çevrenin genişlemesine yol açmaktadır. Böylelikle yeni insanlarla tanışma olasılığı artmaktadır. Bunun yanında eğitim seviyesinin artması, bireylerin ilgi alanları üzerinde etki sahibidir (Şişman, 2007). Bu da evlilik sürecinde bireylerin, kendi eğitimlerine denk yahut yakın eğitim almış kişilerle evlenmelerini, ilgi alanlarının benzeşmesi dolayısıyla etkilemektedir. Bu duruma ilaveten, eğitim

seviyesinin yükselmesi, elbette ki “bağımsız birey” olabilme-yi tek başına tesis etmese de etkilemektedir (Güneş, 2012). Eğitimin gelir ile alakalı olan ilişkisi de kişilerin ailelerinin karar alma sürecindeki doğrudan müdahalesini kısıtlayarak, kendi başlarına karar almalarını ve karşılıklı anlaşarak eş seçimini gerçekleştirmelerini kolaylaştırmaktadır.

Romanlar arasında görülen evlilik türleri ile hane geliri arasındaki ilişki incelendiğinde benzer biçimde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p=0,02$). İlgili tabloda görüldüğü gibi, hanenin gelir seviyesinin yükselmesine bağlı olarak, anlaşarak evlenme oranlarında yükselme eğilimi görülmektedir. Bu durumla ilişkili olarak da görücü usulü ile gerçekleştirilen evliliklerde ise azalma eğilimi görülmektedir. Kaçarak evlenme oranlarında ise, gelirin artması yahut azalmasına bağlı olarak belirgin bir eğilimin ortaya çıktığı söylenemez.

Gelir seviyesindeki artış artmasına rağmen kaçarak evlenme oranlarında artışlar ve azalışlar yaşanmaktadır. Bu da göstermektedir ki, gelir seviyesindeki artış, anlaşarak evlenme ve görücü usulüyle evlenme yöntemleri üzerinde etkili olurken, kaçarak evlenme sürecinde gelir seviyesinden farklı dinamiklerin öne çıktığı söylenebilir. Normal şartlar altında, gelir seviyesinin artması, kişinin ekonomik özgürlüğünü eline alması dolayısıyla, kendi karar alma süreçlerinde özgürleşmesine katkı sağlayabilmektedir. Bu durumda da, ailelerin karar alma mercii olma rolleri kısıtlanmaktadır. Fakat kaçarak evlenme sürecinde ailelerin karar alıcı nitelikleri yoğun olmadığından, gelir seviyesi yüksek de olsa, çiftlerin daha bağımsız karar aldıkları görülmektedir. Bu durum da kaçarak evlenmeyi tetikleyen motivasyonlar arasında, düşük masraflarını ödemekten yahut başlık parası ödemekten kaçınma gibi durumların yoğun

Tablo 3. Romanlarda Evlilik Biçimi (Eğitim ve Gelir Düzeyine Göre %)

	Anlaşarak	Görücü usulüyle	Görücü ve anlaşmalı	Berdel	Kaçarak
Eğitim Ortalaması					
Hiç eğitim almamış	40.2	24.9	3.0	0.6	31.4
0-1 Yıl	48.1	14.8	7.4	0	29.6
1-5 Yıl	39.0	27.7	1.6	0.5	31.2
5-8 Yıl	42.8	21.7	3.5	1.5	30.5
8-12 Yıl	51.3	21.2	2.6	0	25.0
12-16 Yıl	76.9	7.7	0	0	15.4
Toplam Gelir					
10.000 ve altı	37.7	28.2	3.2	1.8	29.1
10.001-20.000	37.6	25.0	3.1	1.0	33.2
20.001-30.000	44.0	26.5	1.0	0.6	27.8
30.001-40.000	43.2	23.3	3.5	0.9	29.1
40.001-70.000	42.9	22.1	1.8	0	33.2
70.001-100.000	51.2	20.7	4.9	0	23.2
100.001 ve üstü	54.2	18.8	0	0	27.1

Bu Tablo tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı “Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi” isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

motivasyonlardan olmadıklarını göstermektedir. Romanlar arasında gelir seviyesi ne olursa olsun, kaçarak evlenmenin yaşandığı görülmektedir.

5. ERKEN YAŞTA EVLİLİK SORUNU

Kaçarak-kaçırarak evlilikte rol oynayan öne çıkan sorunlardan biri Roman gençler arasında gerçekleşen erken yaşta evliliklerdir. Mülakat veya odak grup çalışmasında yer alan katılımcılar da dahil olmak üzere Romaların dikkat çeken oranda bir kesimi erken yaşta evlilik yapmıştır. 12 yıllık zorunlu eğitimden dolayı erken yaşta evlilikler azalmış olmakla birlikte varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Zira Roman çocuklarının bir kısmı ilköğretimden sonra okula gitmemekte, bir kısmı da lise çağında okulu terk ederek erken yaşta evlenmekte veya çalışmak suretiyle hayata atılmaktadır. Erken yaşta evlilik, özellikle orta yaş ve yaşlı kuşakta daha fazla yoğunlaşmaktadır.

Küçük yaşta evlilik özellikle kadınlarda daha fazla oranda kendini göstermektedir. Araştırma bulgularına göre araştırmaya katılan kadınların yüzde 55,7'si 18 yaşın altında evlilik yapmıştır. Erken yaşta evlilik tek başına Romanların sorunu değildir. Kadınlarda erken yaşta evlilik, genel olarak Türkiye'de yaygın olan bir sorun olup her bölgede belli oranlarda görülmektedir. Türkiye çapında 26 ilde gerçekleştirilen bir araştırmaya göre 2012 yılı itibariyle kadınların yüzde 9,6'sı 15 yaşın altında iken, yüzde 33,7'si ise 16-18 yaş arasında iken ilk evliliğini yapmıştır (Çaha vd., 2015). Kars, Ağrı, Ardahan ve Iğdır illerini kapsayan TRA2 bölgesinde yapılan başka bir araştırmaya göre kadınların yüzde 35,1'i 17 yaşın altında evlilik yapmıştır (Çaha vd., 2017). TÜİK (2020) verileri dikkate alındığında kadınlarda erken yaşta evliliğin, Türkiye'nin genelinde görülen sosyolojik bir sorun olduğu söylenebilir. Ancak Romanlarda bu sorun Türkiye geneline göre kendini daha fazla oranda hissettirmektedir.

Tablo 4. Romanlarda Evlilik Yaşı

	Kadın	Erkek
13 ve altı	5,9	1,7
14	9,1	1,6
15	12,1	5,0
16	14,5	8,3
17	14,1	11,0
18	15,4	11,4
19	8,3	8,7
20	7,1	10,3
21-25	10,0	32,5
26-29	1,9	6,4
30 ve üstü	1,6	3,3

Bu Tablo tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı "Türkiye'de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi" isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Romanlarda erken yaşta evlilik erkeklerde de görülmektedir. Ancak kadınlarla karşılaştırıldığında erkeklerin kadınlara göre daha düşük oranda küçük yaş evliliği yaptığı görülür. Nitekim araştırma bulgularına göre erkeklerin yüzde 39'u 18 veya daha küçük yaşta evlilik yapmıştır. Oysa bu oran kadınlarda yüzde 71,1'e kadar çıkabilmektedir. Romanlarla ilgili yapılan araştırmalar benzer sonuçlara ulaşmışlardır (Taylan, 2016). Romanlarda kadının erken yaşta evliliği adeta kültürel bir norm haline gelmiştir. Bir katılımcının, "Bizde kız 16 yaşını geçtikten sonra evlenmemişse evde kalmış muamelesi görülür" (S. Çınar, mülakat, 3 Eylül 2017) şeklindeki ifadesi bu kültürel kalıba işaret etmektedir.

Bu kültürel alışkanlığın maddi imkanlarla ve çocukların yetiştirme tarzıyla yakından ilişkisi bulunmaktadır. Araştırma projesi kapsamında görüşülen bir katılımcının ifadeleri bu gerçeğe gösterir yöndedir:

Çocuklar ailenin tek bir odadaki yaşamından gerek bunalarla gerekse her türlü şeye tanık olarak erkenden evden ayrılmak istiyorlar. Bir de karşı cins ile ilişki kurmayı çok erken yaşta öğreniyorlar. Bu nedenle 12-13 yaşlarında kaçarak evlenmeler yaşıyor. Bunun sonucunda çocukluğunu yaşayamayan çocuklar ve eğitimsiz bireyler oluşuyor. Çünkü evlenme ile birlikte okumadan vazgeçiş kaçınılmaz hale geliyor. (T. Şallı, mülakat, 4 Mayıs 2018)

Erken yaşta evliliğin temelinde kültürel alışkanlıklar ve kalıplar yer almakla birlikte bazı durumlarda çaresizlik de kadınları küçük yaşta evliliğe itebilmektedir. Araştırmaya katılan ve erken yaşta evlilik yapmış olan bir kadının ifadeleri bu düşüncüyü doğrulayıcı niteliktedir:

Ben 33 yaşındayım, evliyim ve 3 çocuğum var. İlkokul mezunuyum. Buraya İzmir'den gelin olarak 12 yaşında geldim. 13 yaşında anne oldum. Eşim şu an hapiste. Bugün yeniden evlen deseler asla 12 yaşında evlenmem. Kadınlar kendi ayakları üzerinde duramadıkları için eziliyorlar. Hatta benim şu anda 11 yaşındaki kızıma 3 aile dünür oldular. O nedenle ben çocuğumu okumaya yönlendiriyorum ama başlarında bir baba olmayınca ne yapacağımı bilemiyorum. Çevremiz de kızları evlenmeye doğru yönlendiriyor. Onlar gelip kızımı istemeseler kızım da böyle bir şeyi bilmeyecek. Şimdiden hevesleniyor evlenmeye. (B. Atlı, mülakat, 16 Temmuz 2017)

Roman çocukları genelde sokakta yaşamlarını sürdürdükleri için kız ve erkek çocuklar erken yaşlardan itibaren flört etmeye başlamaktadırlar. Hatta bazı durumlarda erken sayılır yaşlarda çocuklar arasında cinsel deneyim yaşanmaktadır. Bu da çocukların resmi ergenlik yaşını beklemeden evlenmelerine yol açmaktadır. Aileler izin vermeyince bu kez kaçmak suretiyle evlilik gerçekleşiyor. Erken yaşta evlilik hem kız çocuklarında hem de erkeklerde çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Kız çocuklar çocukluklarını yaşamadan ve fizyolojik gelişimlerini tamamlamadan anne olmaktadır. Bu da kadınların erken yaşlardan itibaren sağlık sorunlarıyla karşılaşmalarına ve bilinçsiz biçimde çocuk yetiştirmelerine yol açmaktadır. Erkekler ise reşit olmayan yaşta kız çocuğunu kaçırmak veya onunla cinsel ilişkiye girmekten dolayı suçlu duruma düşmektedirler. Katılımcının ifadeleri bu sorunun ne denli dikkat çekici olduğunu gözler önüne sermektedir:

Erken yaşta evlilik Romanlarda tüm sorunların temelinde yer

alıyor. Eğitim sorunlarının temelinde de erken yaşlarda evlilik yer alıyor. Bugün Türkiye’de erken evlilikten dolayı mahkemeye sevk edilen ve hapis cezası alan 20 bin kişi var. Bunların çoğu Roman ve çoğu şu anda kaçak durumda yaşıyor. Bu şekilde evlenen çiftlerin eşleri ve çocukları mağdur durumdadır. (G. Coşkun, mülakat, 14 Temmuz 2018)

Gençlerin hayata dair bir planları yok. Evde huzursuzlar. O yüzden evleniyorlar. Şu an Keşan’da bu yüzden hapiste olan 30 çocuk var. (A. Yalova, mülakat, 7 Mayıs 2018)

Konuya iller bazında bakıldığında erken yaşta evliliklerin farklı oranlarda olmakla birlikte tüm illerde yaşandığı görülmektedir. Yine de kadınlarda 13 yaş ve altında evliliklerin en fazla gerçekleştiği üç il Samsun, Diyarbakır ve Kocaeli’dir. Buna karşın kadınlarda 18 yaş ve üstünde evliliklerin en fazla gerçekleştiği üç il sırasıyla Eskişehir, Muğla ve Edirne’dir. Muğla’da gerek kadınlarda gerekse erkeklerde 13 yaş ve altında hiçbir evliliğin gerçekleşmemiş olması bir bulgu olarak kaydedilmeye değerdir. Zira söz konusu yaşta evliliğin gerçekleşmediği tek il burasıdır.

Gerek kız gerekse erkek çocukların erken yaşta evliliğini önlemenin en etkili yolu çocukları okul yaşamı içinde tutmaktan geçer. Türkiye’de uygulanmakta olan 12 yıllık zorunlu eğitim bu bakımdan bir şans olarak kabul edilmelidir. Çocuklar 12 yıl eğitim hayatının içinde kaldıklarında doğal olarak 18 yaşını tamamlamış olarak liseyi bitirmiş olmaları. Bu da onların erken yaşta evliliğini önlemektedir. Bir katılımcının, “Önceden 12-13 yaşında gençler kaçarak evlenirdi. Artık gençler liseye gidiyor, 12 yıl okumak zorunda kalıyor. Spor yapıyorlar. Bu nedenle ilgilerini başka yönlere aktarıyorlar,” (Edirne Odak Grup Çalışması, 4 Mayıs 2018) şeklindeki ifadesi eğitimin bu konuda ne denli bir rol oynadığını göstermektedir.

Araştırma bulgularına göre Romanlarda eğitim düzeyi arttıkça evlilik yaşı da ayna paralelde artma eğilimine girmektedir. Bu da ikisi arasında doğrusal bir ilişkinin

olduğunu göstermektedir (Erkek için $r=0,11$; Kadın için $r=0,13$). İlgili tabloda görüldüğü gibi, kadınlarda 18 yaş ve üstünde evlilik yapanların hiç eğitim alamayanlar içindeki oranı yüzde 33,3 iken, bu oran liseden sonra eğitim alanlarda yüzde 85,7’ye kadar yükselmektedir. Benzer bir tablo erkeklerde de kendini göstermektedir. Erkeklerde de hiç eğitim almayanların yüzde 57,7’si 18 yaş ve üstünde evliliğini yaparken, lise üstü eğitimi olanların yüzde 100’ü bu yaşta sonra evlenmiştir.

Eğitimin Romanlarda üç yoldan erken yaşta evliliğin önüne geçtiğini söyleyebiliriz: Birincisi, eğitim yoluyla Roman çocukları evlilik konusunda bilgiler edinmekte ve dolayısıyla bilinçlenmektedir. İkincisi, eğitim alan çocuklar kendi topluluklarının etrafındaki barikatları aşarak Roman olmayanlarla temas kurmakta, bunun da sonucunda arkadaşlık ve etkileşim geliştirmektedir. Bu da doğal olarak Roman çocuklarının onların yaşam kalıplarından etkilenmesine yol açmaktadır. Üçüncüsü olarak da eğitim, çocukları ilerleyen yaşa kadar okulda tuttuğu için onların erken yaşta evlenmelerini veya hayata atılmalarını önlemektedir. 12 yıllık zorunlu eğitim bu bakımdan Roman çocukları için hayati öneme sahiptir (Aydın vd., 2019).

Konuya gelir düzeyi üzerinden bakıldığında eğitime benzer bir tablonun burada da kendini gösterdiği anlaşılır. İlgili tabloda görüldüğü gibi, gelir düzeyi arttıkça Romanlar arasında evlilik yaşı da doğru orantılı olarak artmaktadır. Söz gelimi, düşük geliri olan ailelerde kadınların yüzde 66,7’si 18 yaşın altında evlilik yaparken, bu oran en yüksek gelir grubunda yüzde 50,1’e kadar gerilemektedir. Benzer bir tablo erkeklerde de kendini göstermektedir. Erkeklerde en düşük gelir grubuna mensup olanların yüzde 42,3’ü 18 yaşın altında evlilik yaparken, en yüksek gelir grubunda bu oran yüzde 23,4’e düşmektedir. Kısaca, Romanlarda gelirin artışına paralel olarak evlilik yaşı da artma eğilimi göstermektedir.

Tablo 5. Romanlarda Evlilik Yaşı (İllere Göre %)

	13 ve altı		14-15 arası		16-17 arası		18 ve üstü	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Ankara	6.2	2.1	16.5	7.2	35.1	18.6	42.3	72.2
Antalya	5.0	1.0	22.0	9.0	36.0	27.0	37.0	63.0
Çanakkale	7.2	2.1	16.5	5.2	33.0	15.5	43.3	77.3
Diyarbakır	9.6	1.7	20.9	7.0	24.3	21.7	45.2	69.6
Edirne	1.9	0.6	16.9	3.9	26.0	15.6	55.2	79.9
Eskişehir	4.1	2.1	15.5	11.3	26.8	20.6	53.6	66.0
Hatay	3.0	1.0	33.7	5.9	31.7	28.7	31.7	64.4
İstanbul	6.2	0.7	19.3	5.5	27.2	14.5	47.2	79.3
İzmir	7.4	0.6	21.5	9.2	30.1	15.3	41.1	74.8
Kocaeli	6.9	0.7	21.5	8.3	27.8	19.4	43.8	71.5
Muğla	0	0	18.8	1.2	25.9	20.0	55.3	78.8
Samsun	10.7	4.5	33.0	5.4	25.0	26.8	31.3	63.4

Bu Tablo tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı “Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi” isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 6. Romanlarda Evlilik Yaşı (Eğitim ve Gelir Düzeyine Göre %)

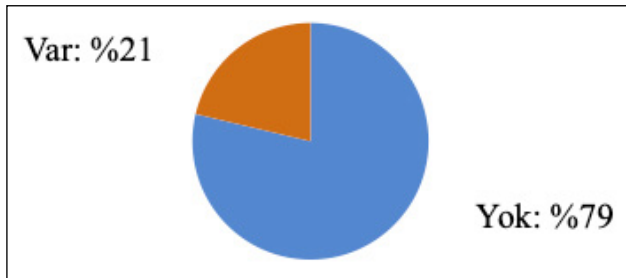
	13 ve altı		14-15 arası		16-17 arası		18 ve üstü	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Eğitim Ortalaması								
Hiç eğitim almamış	11.3	1.2	29.2	8.9	26.2	32.1	33.3	57.7
0-1 Yıl	6.4	0.8	23.2	9.6	26.8	17.6	43.6	72.0
1-5 Yıl	6.2	1.7	19.3	6.4	30.1	20.6	44.4	71.3
5-8 Yıl	5.0	1.2	21.6	6.7	31.0	17.9	42.4	74.2
8-12 Yıl	1.8	1.2	14.6	0.6	25.1	11.1	58.5	87.1
12-16 Yıl	11.3	0	7.1	0	7.1	0	85.7	100.0
Toplam Gelir								
10.000 ve altı	9.1	1.4	22.7	6.4	30.5	24.1	37.7	68.2
10.001-20.000	6.7	2.1	23.2	7.7	27.6	18.8	42.5	71.4
20.001-30.000	5.5	1.3	21.7	5.5	29.4	16.5	43.4	76.7
30.001-40.000	5.7	0.4	18.5	5.3	30.8	21.1	44.9	73.1
40.001-70.000	3.2	0.4	18.2	6.1	28.2	18.9	50.4	74.6
70.001-100.000	6.1	3.7	18.3	9.8	23.2	15.9	52.4	70.7
100.001 ve üstü	2.0	0	26.5	8.2	26.5	18.4	44.9	73.5

Bu Tablo tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı “Türkiyede Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi” isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

6. ROMANLARDA AKRABA EVLİLİĞİ

Çalışma kapsamında Romanlarda, akraba evliliklerinin yoğun olup olmadığı da araştırılmıştır. Araştırılan haneler içinde akraba evliliğinin olduğunu belirtenlerin oranı, yüzde 21,3 iken, yüzde 78,7 oranındaki kısım akraba evliliğinin bulunmadığını belirtmiştir. Bu durum Türkiye’de akraba evliliği ortalaması ile benzerlik taşımaktadır. AÇ-SHB (2016) verilerine göre, Türkiye’de evliliklerin yüzde 23,2 oranındaki kısmı akraba evliliğidir. Türkiye’de akraba evliliği ortalamasıyla, Romanlar arasında akraba evliliği ortalaması arasında yaşanan bu benzerlik, akraba evliliğinin Romanlara özgü bir karakter taşımadığını göstermektedir.

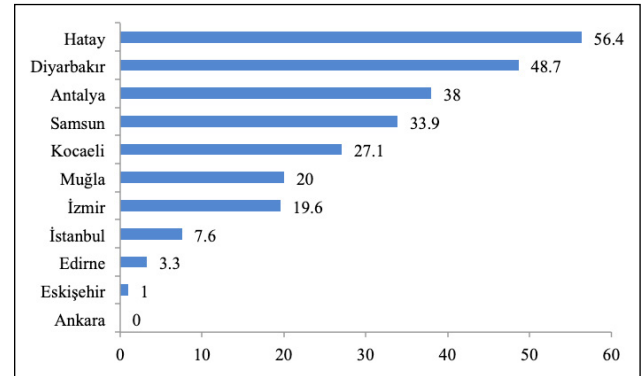
Romanlar arasında akraba evliliğinin varlığı ilgili tabloda da gösterildiği üzere dikkate değer düzeyde bulunmak-

Şekil 2. Romanlarda akraba evliliği.

Bu grafik tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı “Türkiyede Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi” isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

tadır. Akraba evliliği Romanlar arasında genelde kuzenler arasında gerçekleşmektedir. Akraba evliliğinin birçok sebebi bulunmakla birlikte (Ökten, 2009) Romanlar arasındaki esas sebebi, Romanların birbirlerine kaynaşık, başka bir deyişle kapalı bir biçimde yaşamalarıdır. Romanlar, gerek yaşayış tarzlarının benzemesi dolayısıyla, gerekse de toplumun diğer kesimlerinden gördükleri damgalanma (Goffman, 1963/2014; Yaprak, 2015), dışlanma ve ayrımcılık dolayısıyla bir arada yaşama eğilimindedirler. Bu minvalde, aynı mahallelerde yaşayan Romanlar, daha kapalı bir grup olma eğilimi taşımaktadırlar. Bu duruma toplumsal ön yargılar ve ayrımcılık dolayısıyla, Roman olmayan gruplarla

Şekil 3. Romanlarda akraba evliliği (İllere göre %).

Bu grafik tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı “Türkiyede Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi” isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

evlilik yapma olasılığında yaşanan düşüş de eklendiğinde, Romanlar arasında akraba evliliği yapma durumu doğal olarak artmaktadır.

Çalışma kapsamında araştırmaya dahil edilen illerde yaşayan Romanlar arasında patrilokal evliliklerin yaygın olduğu tespit edilmiştir. Patrilokal evlilikler, evlenen çiftin erkeğin ailesiyle birlikte yaşadığı evlilikler anlamına gelmektedir (Bağlı & Sever, 2005). Bu tür evliliklerde erkeğin babasının otoritesinin etkin olduğu görülmektedir. Romanlar arasında kaynana gelinler üzerinde bir güç sahibi olup evde güçlü bir figürdür (Çelik & Yüce Tar, 2016). Romanlar arasında bu tür evliliklerin yaygın oluşunun temelinde ekonomik nedenlerin bulunduğu gözlenmiştir. Gelir seviyesinde yaşanan düşüklük yeni evli çiftleri aileleriyle yaşama noktasında zorlayıcı olmaktadır. Bu konudaki diğer bir zorlayıcı neden de Romanların yaşadıkları mahallelerde gözlenen konut sorunudur. Araştırma bulgularına göre, Roman mahallelerinde yerleşim yeri bakımından büyük bir sıkışmışlık bulunmaktadır. Romanlar kendi mahallelerinden ayrılıp yayılamadıkları için, artan nüfus ve gerçekleşen yeni evliliklerden dolayı doğal olarak mevcut konutlarla idare etmek zorunda kalmaktadırlar.

Romanlar arasında akraba evliliğinin yaygın olma durumu iller üzerinden incelendiğinde, iller arasında dikkate değer bir farklılığın olduğu görülür. Akraba evliliğinin en fazla olduğu iller arasında Dom nüfusunun yoğun olduğu Hatay ve Diyarbakır başı çekmektedir. Diyarbakır'da bir muhtarın dışarıdan bir gözlemci olarak şu ifadeleri buradaki Dom kökenli Romanlarla ilgili sosyolojik bir soruna işaret etmektedir: "Aile yapılarında akraba evliliği var. Başlık

Tablo 7. Romanlarda Akraba Evliliği (Eğitim ve Gelir Düzeyine Göre %)

	Yok	Var
Eğitim Ortalaması		
Hiç eğitim almamış	72.7	27.3
0-1 Yıl	68.0	32.0
1-5 Yıl	76.6	23.4
5-8 Yıl	82.3	17.7
8-12 Yıl	85.8	14.2
12-16 Yıl	100	0
Toplam Gelir		
10.000 TL ve altı	79.0	21.0
10.001-20.000	79.3	20.7
20.001-30.000	77.9	22.1
30.001-40.000	73.6	26.4
40.001-70.000	81.3	18.7
70.001-100.000	87.0	13.0
100.001 ve üstü	72.7	27.3

Bu Tablo tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı "Türkiye'de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi" isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

parası da alıyorklar. Ayrıca boşanma oranları yüksek. Kız kaçırma ve çokeşlilik yaygın. Dügünleri çok şaşaalı olur" (M. Sayan, mülakat, 24 Ocak 2018). Gerek Diyarbakır'da gerekse Hatay'da yaşayan Domların, diğer illere nazaran daha geleneksel aile yapısına sahip olduklarına çalışmanın önceki bölümlerinde değinilmişti. Bu illerin diğer illere göre bu konuda daha fazla öne çıkmalarının bir sebebi de geleneksel aile yapısıdır.

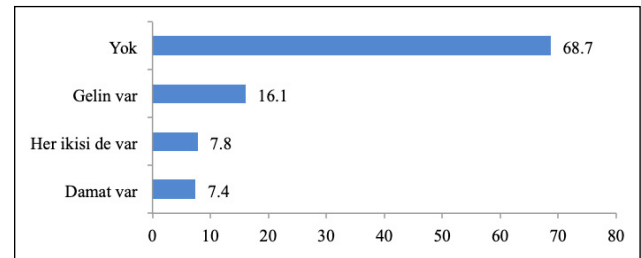
Bazı illerde akraba evliliği oldukça sınırlı düzeyde görülmektedir. Ankarada ankete katılanlar arasında yer alanlar içinde hiç kimse akraba evliliği yapmamıştır. Akraba evliliği oranı Eskişehir ve Edirne'de yok denecek düzeyde iken, İstanbul'da yüzde 7,6 düzeyinde seyretmektedir. Araştırma kapsamında yapılan bazı mülakatlar da söz konusu şehirlerle ilgili tabloyu pekiştirici niteliktedir:

Burada genellikle evlenmeler anlaşarak oluyor. Akraba evliliği çok yaygın değil. Başka gruplardan karışık evlenme mümkün. (Edirne Odak Grup Çalışması, 4 Mayıs 2018)

Romanlarda akraba evliliği pek olmaz ama Roman olmayanlarla evlenilir. Bizde kız kaçırma yaygındır. Dügünü daha sonra yaparız. Çünkü yaşları reşit olmadığı için nikâh da yapamıyoruz. İmam nikâhı ile evlendiriyoruz. (B. Atlı, mülakat, 16 Temmuz 2017)

Çalışma kapsamında, Romanlar arasında akraba evliliği hanede yaşayanların eğitim ortalamaları üzerinden analiz edildiğinde farklı eğitim grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılığın bulunduğu görülür ($p=0,021$). Araştırma bulgularına göre eğitim seviyesinin artmasıyla birlikte akraba evliliği oranları ters orantılı olarak düşmektedir. Hiç eğitim almamış katılımcılardan oluşan hanelerde, akraba evliliği oranı yüzde 72,7 iken, 12-16 yıl arası eğitim almış hanelerde bu oran sıfıra düşmektedir. Eğitim seviyesinin artması, kişilerin akraba evliliğinden kaçınma eğilimlerini arttırmaktadır.

Akraba evliliği ile gelir arasındaki ilişkide de bir farklılaşmanın olduğu görülmekle birlikte bu farklılaşma istatistiksel olarak anlamlı görülmemektedir ($p=0,201$). Zira akraba evliliği bütün gelir gruplarında görülmektedir. Hane gelirinin artması karşısında akraba evliliklerinde bazı gruplarda düşüş, bazılarında ise artış eğilimi görülmektedir. Bu bilgiler ışığında söylenebilir ki, Romanlar arasında akraba evliliğinin temel motivasyonunu gelir veya servet oluştur-

Şekil 4. Ailede roman olmayan gelin veya damat (%).

Bu grafik tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı "Türkiye'de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi" isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

mamaktadır. Başka bir deyişle, akraba evliliğinde, malî ve serveti aile içinde tutma kaygısından çok sosyolojik değerler rol oynamaktadır.

7. ROMANLARDA DIŞ EVLİLİKLER

Çalışma kapsamında incelenen bir diğer konu da Romanlar arasındaki eş seçimidir. Bu bağlamda, Romanların evlilik seçimlerinde grup içi evlilikleri mi yoksa aksini mi tercih ettikleri araştırılmıştır. Öncelikle belirtilmelidir ki, evlilik birliğinin sağlanması için, aynı sosyal çevreyi paylaşma zarurî olmasa dahi evliliğin doğasından kaynaklanan, sosyal bağlantıya sahip olma şartı bulunmaktadır. Bu durum özellikle de grup olma bilincinin yüksek olduğu ve genel olarak iç içe yaşayan Romanlarda daha fazla geçerlidir. Bu tür topluluklar arasında benzer kültürel çevrelerde yaşamının, benzer sorunlarla karşılaşmanın ve benzer duyguları paylaşmanın iç evlilikleri (endogami) hızlandırdığını söyleyebiliriz.

Araştırma bulgularına göre Romanlar arasında grup içi evlilik yapma oranı oldukça yüksektir. Katılımcıların yüzde 68,7'sinin ailesinde Roman olmayan gelin veya damat bulunmamaktadır. Buna karşın ailesinde Roman damat, gelin veya her ikisinin bulunduğu aile oranı yüzde 31,3 düzeyindedir. Bu da üç aileden birinde Roman olmayan damat veya gelinin bulunduğu anlamına gelmektedir. Bir katılımcının ifadeleri Romanlarda dış evlilik tablosuna ışık tutacak niteliktedir:

Evet, bizim burada Roman olmayanlarla evlenen epey insan var. Benim bildiğim kadarıyla 6-7 tane gelinimiz var. Daha fazla sayıda da damat var. Yani daha fazla kız veriyoruz. Etrafta gördüğümüz gibi bizim kızlarımız genelde beyaz tenli ve güzel oluyorlar. Onun için damat sayısı bizde gelin sayısından daha fazla. (P. Çevik, mülakat, 18 Şubat 2018)

Araştırma bulgularına göre, Romanlar dışarıdan evliliğe açık olmalarına rağmen çoğunlukla grup içi evlilik yapmak durumunda kalmaktadırlar. Grup içinden evlenme oranlarını arttıran öncelikli sebep Romanların kapalı bir toplumsal yapıya sahip olan ve genellikle bir arada yaşama eğilimi gösteren bir topluluk olmasıdır. Öyle ki, benzer çevrede yaşam, Roman olmayanlarla etkileşim düzeyini de etkilediğinden, bu durum çevreden biriyle evlenilmesini kolaylaştırmaktadır. Evlilik için sosyal ilişkiye sahip olunması gerekmektedir. Bu durumun yanında etkili olan diğer neden de Roman olmayan grupların, Romanlara karşı sahip oldukları olumsuz ve ayrımcı tutumlarıdır. Romanlara yönelik ayrımcı bakış açısı, Romanların grup dışı evlenme olasılıklarını düşürmektedir. Romanların grup içi evliliklerinin yüksek seviyede oluşu, Roman kültürünün diğer çevrelerle etkileşim oranını düşürmekte ve grup içerisinde sürekli şekilde tekrar üretilmesini sağlamaktadır. İki katılımcının ifadeleri bu döngünün nedenini açıkça ortaya koymaktadır:

Benim torunumun bir ay sonra düğünü var. Milas'ın köyünden bir çocukla işe gidip gelirken tanışmışlar. Bize korka korka geldiler. Bizdeki medeni cesareti görünce, Dursun Baba biz insanlığı, medeniyeti ve gerçek İslamiyeti sizde bulduk şeklinde konuştular. (D. Girgin, mülakat, 28 Ağustos 2017)

Aslında kızlarımı Roman olmayan çok kişiler istedi. Kızım çok güzeldir. Roman diye ayrımcılık yaparlar diye düşünüp vermedim. Aslında hepimiz insanız. Allah ayırmaz kimseyi. (G. Fikir, mülakat, 30 Ağustos 2017)

Grup dışı evlilik, tek taraflı gerçekleşen bir şey değildir. Karşı tarafın da bunu kabul etmesi gerekir. Araştırma sürecinde yapılan mülakatlar ve odak grup çalışmaları göstermiştir ki, Romanlar aslında hem dışarıdan kız almaya hem de kız vermeye oldukça açık ve hatta heveslidirler. Ancak bunun fazla oranda gerçekleşebilmesi için karşı tarafın onları kabul etmesi gerekir. Roman olmayan bazı aileler kızlarının Romanlara gitmesini hazmedemediği için çocuğunu evlatlıktan reddetmiştir. Araştırmaya katılan genç bir kadının paylaştığı ifadeler bu gerçeği ortaya koymaktadır:

Ben kendim Roman değilim. Eşim Roman. Roman birine kaçtığım için ailem bunu kabullenmedi. Bu bakımdan Adana'da yaşamıyoruz, burada yaşıyoruz. Çünkü eşimi seviyorum. Birbirimize âşık olduk. Aileme konuyu açınca çok tepki gösterdiler. Vermeyeceklerini söylediler. Biz de bunun üzerine kaçmaya karar verdik. Antalya biraz daha düzenli bir yer olduğu için, burada daha rahat iş yapabileceğimizi düşündüğümüz için buraya geldik. Kaçtığımızda ben 16 yaşındaydım. Eşim de 17 yaşındaydı. (M. Karataş, 2 Eylül 2017)

Katılımcının bu ifadelerinden de anlaşıldığı gibi Roman olmayan kızlar Roman bir erkekle evlenmek istediği zaman genelde ailelerinin tepkileriyle karşılaşmaktadırlar. Bu bakımdan bu tür evlilikler çoğunlukla kaçma yoluyla gerçekleşmektedir.

Romanlar arasında, ailelerde Roman olmayan gelin-damat olma durumu iller üzerinden incelendiğinde, iller arasında dikkate değer düzeyde farklılıkların olduğu görülür. Zira grup içi evlenmenin en yüksek düzeyde olduğu il, yüzde 78,4 oranla Hatay'dır. Hatay'da grup içi evlilik oranı yüksek olmakla birlikte Domlar ile Romlar ve Abdallar ile Domlar arasında kız alıp verme konusunda çekinceler

Tablo 8. Ailede Roman Olmayan Gelin veya Damat (İllere Göre %)

	Yok	Gelin var	Damat var	Her ikisi de var
Ankara	67.0	16.5	6.2	10.3
Antalya	71.3	10.9	12.9	5.0
Çanakkale	66.0	21.6	9.3	3.1
Diyarbakır	73.3	18.1	4.3	4.3
Edirne	72.3	12.9	5.8	9.0
Eskişehir	62.9	21.6	5.2	10.3
Hatay	78.4	16.7	2.9	2.0
İstanbul	63.9	13.3	12.2	10.5
İzmir	67.7	17.1	9.1	6.1
Kocaeli	71.2	14.4	3.4	11.0
Muğla	57.6	27.1	7.1	8.2
Samsun	75.4	13.2	3.5	7.9

Bu Tablo tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı "Türkiye'de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi" isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

olduğu da görülmektedir. Hatay'da yapılan mülakatlar ve odak grup çalışmaları bu gerçeği ortaya koymuştur:

Hatay'da Domlar diğerlerine göre baskın bir gruptur. Romanlar Domların dilini konuşurlar, ama Domlar Romanların dilini konuşma gereği görmezler. Domlar Romanlardan kız alıyorlar, ama kendileri onlara kız vermiyorlar. Ancak kaçma şeklinde kızlar onlara gidebiliyor. (C. Çeviren, mülakat, 20 Temmuz 2018)

Hatay'da Romanlarla iç içe yaşayan yoğun bir Abdal nüfusu bulunmaktadır. Araştırma bulgularına göre Abdallarla Domlar arasında evlilik fazla gerçekleşmemektedir. Oysa iki grup da dışarıdakiler tarafından Roman olarak kabul edilmektedirler. Bir Abdal dernek başkanının paylaştığı ifadeleri, dışarıdan aynı olarak görülmelerine rağmen iki topluluk arasındaki gerilimli ilişkiye işaret etmektedir:

Abdallar Domlara biraz tepeden bakarlar. Domlar bir şey olduğunda hemen kavgaya girişirler. Oysa Abdallar sakin insanlardır. Çekingen ve utangaçlardır. Kimseye zarar vermezler. Ben kendim de Abdalım. Son zamanlarda iki topluluk arasında kız alıp vermeler başladı. Eskiden öyle değildi. (V. Toplar, mülakat, 21 Temmuz 2018)

Araştırma bulgularına göre grup dışı evliliğe en fazla açık olan üç il sırasıyla Muğla, Eskişehir ve İstanbul'dur. Buna karşın grup dışı evliliğin en az olduğu üç il ise Hatay, Samsun ve Diyarbakır'dır. İller arasında farklılıklar bulunmasına rağmen bütün illerde grup içi evlenme eğilim Romanlarda baskın bir eğilimdir. Bu durum, grup içi evlenmenin, herhangi bir bölgeye özel bir durum olmadığını, aksine Romanlar arasında genel ve yaygın bir durum olduğunu göstermektedir.

Romanlar arasında grup içi evlenme oranları, hanenin eğitim ortalaması üzerinden incelendiğinde eğitim düzeyinin bu konuda dikkate değer bir farklılığa yol açtığı görülür.

Genel olarak eğitim ortalaması ile grup içi evlilik arasında ters yönde seyreden bir eğilim bulunmaktadır. Eğitim seviyesinin yükselmesi, grup içi evlilik yapma oranını düşürmektedir. Bu durum evlenme motivasyonu içerisinde sosyal bağlantı kurma gerekliliği durumunu kanıtlamaktadır. Eğitim seviyesinin yükselmesi ile birlikte Roman olmayan kişilerle evlenme olasılığı artmaktadır. Bunda eğitimin dış dünyayla iletişim yolunu açmasının etkili olduğu söylenebilir (Şişman, 2007). Buna ilaveten, eğitim seviyesinde yaşanan artış, kişinin dünya görüşü üzerinde de etki sahibidir. Bu da grup dışı evlenme eğilimini arttırmaktadır.

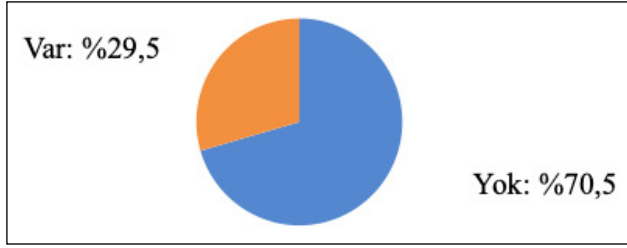
Romanlarda grup içinden evlenme ile hanenin toplam geliri arasındaki ilişki incelendiğinde eğitime benzer bir eğilim burada da göze çarpar. Araştırma bulgularına göre gelir artışına bağlı olarak grup içinden evlenmenin belirgin ve sürekli bir şekilde azaldığı görülmektedir. Mesela en düşük gelir grubunda grup içi evlilik oranı yüzde 68,8 iken, bu oran yüksek gelir gruplarında yüzde 56'ya kadar düşmektedir.

Romanlar arasında grup içi evlenme oranları, hanenin eğitim ortalaması üzerinden incelendiğinde eğitim düzeyinin bu konuda dikkate değer bir farklılığa yol açtığı görülür. Genel olarak eğitim ortalaması ile grup içi evlilik arasında ters yönde seyreden bir eğilim bulunmaktadır. Eğitim seviyesinin yükselmesi, grup içi evlilik yapma oranını düşürmektedir. Bu durum evlenme motivasyonu içerisinde sosyal bağlantı kurma gerekliliği durumunu kanıtlamaktadır. Eğitim seviyesinin yükselmesi ile birlikte Roman olmayan kişilerle evlenme olasılığı artmaktadır. Bunda eğitimin dış dünyayla iletişim yolunu açmasının etkili olduğu söylenebilir (Şişman, 2007). Buna ilaveten, eğitim seviyesinde yaşanan artış, kişinin dünya görüşü üzerinde de etki sahibidir.

Tablo 9. Ailede Roman Olmayan Gelin veya Damat (Eğitim ve Gelir Düzeyine Göre %)

	Yok	Gelin var	Damat var	Her ikisi de var
Eğitim Ortalaması				
Hiç eğitim almamış	76.0	9.9	4.7	9.4
0-1 Yıl	85.2	7.4	7.4	0
1-5 Yıl	70.6	14.1	7.9	7.4
5-8 Yıl	68.3	19.7	5.5	6.6
8-12 Yıl	55.1	20.5	12.2	12.2
12-16 Yıl	7.7	53.8	23.1	15.4
Toplam Gelir				
10.000 TL ve altı	68.8	16.5	10.7	4.0
10.001-20.000	71.2	16.8	4.8	7.1
20.001-30.000	69.7	16.8	5.8	7.7
30.001-40.000	72.9	10.9	8.3	7.9
40.001-70.000	65.5	14.2	8.2	12.1
70.001-100.000	56.1	24.4	12.2	7.3
100.001 ve üstü	60.4	27.1	6.2	6.2

Bu Tablo tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı "Türkiyede Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi" isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 5. Romanlarda başlık parası.

Bu grafik tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı “Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi” isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

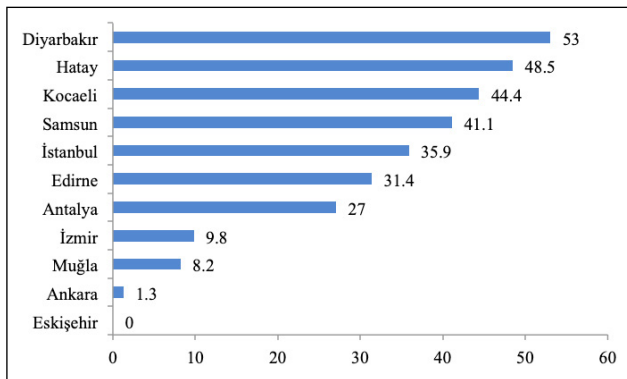
Bu da grup dışı evlenme eğilimini arttırmaktadır.

Romanlarda grup içinden evlenme ile hanenin toplam geliri arasındaki ilişki incelendiğinde eğitime benzer bir eğilim burada da göze çarpar. Araştırma bulgularına göre gelir artışına bağlı olarak grup içinden evlenmenin belirgin ve sürekli bir şekilde azaldığı görülmektedir. Mesela en düşük gelir grubunda grup içi evlilik oranı yüzde 68,8 iken, bu oran yüksek gelir gruplarında yüzde 56’ya kadar düşmektedir.

8. ROMANLARDA BAŞLIK PARASI

Geçmişten günümüze gelen süreçte kamuoyunda yaygınlaşan başlık parası karşıtı algıya rağmen başlık parası Türkiye’de çeşitli isimler altında ve çeşitli uygulamalar şeklinde varlığını sürdürmektedir (Sezen, 2005). Başlık parası daha çok geleneksel ilişkilerin kuvvetli olduğu toplumlarda görülmektedir. AÇSHB’nin konuyla ilgili yapmış olduğu çalışma başlık parasının Türkiye’deki resmini ortaya koymaktadır (AÇSHB, 2016). AÇSHB’nin, Aile Yapısı Araştırması’nın bulgularına dayanarak verdiği bilgiye göre Türkiye’de 15 yaş ve üstü evlenen kadınların yüzde 15,4 oranındaki kısmı için başlık parası verilmiştir.

Romanlar arasında başlık parası vererek evlenme oranı, yüzde 29,5 orandadır ve Türkiye ortalamasının yaklaşık

Şekil 6. Romanlarda başlık parası (illere göre %).

Bu grafik tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı “Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi” isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

iki katıdır. Bu veri, başlık parası uygulamasının Romanlar arasında ciddi şekilde kabul gördüğü şeklinde yorumlanabilir. Yüz yüze mülakat veya odak grup çalışmalarından elde edilen bilgilere göre başlık parası farklı isimler altında yaşamaya devam etmektedir. Başlık parası uygulaması bazı yerlerde başlık parası olarak isimlendirilirken bazı yerlerde de “süt hakkı”, “analık hakkı” “babalık hakkı” veya “ana topuğu” gibi isimlerle isimlendirilmektedir. Başlık parası Diyarbakır ve Hatay gibi illerde 4-6 bin arasında değişirken; Edirne, Çanakkale, Kocaeli ve İstanbul gibi illerde 8-10 bin TL’ye kadar çıkabilmektedir. Bir katılımcının ifadeleri başlık parasının belirlenmesinde rol oynayan ana faktörün ne olduğunu göstermektedir:

Başlık parası bizim burada devam ediyor. Kızının rengine ve güzelliğine bağlı olarak değişiyor. Sarı, beyaz tenli kızların başlık parası 15 Bin TL’ye kadar çıkabiliyor. Esmer olunca başlık parası daha düşük. (F. Gezgin, mülakat, 27 Ocak 2018)

Katılımcıların verdiği bilgiye bakılırsa başlık parası evlenecek gelin adayının fiziksel özelliklerine göre değişebilmektedir. Bazı gençler başlık parasından kaçınmak için kaçırılmayı tercih etmektedirler. Ancak bazı illerde kız kaçırma olayında iki aileyi uzlaştırmak için kız kaçırılan aileye başlık parası adı altında belli miktarda bir çeşit tazminat yüklenmektedir.

Romanlar arasında, başlık parası ile evlenme durumu, iller üzerinden incelendiğinde, iller arasında dikkate değer düzeyde farklılıkların olduğu görülür. Başlık parası uygulamasının Romanlar arasında en yaygın olduğu il, Diyarbakır olarak tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre Diyarbakır’daki evliliklerin yarısı başlık parası verilerek gerçekleşmiştir. Diyarbakır’ı Hatay, Kocaeli ve Samsun illeri takip etmektedir. Araştırmaya değişik şehirlerden katılan katılımcıların aktardıkları ifadeleri başlık parasının durumdan duruma değişen yapısının yanı sıra bu paranın ne için kullanıldığına işaret etmektedir:

Burada başlık parası maalesef var. Yaklaşık 6-7 bin civarındadır. Yalnız kız kaçtığı zaman başlık parası 15 bin TL’ye kadar çıkabiliyor. Kız kaçırma olayında biz dernek olarak veya kanaat önderleri devreye girip konuyu barışçı bir yoldan çözüyoruz. Bu da yaklaşık olarak 15 bin TL başlık parasıyla oluyor (Ç. Teke, mülakat, 20 Temmuz 2018).

Başlık parasına gelince; evet, bizde başlık parası devam ediyor. Genelde 4-6 bin TL arasında değişiyor. Yalnız kız annesi bunu çocuğu için çeyiz olarak harcıyor. Yoksa bu paradan yararlanan olmuyor (M. Ergüder, mülakat, 16 Şubat 2018).

İller arasında yaşanan bu farklılaşmanın iki şeyi gösterdiğini söyleyebiliriz: Birincisi, başlık parası Eskişehir dışındaki illerin hemen hemen hepsinde Romanlar arasında şu ya da bu oranda varlığını sürdürmektedir. İkincisi de başlık parasının varlığı ve miktarı ilden ile değişiklik göstermektedir.

Romanlar arasındaki başlık parası uygulaması, hanedeki eğitim ortalaması üzerinden incelendiğinde, farklı eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülür ($p=0,043$). Hanenin ortalama eğitim düzeyinin artışına paralel olarak başlık parası düşme eğilimine girmektedir.

Tablo 10. Romanlarda Başlık Parası (Eğitim ve Gelir Düzeyine Göre %)

	Yok	Var
Eğitim Ortalaması		
Hiç eğitim almamış	62.3	37.7
0-1 Yıl	56.0	44.0
1-5 Yıl	68.9	31.1
5-8 Yıl	73.5	26.5
8-12 Yıl	79.1	20.9
12-16 Yıl	100	0
Toplam Gelir		
10.000 TL ve altı	67.7	32.3
10.001-20.000	75.1	24.9
20.001-30.000	67.4	32.6
30.001-40.000	69.7	30.3
40.001-70.000	68.3	31.7
70.001-100.000	77.9	22.1
100.001 ve üstü	70.5	29.5

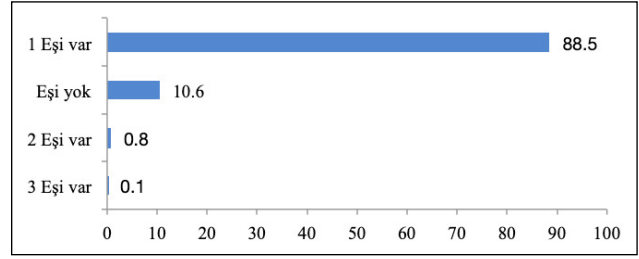
Bu Tablo tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı “Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi” isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Hiç eğitim almamış hanelerdeki katılımcıların yüzde 37,7 oranındaki kısmı evliliklerinde başlık parası uygulamasının var olduğunu belirtmişlerdir. Bu oran eğitim ortalamasının artmasına bağlı olarak düşmekte ve 12-16 yıl arası eğitim almış hanelerdeki katılımcılarda tümüyle ortadan kalkmaktadır. Eğitim seviyesinin artışı, birey olarak karar alma davranışı üzerine etkide bulunduğu başlık parası gibi geleneksel değerlere olan rağbet de düşmektedir.

Romanlar arasında, başlık parası uygulaması hanenin toplam geliri üzerinden incelendiğinde eğitim kadar net ve belirleyici olmayan bir tablonun ortaya çıktığı görülür. Araştırma bulgularına göre her gelir grubunda başlık parası uygulamasının var olduğu görülmektedir. Gelirin artmasıyla beraber başlık parası uygulamasının varlığı noktasında bazen azalış bazen de artışlar gözlenmektedir. Bu durum, gelir seviyesinde yaşanan değişim ile başlık parası arasında yaygın ve net bir ilişkinin bulunmadığı sonucunu doğurmaktadır. Kısaca, başlık parası maddi koşullara bağlı olmaktan çok, sosyolojik ve kültürel temelleri olan bir süreçtir.

9. ROMANLARDA TEK EŞLİLİK

Çalışma kapsamında Romanlar arasında çok eşliliğin bulunup bulunmadığı konusu da araştırılmıştır. Araştırmaya katılanlar içinde çok eşli olduğunu belirten katılımcı sayısı sadece 14 kişidir ki, bu da toplam katılımcıların yüzde 0,9 oranını oluşturmaktadır. Bu verileri esas aldığımızda Romanlar arasında çok eşliliğin hemen hemen bulunmadığını söyleyebiliriz. Bunun iki temel nedene dayandığını söyleyebiliriz: Birincisi çok eşliliğin yasal olarak yasaklan-

Şekil 7. Evin erkeğinin hayatta olan eş sayısı.

Bu grafik tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı “Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi” isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

mış olmasıdır (Türk Ceza Kanunu, 2004). İkincisi de çok eşliliğin Romanlarda kültürel bir norma dönüşmemiş olmasıdır.

Araştırma bulgularının gösterdiği gibi Romanlarda çok eşlilik nadir görülen bir evlilik biçimidir. Araştırmaya katılan yaşlılarla yapılan mülakatlar da bunu doğrulamıştır. Zira yaşlı kuşakta da yaygın olan evlilik biçimi genel olarak tek eşli evliliklerdir. Değişik şehirlerde yapılan mülakatlar da Romanlar arasında çok eşliliğin kültürel olarak kabul görmediğini ortaya koymaktadır:

Bizde iki eşli erkek yoktur. Zaten kadınlarımız ikinci eş olarak gitmezler. (M. Padır, mülakat, 31 Mart 2018)

Bizim buralarda çok eşlilik asla olmaz. Buna kimse tolerans göstermez. (B. Karlı, mülakat, 1 Temmuz 2018)

Çok eşlilik fazla yaygın değil. Örnekleri yok değil, ama fazla yaygın olduğu söylenemez. İnsanlar giderek bilinçleniyor. Kadınlar da öyle. Kadın çaresiz kalmadıkça birinin ikinci eşi olmak istemiyor artık. Ama çaresiz kalınca yapacak bir şey kalmıyor. (F. Gezginci, mülakat, 27 Ocak 2018)

Son katılımcının ifadesi, ikinci evliliğin kadınlar için

Tablo 11. Evin Erkeğinin Hayatta Olan Eş Sayısı (İllere Göre %)

	Eşi yok	1 Eşi var	2 Eşi var	3 Eşi var
Ankara	5.2	94.8	0	0
Antalya	6.0	93.0	0	1.0
Çanakkale	12.4	86.6	1.0	0
Diyarbakır	10.4	87.8	1.7	0
Edirne	10.4	89.0	0	0.6
Eskişehir	10.3	89.7	0	0
Hatay	14.9	85.1	0	0
İstanbul	13.8	85.5	0.7	0
İzmir	13.5	84.7	1.8	0
Kocaeli	6.9	92.4	0.7	0
Muğla	5.9	90.6	3.5	0
Samsun	10.7	88.0	1.3	0

Bu Tablo tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı “Türkiye’de Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi” isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 12. Evin Erkeğinin Hayatta Olan Eş Sayısı (Eğitim ve Gelir Düzeyine Göre %)

	Eşi yok	1 Eşi var	2 Eşi var	3 Eşi var
Eğitim Ortalaması				
Hiç eğitim almamış	28.4	71.0	0.6	0
0-1 Yıl	0	96.3	3.7	0
1-5 Yıl	10.2	89.1	0.5	0.1
5-8 Yıl	5.7	93.2	0.9	0.2
8-12 Yıl	10.3	88.5	1.3	0
12-16 Yıl	0	100	0	0
Toplam Gelir				
10.000 TL ve altı	19.5	79.5	0.9	0
10.001-20.000	15.5	84.0	0.5	0
20.001-30.000	9.4	90.3	0.3	0
30.001-40.000	5.7	92.1	2.2	0
40.001-70.000	5.4	93.9	0.4	0.4
70.001-100.000	2.4	96.3	0	1.2
100.001 ve üstü	6.2	91.7	2.1	0

Bu Tablo tarafımızca gerçekleştirilen 116R050 numaralı “Türkiyede Romanlar: Bir Kimlik Ekonomisi” isimli Tübitak Projesi kapsamında elde edilen veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

çoğunlukla çaresizlikten kaynaklandığını göstermektedir. Yapılan araştırmalara göre devletin sosyal politikalar kapsamında kadınlara sağladığı imkân, eşini kaybeden kadınların ikinci evlilik yapmasını engelleyebilmektedir (Çaha vd., 2017).

Yapılan çalışma kapsamında, romanlar arasındaki çok eşlilik durumu, iller üzerinden incelendiğinde, iller arasındaki farkın dikkat çekmeyecek kadar düşük olduğu görülür. Zaten çok eşlilik fazla yaygın olmadığı için iller arasında da anlamlı bir farklılığa yol açmamaktadır. İlgili tabloda görüldüğü gibi, Romanlar arasında çok evliliğin en fazla oranda görüldüğü üç il sırayla Muğla, İzmir ve Diyarbakır'dır. Öte yandan araştırma bulgularına göre Eskişehir, Ankara ve Hatay'da çok eşli herhangi bir evliliğe rastlanmamıştır.

Çalışma kapsamında Romanlar arasında çok eşlilik durumu, hanenin ortalama eğitimi üzerinden incelendiğinde farklı eğitim grupları arasında anlamlı bir farklılığın göze çarpmadığı görülür ($p=0,056$). Çok eşlilik, en fazla oranda düşük eğitimi olan gruplar arasında yaygın olmakla birlikte lise eğitimi olanlar arasında da görülebilmektedir. Lise eğitimliler içinde de çok eşlilerin bulunması, ikinci evliliklerin zaruri durumlardan kaynaklandığını göstermektedir. Eşi ölen kadının çaresiz kalışı, erkeğin birinci eşinden çocuğunun olmayışı, erkeğin birinci eşinin aileye bakamayacak şekilde rahatsız oluşu gibi nedenlerin ikinci evliğe yol açan hususlar olduğu söylenebilir. Zira yapılan mülakatlarda bu hususlara işaret edenler olmuştur.

Benzer bir değerlendirme gelir durumu için de yapılabilir. Araştırma bulgularına göre farklı gelir grupları arasında çok eşlilik konusunda dikkate değer bir farklılık göze çarpmamakla birlikte yüksek gelirli olanlar arasındaki oran biraz daha fazladır. Ancak bu fazlalığın istatistiksel farklılığa yol

açacak kadar yüksek olmadığı görülmektedir. İlgili tabloda görüldüğü gibi, en düşük gelirli olanlar arasında çok eşlilik oranı yüzde 0,9 iken bu oran en yüksek gelirli olanlar arasında yüzde 2,1 düzeyine çıkmaktadır. İki oran da düşük olduğu için ikisi arasındaki farklılığın dikkate alınmayacak kadar küçük olduğunu söylemek mümkündür.

10. SONUÇ

Araştırmanın bulguları Romanlarda evlilik kurumuyla ilgili üç noktanın dikkat çekecek kadar ön plana çıktığını göstermektedir. Bunlardan biri erken yaşta gerçekleşen evliliklerdir. Erken yaşta evliliğin arka planında rol oynayan değişkenler söz konusudur. Kız ve erkek çocuklarının sokakta birlikte büyümesi, erken yaşlarda yaşanan cinsel deneyim, ailenin küçük mekanlarda sıkışık biçimde yaşamasının yol açtığı evden ayrılma isteği, çocukların erken yaşlarda çalışma yaşamına atılarak sorumluluk altına girişi gibi hususlar Romanlarda erken yaşta gerçekleşen evliliklerde rol oynamaktadır. Küçük yaşta evlilik, Roman gençlerin erken yaşlardan itibaren sorumluluk altına girmesine, eğitimlerini yarıda bırakmasına ve sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır. Özellikle kız çocukları, fizyolojik yapıları tam gelişmeden gebelik ve doğum deneyimi yaşayarak çeşitli sağlık sorunlarıyla karşılaşmaktadırlar.

Romanların evlilik pratiğiyle ilgili dikkat çeken hususlardan biri de kaçma yoluyla evliliktir. Kaçma yoluyla evlilik de birbiriyle bağlantılı ekonomik, sosyolojik ve kültürel nedenlere dayanmaktadır. Ailenin evliliğe razı olmaması ve başlık parasından kaçınma isteği gibi sosyolojik ve ekonomik nedenler bu tür evliliklerde rol oynamakla birlikte esas belirleyici faktörün evliliğin yasal gereklerini yerine getir-

mekten kaçınma tutumudur. Yasal evlilik sınırına gelmediği için evlenemeyen gençler kaçmak yoluyla evlenmeyi tercih etmektedirler. Bu da özellikle erkek çocukların kanunen suçlu duruma düşmesiyle sonuçlanmaktadır. Birçok Roman genç bu nedenden dolayı ya hapse girmekte ya da kaçak duruma düşmektedir. Kaçma yoluyla evlilik, Romanlarda küçük yaşta evlilik kurumunu besleyen mekanizmalardan biridir. Bu da Romanlarda yoksulluk sarmalının süreklilik kazanmasına yol açmaktadır.

Araştırma bulgularına göre Romanlarda evlilikle ilgili dikkat çeken bir husus da Romanların kendi içinde gerçekleşen iç grup evlilikleridir. Romanlar genelde kültürel ve folklorik değerlerine ve alışkanlıklarına bağlı topluluklardır. Bu durum onların kendi gruplarından ayrılarak dış dünyayla kolayca entegre olmasını engellemektedir. Öte yandan Romanlar genel olarak yaşadıkları bölgelerde dış dünya tarafından dışlanmakta ve ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Bu da onların dış dünyaya girişini, bu dünyayla entegre oluşunu önlemekte böylece kendi içlerine kapanarak kapalı birer topluluk şeklinde yaşamasına yol açmaktadır. İç grup evliliği bunun doğal sonucu olmaktadır.

Romanların evliliği ile ilgili ulaşılan sonuçlardan biri de başlık parasının küçük yaşta ve kaçma yoluyla evlilikte rol oynadığı gerçeğidir. Romanlar genel olarak sosyo-ekonomik durumu düşük topluluklardır. Hatta bir kısmı mutlak yoksulluk sınırı içinde yaşamını sürdürmektedir (Uzunöz & Yurdakul, 2021). Roman gençler, farklı isimler altında devam etmekte olan başlık parasından kaçınmak için kaçma yoluyla evlilik yapmaktadırlar. Bu durum da küçük yaşlarda evliliği beslemekte hatta bu evliliğe süreklilik kazandırmaktadır.

Kısaca, Roman topluluklarında görülen başlık parası, küçük yaşlarda çalışma yaşamına atılma, erken yaşlarda ve kaçarak evlenme gibi pratikler birbiriyle bağlantılı olup her biri diğerini beslemektedir. Romanlarda süreklilik kazanmış olan yaşam biçiminin bu döngüyle ilişkili olduğunu söylenebilir.

Etik: Bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir etik sorun bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazarlık Katkıları: Fikir: Ö.Ç., O.,A.; Tasarım: Ö,Ç.; Denetleme: Ö,Ç., O.A.; Kaynaklar – Ö.Ç., O.A.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi: Ö.Ç., O.A.; Analiz ve/veya yorumlama: Ö.Ç., O.A.; Literatür Taraması: O.A.; Yazıyı Yazan: Ö.Ç., O.A.; Eleştirel İnceleme: Ö.Ç., O.A.

Çıkar Çatışması: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics: There are no ethical issues with the publication of this manuscript.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – Ö.Ç., O.,A.; Design – Ö,Ç.; Supervision – Ö,Ç., O.A.; Resources – Ö.Ç., O.A.; Data Collection and/or Processing – Ö.Ç., O.A.; Analysis and/or Interpretation – Ö.Ç., O.A.; Literature Search – O.A.; Writing Manuscript – Ö.Ç., O.A.; Critical Review – Ö.Ç., O.A.

Conflict of Interest: The author declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). *Türkiye aile yapısı araştırması, 2016*. [CrossRef]
- Alpman, N. (2014). *Başka dünyanın insanları Çingeneler*. Ozan Yayıncılık.
- Altınöz, İ. (2013). *Osmanlı toplum yapısı içinde Çingeneler*. Türk Tarih Kurumu.
- Aydın, K., Çaha, Ö., Uzunöz, M., & Yılmaz, E. (2019). *Türkiye'de Romanlar: Bir kimlik ekonomisi* (Proje No. TO-VAG 116R050). TÜBİTAK. [CrossRef]
- Bağlı, M., & Sever, A. (2005). Tabulaştırılan/Tabulaşan kurumun (ailenin) kurbanlıklar edinme pratiği: Levirat ve Sororat. *Aile ve Toplum Dergisi*, 2(9). [CrossRef]
- Çaha, Ö., Çaha, H., & Aydın, S. (2015). *Değişen Türkiye'de kadın*. Kadem Yayınları.
- Çaha, Ö., Çaylak, A., Çaha, H., Kapu, H., Senemoğlu, O., & Altınkoz, O. (2017). *TRA2 bölgesi kadın profili araştırması*. Serka Yayınları.
- Çelik, F. (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneleri/Romanları çalışmak ya da iğneyle kuyu kazmak. *MSG-SÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(18), 249-266. [CrossRef]
- Çelik, K., & Yüce Tar, Y. (2016). Samsun'da evlere temizliğe giden Roman kadınlar: Enformel sektörde çalışmanın yükü nelerden hafif? *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (48), 59-86. [CrossRef]
- Etyemez, F. (2019). *Abdal-Alevilik İlişkisi: Konya merkez Yenimahalle ve Doğanlar mahallesi örneği* (Tez No. 578069) [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Foggo, H. (2018). Yollar, yıkımlar, sınır dışı kovulmalarla geçen yıllar: Çingenelerin iskanı. *KA Dergi*, (8), 33-34.
- Fraser, A. (2005). *Çingeneler: Avrupa halkları*. (İ. İnanç, Çev.). Homer Kitabevi. (Orijinal eserin yayım tarihi 1992)
- Gezici, Z. (2019). *Dom toplumunda toplumsal cinsiyet algısının dönüşümü* (Tez No. 607910) [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (L. Ünsaldı, Çev.). Heretik Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1963)
- Gültepe, M., & Özkan, S. (2017). Bir iletişim biçimi olarak

- evliliğin kültürel, siyasi ve ekonomik unsurları: Giresun örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 25-44. [CrossRef]
- Güneş, F. (2012). Eğitimde zihinsel bağımsızlık. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 3-21. [CrossRef]
- İnan, C. E. (2016). Türkiye'de göç politikaları: İskân kanunları üzerinden bir inceleme. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 10-33. [CrossRef]
- Kaygılı, O. C. (2019). *Çingeneler*. Destek Yayınları.
- Kenrick, D. (2006). *Çingeneler: Ganj'dan Thames'e*. (B. Tırnakçı, Çev.). Homer Kitabevi. (Orijinal eserin yayım tarihi 2004)
- Kesgin, G., Tercanlı, G., Kara, Y., & Sezgin, A. U. (2019). Kaçarak ve kaçırılarak evlenen kadınlar: Niteliksel bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 687-697.
- Kolukırık, S. (2006). Geçmişin aynasında Lozan Çingeneleri: Göç, hatıra ve deneyimler. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, (95), 1-12. [CrossRef]
- Kolukırık, S. (2019). Türkiye'de Rom, Dom ve Lom gruplarının genel görünümü. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (8), 145-154. [CrossRef]
- Marsh, A. (2008). Etnisite ve kimlik: Çingenelerin kökeni. E. Uzpeder (Ed.), *Biz Buradayız! Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadeleleri* içinde (ss. 19-28). Edirne Roman Derneği, European Rights Center, Helsinki Yurttaşlar Derneği.
- Ökten, Ş. (2009). Aşiret, Akrabalık ve Sosyal Dayanışma: Geleneksel Hayatı Yönetme Biçimi, *Aile ve Toplum Dergisi*, 5(18), 99-112. [CrossRef]
- Özbey, İ. B. (2017). Lomlarda kimlik, kültür ve sosyal değişim: Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli örnekleri. *Karadeniz Araştırmaları Merkezi Dergisi*, (56), 25-52. [CrossRef]
- Özkan, A. R. (2010). Çingenelerin kökeni ve Türkiye'de Çingeneler. H. Suver (Ed.), *Bir Çingene yolculuğu* içinde (ss. 9-69). Fatih Belediye Başkanlığı.
- Sezen, L. (2005). Türkiye'de evlenme biçimleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 185-195. [CrossRef]
- Şanlıer, S. (2013). *Hukuki düzenlemeler ışığında Osmanlı Çingeneleri*. Doğu Kütüphanesi.
- Şişman, M. (2007). *Eğitim bilimine giriş*. Pegem Yayıncılık.
- Tacoğlu, T. P. (2011). Türkiye'de gerçekleştirilen geleneksel evlilik çeşitlerinin nedenleri ve evlilikler üzerinde törenin etkisi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 114-143. [CrossRef]
- Taylan, H. H. (2016). Sakarya Roman ailelerinde erken evlilik araştırması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (52), 221-228. [CrossRef]
- TÜİK. (2020). *Çocuk istatistikleri - Demografik özellikler veri seti*. [CrossRef]
- Türk Ceza Kanunu, Madde 230 (2004, Ekim 12). *Resmi Gazete* (Sayı 25611). [CrossRef]
- Uzunöz, M., & Yurdakul, A. (2021). Intersectional challenges in the labor market: The case of Roma women. M. İnce Yenilmez & G. Ş. Huyugüzel Kışla (Eds.), *The economics of gender equality in the labour market* içinde (ss. 172-186). Routledge.
- Yaprak, M. (2015). *Etiketleme kuramı çerçevesinde Çingene etnisitesinde kirlilik ve sosyal dışlanmışlık algısı: İzmir Tepecik örneği* (Tez No. 396082) [Yüksek lisans tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yıldırım, E. (2014). *Geç-Peripatetik Roman bütün işçilerinde ücretli istihdam ve politizasyon deneyimleri* (Tez No. 357529) [Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yoors, J. (2005). *Çingeneler* (H. Alpman, Çev.). Çivi Yazıları Yayınevi. (Orijinal eserin yayım tarihi 1967)

MÜLAKAT LİSTESİ

- Atlı, B. (2017, 16 Temmuz). *Mülakat*. M. Uzunöz, Eskişehir.
- Coşkun, G. (2018, 14 Temmuz). *Mülakat*. Ö. Çaha, K. Aydın, Kocaeli.
- Çarıklıoğlu, Y. (2017, 3 Eylül). *Mülakat*. Ö. Çaha, Antalya.
- Çevik, P. (2018, 18 Şubat). *Mülakat*. M. Uzunöz, Ö. Çaha, Samsun.
- Çeviren, C. (2018, 20 Temmuz). *Mülakat*. Ö. Çaha, K. Aydın, Hatay.
- Çınar, S. (2017, 3 Eylül). *Mülakat*. Ö. Çaha, Antalya.
- Ergüder, M. (2018, 16 Şubat). *Mülakat*. Ö. Çaha, K. Aydın, M. Uzunöz, Samsun.
- Eser, M. (2018, 16 Şubat). *Mülakat*. Ö. Çaha, K. Aydın, M. Uzunöz, Samsun.
- Fikir, G. (2017, 30 Ağustos). *Mülakat*. S. Bağçe, Muğla.
- Gezginci, F. (2018, 27 Ocak). *Mülakat*. Ö. Çaha, Diyarbakır.
- Girgin, D. (2017, 28 Ağustos). *Mülakat*. K. Aydın, Muğla.
- Karataş, M. (2017, 2 Eylül). *Mülakat*. Ö. Çaha, Antalya.
- Karlı, B. (2018, 1 Temmuz). *Mülakat*. Ö. Çaha, K. Aydın, Çanakkale.
- Kocar, G. (2018, 14 Temmuz). *Mülakat*. M. Uzunöz, Kocaeli.
- Odak Grup. (2018, 4 Mayıs). *Odak Grup Çalışması*. M. Uzunöz, Edirne.
- Odak Grup. (2018, 13 Temmuz). *Odak Grup Çalışması*. M. Uzunöz, Kocaeli.
- Özbay, A. (2018, 26 Ağustos). *Mülakat*. K. Aydın, İzmir.
- Padır, M. (2018, 31 Mart). *Mülakat*. Ö. Çaha, İstanbul.
- Sayan, M. (2018, 24 Ocak). *Mülakat*. Ö. Çaha, Diyarbakır.
- Şallı, T. (2018, 4 Mayıs). *Mülakat*. M. Uzunöz, Edirne.
- Teke, Ç. (2018, 20 Temmuz). *Mülakat*. Ö. Çaha, K. Aydın, Hatay.
- Toplar, V. (2018, 21 Temmuz). *Mülakat*. Ö. Çaha, K. Aydın, Hatay.
- Tosun, H. (2018, 3 Temmuz). *Mülakat*. Ö. Çaha, Çanakkale.
- Yalova, A. (2018, 7 Mayıs). *Mülakat*. O. Altınkoz, Y. E. Aksu, A. Yurdakul, Edirne.

Yıldız Social Science Review

Web site information: <https://yssr.yildiz.edu.tr>
DOI: 10.51803/yssr.901983

Orijinal Makale / Original Article

Roman Kadını Gözüyle Erkeklik: İzmir Örneği *Masculinity from the Roma Women's Perspective: The Case of İzmir*

Fatma İlknur AKGÜL^a

^aBağımsız Araştırmacı

^aIndependent Researcher

MAKALE BİLGİSİ

Makale Hakkında

Geliş tarihi: 23 Mart 2021
Kabul tarihi: 31 Mayıs 2021

Anahtar kelimeler:

Toplumsal cinsiyet, kimlik, kadınların algıları, erkeklik, ataerkillik.

ARTICLE INFO

Article history

Received: 23 March 2021
Accepted: 31 May 2021

Key words:

Gender, identity, perceptions of women, masculinity, patriarchy.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili literatürden hareketle İzmir'de yaşayan Roman kadınların gözüyle erkeklik olgusunu analiz etmektir. Çalışmada erkeklik, aile içi kararlara katılım, çocukların eğitimi, evlilik kurumunun belirlenmesi ve toplumsal-siyasal hayata katılım konusunda kadının erkeğe yüklediği rol üzerinden anlaşılmasına çalışılmaktadır. Araştırma, Bergama, Karşıyaka ve Konak ilçelerinde yaşayan Roman kadınları üzerinde gerçekleştirilen nitel bir çalışmaya dayanmaktadır. Araştırma bulgularına göre Roman kültüründe var olan erkeklik, toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden üretilmektedir. Bu sürecin süreklilik kazanmasında kadınların erkeğe bakışı ve erkekten beklentisi de rol oynamaktadır.

Atf için yazım şekli: Akgül, F. İ. (2021). Roman Kadını Gözüyle Erkeklik: İzmir Örneği. *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 75–89.

ABSTRACT

Based on the literature on gender roles, this study aims at analyzing masculinity through the eyes of Roma women living in İzmir. The study attempts to understand masculinity through the roles that women attribute to men in the process of the participation in family decisions, education of children, determination of the institution of marriage and participation in social-political life. The research is based on a qualitative study on Roma women living in Bergama, Karşıyaka and Konak districts of İzmir. According to the research findings, masculinity that exists in the Roman culture is produced through gender roles. The perspective of women and their expectations from men also play a role in the continuity of this culture.

Cite this article as: Akgül, F. İ. (2021). Roman Kadını Gözüyle Erkeklik: İzmir Örneği. *Yıldız Social Science Review*, 7(1), 75–89.

*Sorumlu yazar / Corresponding author

*E-mail: fatakgul@hotmail.com

Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Türkiye, tarafından yayınlandı.

Telif hakkı 2021, Yıldız Teknik Üniversitesi. Bu, CC BY-NC lisansı kapsamında açık erişimli bir makaledir. (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihiyle başlayarak günümüze kadar uzanan toplumsal cinsiyet meselesiyle, bir insan olarak ait olduğumuz beden üzerinden kadınların veya erkeklerin toplumsal kaderleri belirlenmektedir. İnsan olma ve insanlık üzerine gerçekleştirilecek söylemleri oluştururken bile kullanılan insanoğlu kelimesi toplumsal cinsiyetin zihinleri nasıl ele geçirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Oysaki Yılmaz'a (2018, s. 103) göre, Modern Batı felsefesinin siyasal amaçlarının en temel noktasını oluşturan adil bir yaşam ve sosyal düzen, özgüven sahibi özgür bireylerden oluşan bir toplum oluşturmak için oldukça önemlidir. Toplum tarafından yüklenen roller ve oluşan beklentiler altında kadın ve erkek için durum biraz karışıktır. Toplumsal cinsiyet rolleri gereği bireylerin, yalnızca kadın ya da erkek olmalarından dolayı, davranışlarını toplumsal olarak kabul gören kurallar örüntüsüne ve kalıplarına uygun olarak düzenlemesi toplum tarafından beklenmektedir. Bu durum bireyi yaşadığı kültürel yapının çatısı altında belli başlı rol kalıpları ile kendisini kadın ya da erkek olarak tanımlamaya mecbur bırakır. Toplumunda kabul gören değer yargılarının dışında veya bunun dışında aksi yönde davranış sergileyen birey ise damgalanmaya maruz kalarak toplum tarafından marjinal kabul edilir. Toplumsal cinsiyet, kişiler tarafından sonradan toplumla gerçekleştirdikleri sosyalizasyon süreci içerisinde edinilen roldür. Cinsiyet kavramı bireyin kadın ya da erkek olarak biyolojik cinsiyetine dayalı olan yönünü ortaya koymaktadır. Özküraplı'nın (2016) çalışmasında heteronormatif düzene göre cinsiyet kavramı bireyin kadın veya erkek olmasının biyolojik yönü olarak ele alınmaktadır. Kavram bu anlamıyla bireylerin nüfus cüzdanlarında yazan cinsiyeti karşılayarak demografik bir özellik taşımaktadır. Boylu vd.'nin (2016) çalışmasında da cinsiyet kavramı; "Genel olarak bir bireyin biyolojik, fizyolojik ve genetik niteliklerini açıklamada kullanılır," ifadeleriyle söz konusu edilmektedir.

Erkeklik de tıpkı kadınlık gibi toplumsal cinsiyet kimliği edinme süreci içinde erkeğe yüklenen toplumsal cinsiyet rolüdür. Tek tip bir erkeklik modeli bulunmamaktadır. Toplum tarafından erkeğe verilen ataerkil kültürü koruma ve yeniden inşa etme görevi erkeğin hem özel alanda hem de kamusal alan içerisinde kesintisiz yerine getirmekle yükümlü olduğu bir ödevdir. Ataerkil sistemin erkeğe dayattığı erkeklik modeli hegemonik erkekliktir. Erkeklik olgusu, kültürel değer ve kuralların yanı sıra sünnet, evlilik, askerlik gibi olguların etrafında belli davranış kalıpları ve rolleri çerçevesinde sürdürülmektedir. Erkeklik, sürekli başka konular ve değerler hakkında "ne olduğu" ya da "nasıl olması" gerektiği hususunda yorumda bulunma hakkını kendinde görür. Simone de Beauvoir'in İkinci Cins (1949/1993, ss. 14-44) kitabında dile getirdiği gibi, erkek kendi cinsiyetinden söz etmeyip, kendi pozisyonunun irdelenmesini konu dışı bırakmaktadır. Bu davranış

şekli erkeklik için bir "iktidar" durumudur. Toplumda cinsiyetler arasındaki iktidar ilişkileri içinde eril tahakkümün nasıl inşa edildiğini anlamak için hem ailede ve özel alanda gerçekleşen erkek egemenliğini incelemek hem de işgücü piyasalarında, kamusal alanlarda artık doğal kabul edilen iktidar ilişkilerindeki anlamak gerekmektedir. 1980'lerden önce ataerkillik kavramı tek boyutlu bir biçimde incelenmekteydi. 1980'lerden sonra başlayan post-modernizm tartışmaları, feminist tartışmaların içerisinde erkekliğin de kadınlık gibi sosyo-kültürel bir inşanın ürünü olduğu tezinden hareketle tek tip bir erkekliğin değil birden fazla erkeklik halinin olduğu tezlerini öne sürerek ilk erkeklik çalışmalarının öncüsü olmuştur. Avrupa'da özellikle 1990'ların başında ele alınan ve üzerinde tartışılan erkeklik olgusu, Türkiye'de ancak 2000'li yıllarda akademik çalışmalara konu edilmeye başlamıştır.

Çalışma, İzmir'de yaşayan Roman kadınların gözüyle toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden erkeklik olgusunu ve kadınların bunu nasıl algıladığını analiz etmektedir. Bu çerçevede, makalenin ilk bölümünde toplumsal cinsiyet kavramı, toplumsal cinsiyet rolleri ve erkeklik olgusunun kavramsal boyutu ve tarihsel gelişimine odaklanılacaktır. İkinci Bölümde ataerkil sistem ve eril tahakkümün nasıl nüfuz ettiğinin kavramsal çerçevesi incelenecektir. Üçüncü bölümde kimlik kavramı ve toplumsal kimlik oluşumunun üzerinde durulacaktır. Dördüncü bölümde İzmir'de yaşayan Romanları tanıtmayı sağlayacak bilgiler verilecektir. Çalışmanın yöntem bölümünün ardından, Roman kadını gözüyle Roman erkeği ele alınarak, araştırmanın bulgularının açıklanacağı bölüme geçilecektir. Son bölümde de bulgular üzerinden gerçek sonuçlar sunulacaktır.

2. TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMI, TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ VE ERKEKLİK OLGUSU

2.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Toplumsal Cinsiyet Roller

Literatürde biyolojik cinsiyet (*sex*) ve toplumsal cinsiyet (*gender*) kavramları üzerinde yürütülen tartışmalarda kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet rolleri gereği nasıl davranması gerektiği üzerinde zihinlerde oluşan karmaşıklığın giderilmesi önemlidir. Gender kelimesi sosyoloji literatürüne ilk olarak Ann Oakley tarafından sokulmuştur. Oakley "sex" kavramı ile biyolojik olarak erkek ve kadın arasındaki doğuştan gelen ayrımı ortaya koyan cinsiyeti ifade ederken, "gender" kavramı ile de sonradan toplumsal sosyalizasyon içinde kazanılan toplumsal cinsiyeti dile getirmektedir. Oakley'in erkek ve kadının arasında oluşan toplumsal farklılığa ve ayrışmaya dikkatleri çektiği aşağıdaki sözleri ile kavramlar arasındaki farklılığı açıkça ortaya koymaktadır:

Toplumsal cinsiyet bir kültür meselesidir, erkek ve kadınların 'eril' ve 'dişil' olarak sosyal sınıflandırılmasına işaret eder. İnsanların erkek ya da kadın olduğu, çoğunlukla biyolojik göstergelere göre anlaşılabilir. İnsanların eril veya dişil olduğu ise

¹ Heteronormatif düzen: Heteroseksüel eğilimleri dayatan ve sınırlayan ve aynı zamanda bunun dışında kalan her türlü girişimi yasaklayıp cezalandıran bir normlar çokluğunu ifade eden düzendir (bkz. Özküraplı, 2016).

aynı şekilde anlaşılabilir; ölçütler kültürel, yere ve zamana göre değişiklik gösterir. Cinsiyetin değişmezliğini kabul etmek zorunludur, ama böylece toplumsal cinsiyetin değişkenliği de kabul edilmelidir. (Bhasin, 1999/2003, s. 8)

Doğuştan gelen biyolojik cinsiyetin dışında, kamusal ve özel alan ayrımı olmaksızın, ataerkil ideolojinin tahakkümü altında gelişen, toplum tarafından nasıl olması gerektiğine dair kendilerine sürekli rol modeller sunulan, toplum tarafından üretilen bir “kadınlık” ve “erkeklik” durumu toplumsal cinsiyet rollerini oluşturmaktadır.

Toplumsal cinsiyetin oluşmasını sağlayan temel rolleri üç farklı perspektiften ele alabiliriz. Birinci bakış açısına göre, kadın ve erkek arasındaki farkın esas nedeni biyolojik olarak farklı olmalarıdır. Feryal Saygılıgil’in bu yöndeki görüşüne göre: “Kadınların toplumdaki statülerinin erkeklere göre ikincil konumda olmasının sorumlusu bedenleridir” (Saygılıgil, 2016, s. 12). Çocuk doğurmak, çocuğun bakımını üstlenmek ve adet döngüsü gibi biyolojik özelliklerin kadınlarda yarattığı bir takım özel durumlar, kadınların yaşamının kamusal alandan dışlanarak özel alanla sınırlı kalmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu durum nedeniyle kadınların hali erkeğe göre daha az değerli olarak konumlandırılmıştır.

Bu konudaki ikinci görüşe göre, cinsiyet rolleri içselleştirme ve toplumsallaştırma yoluyla öğrenilebilir. Giddens’in şu sözleri bu konudaki görüşleri özetler niteliktedir: “Toplumsal cinsiyet farklılıkları biyolojik olarak belirlenmez, kültürel olarak üretilir. Sözgelimi, küçük bir oğlan yaptığı davranıştan dolayı takdir edilebileceği gibi ‘aferin, sen çok cesur bir erkeksin!’, azarlanabilir de ‘oğlanlar oyuncak bebeklerle oynamazlar!’ (Giddens, 1986/2012, s. 506). Bourdieu (1998/2015) toplumsal cinsiyet rolleri ile cinslerin öğrendikleri bu roller etrafında kendilerini yeniden ürettiklerine şöyle vurgu yapmaktadır:

Kadınları, varlığı algılanan varlık olan sembolik nesnelere halinde oluşturan eril tahakküm, onları daimi bir bedensel güvensizlik, hatta sembolik bağımlılık halinde tutmak gibi bir etkiye sahiptir. Her şeyden önce başkalarının bakışı tarafından var edilir ve o bakış için var olurlar, yani sıcakkanlı, çekici ve el altındaki nesnelere olarak. Onlardan ‘kadınsı’, yani güler yüzlü, sempatik, dikkatli, itaatkâr, ağırbaşlı, ölçülü olmaları beklenir, hatta kendi kendilerini geri plana atmaları... (s. 88)

Toplumsal cinsiyet rolleri kadın ve erkeğe karşı toplumda oluşan beklenti, imaj, davranış, inanç ve yaşam biçiminin toplumsal sosyalizasyon içinde yapılması olduğu için atasözleri ve deyimler aracılığıyla da kuşaktan kuşağa aktararak kendini yenilemektedir. Atasözleri ve deyimler toplumların sosyal ve kültürel yapıları ile toplumsal değerlerini anlamamız için çoğu zaman yol gösterici olmaktadır. Konu bizim toplumumuza ait olan atasözleri ve deyimler üzerinden incelendiğinde, toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden kadın ve erkeklerin rol ve sorumluluklarını açıkça ortaya koyan pek çok yargı içerdikleri görülmektedir. Apay ve Özer’in (2020) bu konudaki çalışmasındaki atasözü ve deyimlerden bazıları ise şöyledir: “Karının bir aklı, erkeğin dokuz aklı vardır,” “Elinin hamuruyla erkek işine karışmak,” “Kalıbının adamı olmamak,” “Erkek yapar koç olur kadın yapar hiç olur” (ss. 1120-1130).

Üçüncü anlayışa göre ise hem cinsiyet hem de toplumsal cinsiyet tamamen toplumsal olarak kurulmaktadır. Bu görüşün temsilcileri toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden toplumsal cinsiyetin inşa edilmediği, bedenlerimizin de sonradan inşa edilebilir olduğunu ya da yeniden üretililebileceğini öne sürerler. Judith Butler cinsiyet olarak ifade edilen biyolojik bedensel farklılığın aslında toplum tarafından belirlendiğine dikkat çekmektedir. Ona göre, biyolojik cinsiyeti oluşturan anatomik özelliklere atfedilen tarihsel ve kültürel anlamlar doğal olmadığından, biyolojik cinsiyet de aslında toplumsal cinsiyettir ve “bir bedeni kültürel anlaşılabilir alanı içinde hayat boyunca niteleyen normlardan biri olacaktır” (Butler, 2014b, s. 9). Butler’in tespitinden hareketle, biyolojik cinsiyetin “doğa” tarafından kuruluşu gibi toplumsal cinsiyetin de “kültür” tarafından kurulduğu varsayıldığında, “biyolojinin değil, kültürün kader haline geldiğini” söyleyebiliriz (Butler, 2014a, s. 8).

2.2. Erkeklik Olgusu

Erkeklik üzerine genel bir tanımlama yapacak olarak: “erkeklerin sahip oldukları biyolojik cinsiyeti gerekçe göstererek toplumsal yaşamda oynamaları gereken rolü, ne hissedip nasıl ifade etmeleri gerektiğini anlatan yönergeler toplamıdır” (Uçan, 2012, s. 262). Cinsiyetler arasında var olan biyolojik farklılıklar toplumsal yapıların oluşması ve şekillenmesinde önemli etkilere sahiptirler. Toplumsal hayatta meydana gelen değişim ve dönüşümler sonucunda erkeklik algısı da toplum yapısında meydana gelen önemli değişim ve dönüşümlere uygun olarak (Tarım Devrimi, Sınayi Devrimi, ideolojiler, teknolojik gelişmeler vb.) yeniden kendini oluşturmaktadır (Çağırkan, 2018, s. 93). Erkeklik algısı farklı dönemlerde farklı kırlmalar yaşayarak değişim ve dönüşüme uğramıştır.

1970’lerin ikinci yarısından itibaren başlayan ve 1990’lardan bu güne bir çok akademisyen, ve araştırmacının ilgi alanı olmaya devam eden erkeklik olgusu üzerine yapılan akademik çalışmalar ile erkeklik çalışmaları toplumsal cinsiyet düzeni içerisindeki yerini almıştır. Disiplinlerarası bir alan olarak erkek ve erkeklik çalışmaları cinsellik, kimlik ve kültür gibi sorunlara odaklanmaktadır. Avustralyalı toplumbilimci R. W. Connell’in 1995 yılında yayınlanan eseri *Masculinities* “Erkeklikler” ile birlikte bağımsız bir çalışma alanı olarak kabul edilmiştir. Connell’den başka erkek ve erkeklik konusunda yapılan güncel çalışmalara Michael Kimmel, Chris Haywood, Mairtin Mac an Ghaill, Tim Hitchcock, Michele Cohen, Jeff Hearn ve Todd W. Reeser gibi araştırmacılar da oldukça önemli katkılarda bulunmuşlardır.

En basit ifadesiyle erkeklik olgusu bir toplumsal cinsiyet kategorisidir. Esasen erkekliği toplumsal cinsiyet içinde bir kategori olarak tanımlamak ataerkil sisteme karşı bir duruştur. 1970’lerin erkeklik olgusu üzerine yapılan ilk çalışmalarında bazı erkekler cinsiyetçi söylem ve politikaların kadınların olduğu kadar erkeklerin yaşamlarında da olumsuz etkiler taşıdığından söz etmeye başlamışlardır. Bu yönde yapılan ilk çalışmalar toplumsal değer ve yapıları dolaylı olarak erkeklerin kendilerinden beklenen toplumsal cinsiyet rollerini sergilemek zorunda kalmalarının, yaşamlarında oluş-

turduğu sınırlama ve zorlamaları ortaya koymaları yönünde gerçekleşmiştir. Marc Feigen Fasteau (1974) *"The Male Machine"* ve Warren Farrell (1975) *"The Liberated Man"* çalışmalarında geleneksel erkek rolünün, erkeklerin ruhsal ve fiziksel sağlığına verdiği zararlar üzerinde durmuşlardır. Erkeklik çalışmalarının ilk öncülerinde hem erkekler hem de kadınlar üzerinden erkekliğin değerlendirildiği ideoloji temelinde bir toplumsal cinsiyet tartışması görülmektedir (Kimmel, 1987b, ss. 9-14).

1980'lerde erkeklik üzerine yapılan çalışmalar, feminist literatürde kadınlık üzerine yapılan çalışmalarda olduğu gibi iktidar ilişkilerinin farklı toplumsal guruplar içerisinde deneyimlerine odaklanmıştır. İlk kuşak çalışmalarda sorgulanmayan hegemonik erkeklik rolü, yaş, ırk, cinsiyet, toplumsal statü üzerinden tekrar sorgulanmaya başlamıştır. Hary Brod (1987) *The Making of Masculinities*, Michael Kimmel (1987a) *Changing Men: New Direction in Research on Men and Masculinities*, Tim Carrigan, Bob Connell ve John Lee (1985) *Towards a New Sociology of Masculinity* gibi çalışmalarıyla yazarlar erkeklik konusuna önemli katkılar sağlamışlardır.

İlk olarak Batı kaynaklı çalışmalarda erkeklik olgusu ele alınmış olsa da Türkiye'de de Deniz Kandiyoti erkeklik konusundaki ilk çalışmasını 1980'lerin sonlarında yapmıştır. Kandiyoti'nin (1988) Ataerkillikle Pazarlık adlı ilk makalesi Türkiye'de erkekliğe ve ataerkilliğe dair bir açıklama getiren ilk çalışmalardan bir tanesidir. Ayşe Gül Altınay (2004) *The Myth of The Military Nation Militarism, Gender, And Education in Turkey* adlı çalışması, Pınar Selek (2008) *Sürüne Sürüne Erkek Olmak* isimli çalışması, Serpil Sancar (2009) *Erkeklik: İmkansız İktidar* isimli çalışmasıyla bu alana önemli katkılar sağlamışlardır. Erkeklik üzerine yapılan çalışmalar Türkiye'de henüz Batı'da olduğu ölçüde gelişme göstermiş olmasa da 2000 yılından sonra akademide yazılan tezlerde ve yapılan derslerle birlikte pek çok alana daha taşınarak kurumsallaşma yolunda başarılı bir ivme göstermektedir (Arık, 2016, ss. 239-244).

3. ERİL TAHAKKÜM VE ATAERKİLLİK KAVRAMLARI

Toplumsal cinsiyeti ve toplumsal cinsiyet rollerini tanımlarken kadın ve erkek arasında yaşanan eşitsiz güç ilişkilerini de göz önüne almak konuyu çözümlmek için oldukça önemlidir. Toplumsal cinsiyete dair roller inşa edilirken, erkek üstünlüğü meşrulaştıran, kadını birey olarak ikincil konumda bırakan bir toplumsal yaşam döngüsünden de söz edebiliriz. Toplumsal yapı içinde kadın ve erkeğin birlikte yer alabileceği bir sistem olan ataerkil sistem, kuralları erkekler tarafından koyulan, kadınların bu kuralları kabul etmek zorunda olduğu kabul edilen, erkelerin kurmuş olduğu ve onlar tarafından işletilen bir düzenin devamının adıdır. Kamla Bhasin (1999/2003), "Ataerkil sistem hem toplumsal bir yapı hem de bir ideoloji ya da erkeklerin üstün olduğunu iddia eden bir inanç sistemidir" (s. 21), ifadeleriyle ataerkil sistem ile ilgili düşüncesini açıklamaktadır.

Michel Foucault'a (2003) göre, "İktidarın işleyişi sürekli olarak bilgi yaratır ve aksi yönde, bilgi de iktidar etkilerine

yol açar" (s. 35). Hakikatlerin ve bilginin üretiminde, dolaşıma sokulmasında ve meşrulaştırılmasında Foucault'un da dile getirdiği gibi, iktidar yaratılmakta ve sürdürülmektedir. Eril iktidar ürettiği bilgi ile erilin iktidarda kalmasını sağlayarak, ürettiği eril karakterdeki söylemleri ile de kendi sürekliliğini güvence altına almaktadır. Erkek egemen kültür, kadınları içlerindeki bireysel farklılıkları görmezden gelen bağımsız birer birey olarak kendini ifade etme imkanları ellerinden alınmış ve erkek egemen kültür tarafından yaratılmış bir "kadınlık" kalıbını çerçevesinde davranmaya yönlendirmektedir. Ataerkil kültürel özellikler gereği, kadına özgü olarak atfedilen nitelikler beden, doğa, duygu, özne, özel, pasif, bağımlı olmak gibi temalar üzerinden aile yaşamıyla sınırlandırılırken; erkeğe özgü kabul edilen nitelikler de akıl, kültür, mantık, nesne, kamusal, aktif, bağımsız olma gibi daha çok toplum, kamu ve siyasal alanı içine alan bir çerçevede tanımlamıştır (Bhasin, 1999/2003, s.21).

Ataerkil sistem mevcudiyetini sürdürebilmek ve pekiştirebilmek adına "kadın" ve "erkek" tanımlarını birbirlerine zıt olarak karşısındakini dışlayacak biçimde oluşturduğu karşıtlık içinde anlamlandırmaktadır. Bu durum, bir tarafın diğer tarafa karşı üstün ve egemen olduğu hiyerarşik bir karşıtlık durumuna örnek oluşturmaktadır. Bu düşünce yapısına göre erkek; akıl, güç, uygarlık ve kültürü temsil ederken, kadın da; beden, duygu, nezaket ve doğa temsili ile zihinlerde yer almaktadır. Bu sebeptendir ki erkek tartışmaya yer bırakmaksızın daha üstün olarak varsayılırken; kadın da korumasız ve zayıf bir canlı olarak kabul edilmektedir. Bu tür düşünceler sebebiyle Berktaş ve Kerestecioglu'na (2004, s. 2) göre kadın, ataerkil sistem içinde tanımlanmış olur: "Bu şekilde kadın bedene ve maddeye indirgenmiş olurken, onunla birlikte doğanın kendisi ve insanın soyunu türetmesi de küçümsenmiş olur."

Simone De Beauvoir, kadının eril iktidarlar tarafından ötekileştirildiğini dile getirdiği şu sözleri ile daima erkeğe göre ikincil konumda bırakıldığını anlatmaktadır; "İnsanlık dediğimiz şey erkeklerden oluşmuştur ve erkek kadını kendi varlığı içinde değil, kendisine göre tanımlar; kadına özerk bir varlık gözüyle bakmaz. Sizin anlayacağınız, kadın, erkek neye karar verirse odur. Erkek öznedir, mutlak varlıktır, kadın ise öteki cins'tir" (De Beauvoir, 1949/1993, s. 17). Kadının varlık sebebi her zaman erkek içindir. Bhasin (1999/2003) çalışmasında Güney Asyalı köylü bir kadınla yaptığı konuşmada kadının ona erkekler ve kadınlar hakkında şöyle dediğini söyler:

Bizim ailelerimizde erkekler güneşe benzer, onların kendi ışıkları var (kaynaklara sahipler, hareket halindedirler, karar alma özgürlükleri var vb.) Kadınlar kendi ışığı olmayan uydulara benzerler. Eğer güneşin ışığı onlara değerse sadece o zaman parlalarlar. İşte bu nedenle kadınlar güneş ışığından daha büyük pay almak için sürekli birbirleriyle rekabet ederler, çünkü bu ışık olmaksızın hayat da yoktur. (s. 23)

Bu sözleri dile getiren Asyalı bir kadın olsa bile, esasında tüm dünyada birçok kültürün ve toplumsal değerlerin nasıl kendini yeniden kurduğunu ve yansıttığını ortaya koyan bir resmi gözler önüne sermektedir. Bu nedenle de patriarkal değerlerin baskın olduğu kültürlerde esas olan erkek

olup, kadınlar her zaman erkeğe göre konumlanmaktadır. Ataerkil sisteme karşı bir mücadelede patriarkal kadınların olduğunu da unutmamak gerekir. Erkek egemenliğinin devam etmesini kendilerine görev edinmiş kadınlara örnek olarak patriarkal sistem içinde gelebildikleri en üst konuma gelmiş olan geçmişte valide sultan, ana kraliçe günümüzde de siyaset ve makam sahibi kadınlar örneğiyle verebiliriz. Kandiyoti'nin belirttiği biçimiyle ataerkil bir pazarlık sonucu, kamusal düzenin devamını sağlamak için özel alan düzenlemesinde ailedeki yetişkin, en büyük erkek bireye tanınan iktidar konumu, aynı zamanda evin de en büyük kadınıyla devam eder. Ailede en büyük kadın olan kaynana, gelini üzerinden için eril hegemonyanın, öğreticisi ve taşıyıcısı olma görevinin sahibidir (Sönmez, 2020).

4. KİMLİK KAVRAMI

Kimlik kavramı, birçok disiplinin kendi çerçevesinden ele aldığı, günümüzde akademik tartışmalara konu olan ve hakkında yazılar yazılan temel bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bilimlerde sosyolojiden antropolojiye, siyasal bilimlerden edebiyata kadar hemen hemen pek çok disiplinin temel alanı haline gelmiştir. Bu sebeple de sayısız kimlik tanımı bulunsa da biz çalışmada konumuz gereği toplumsal kimlik kavramıyla sınırlı bir çerçevede tanımlamamızı yapacağız. Kimlik (identity) kavramı, aynılık ve süreklilik anlamında Latince "idem" kökünden türetilmiş bir kelimedir. Türkçedeki anlamıyla ise "kim" soru kökünden türemiş, zorunlu bir aidiyet, ve hangi kişi olmaya karşılık gelir (Aydoğdu, 2004, s. 117). Türk Dil Kurumuna (1998) ait Türkçe Sözlükte kimlik tanımı; "Toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü," (s. 1324) olarak tanımlanmaktadır. Connolly (1991/1995) göre de kimlik; "Kimlik var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür" şeklindedir (s. 92-93). Amin Maalouf'un (Maalouf, 1998/2017, s. 16) dile getirdiği gibi; "kimliğim beni başka hiç kimseye benzemez yapan şeydir," aslında.

Kimliğin nasıl tanımlanacağı tanımı sorunsalında Madan Sarup (1996) iki türlü bir yaklaşımdan söz etmektedir. İlk yaklaşıma göre, kimlik verili ve durağan olarak kabul edilerek geleneksel bir çerçeveden ele alınarak ırk, cinsiyet ve sınıf bağlamında birbirini tamamlayan bir yapıda kabul edilir. İkinci yaklaşıma göre ise, kimlik inşa edilebilir ve hareketli bir olgu olarak kabul edilir. Siyasal iktidarlarla ulusal kimlikler arasında oluşan ilişkiler göz önüne alındığında kimliğin özellikle inşa edilebilir bir özellikte olduğu görülmektedir. Sütçüoğlu (2009) çalışmasında inşa edilebilir kimlikler hakkında şöyle demektedir: "Ulusal kimlik değişkendir, öznenin ötekilerle güç çatışması sonucu oluşur ve de bu çatışma sürekli devam eder (...) Kimlikler, söylemler tarafından oluşur, ama oluşan olgu bir son nokta değildir çünkü söylemler arasındaki güç ilişkisi devam etmektedir" (s. 275).

Henri Tajfel ile John Turner tarafından 1970'lerin son-

larında birlikte geliştirilen Sosyal Kimlik Teorisi, ile toplumsal kimlik çalışmalarına öncülük edilmiştir (Demirtaş, 2003, s. 123). Tajfel'e göre (1982), toplumsal kimlik; "bireyin benlik algısının, bir sosyal gruba ya da gruplara üyeliğine ilişkin bilgisinden ve bu üyeliğe yüklediği değerden ve duygusal anlamlılıktan kaynaklanan parçasıdır" (s. 2). Toplumsal kimlik geçmişe dönük özelliği dolayısıyla geçmiş toplumların mirasını çeşitli ritüeller, törenler, alışkanlıklar, semboller vs. aracılığıyla günümüze taşıyarak toplumsal hafızaya kaydeder. Bu yönüyle de toplumsal kimlik inşasının uzun vadeli bir sürecin neticesinde oluştuğu da gözlerden kaçmamalıdır. Bilgin (1999) çalışmasında bir sürecin devamı olarak ifade ettiği toplumsal kimliği "belirli bir alanda (territoire) kök salmış birtakım grupların (etnik toplulukların) diğer gruplardan farklarını ortaya koyma, vurgulama talebi," (s. 59) olarak tanımlamaktadır. Özdemir (2001) çalışmasında toplumsal kimlik oluşumunu şöyle tanımlamaktadır:

Bireyin ait olduğu toplumsal çevrenin değerlerine, normlarına, akıl yürütmesine, sanatına, diline, dinine, gelenek ve göreneklerine ve diğer kurumlarına karşı geliştirdiği bir aidiyet bilincini ifade eder. Birey kendi toplumu ve diğer toplumlar arasındaki benzerlikleri, karşıtlıkları, çatışmaları toplumsal kimliğine yüklediği anlam sınırları çerçevesinde tanır ve bu doğrultuda bir eylem stratejisi geliştirir. Birey, toplumsal kimlik aracılığıyla yaşam pratiklerine katılır. Toplumsal kimlik, çoğu zaman, bilinç ötesinde bir işlev yüklenerek bireyin bütün varlığına hükmeder. (s. 108)

Roman kadını ve erkeği de biyolojik yada toplumsal cinsiyet kimliklerinden önce "Roman" gibi olumsuz olarak damgalanmış bir kimliği her zaman üzerlerinde taşımaktadırlar (Goffman, 1963/2014, ss. 29-79).

5. İZMİR ROMANLARI

Dünyanın birçok yerine dağılmış bir biçimde yaşayan Romanların, tahminen 2-3 milyon gibi bir nüfuslarıyla Türkiye'de (Sıfır Ayrımcılık Derneği, 2014), Ege ve Marmara bölgesinde yoğun olarak yaşamakta oldukları düşünülmektedir. Romanlar konuştukları dil bakımından Romlar, Domlar ve Lomlar olmak üzere üç ana gruba ayrılmaktadır. Ege, Marmara ve İç Anadolu bölgelerinde Romların; Karadeniz Bölgesinde Lomların; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde de Domların yaşadığı görülmektedir (Kolukı- rık, 2019). Dil farklılıkları nedeniyle kendi içlerinde ayrışan Roman grupları halk arasında da Poşa, Aşık, Gezgin, Elekçi, Arabacı, Manuş, Mırtıb, Cono, Esmer Vatandaş, Sepetçi, Karaçi farklı isimlerle anılmaktadırlar. Fakat, halk arasında farklı isimlerle anılan bu kimlik tanımı sonuçta Çingene ya da Roman ana kimliği altında birleşmektedir. Çalışmada Çingene kelimesinin yarattığı olumsuz algı (Karlıdağ ve Marsh, 2008; Mischek, 2006, s. 160) ve küçük düşürücü anlamından dolayı Roman kelimesi etnik topluluğu tanımlamak için kullanılmaktadır.

İzmir'de yaşayan Romanlar Nüfus Mübadelesiyle birlikte Türkiye'ye yakın kıyı bölgelerden gelenlerden oluşmaktadır. Mübadele sonucu gelen göçmenler geldikleri yerlerde yaptıkları işler göz önünde bulundurularak Türkiye'de

yerleştirilmişlerdir. Örneğin, Selanik'te tütüncülük işi ile uğraşan Romanlar, Bornova yerleştirilmişlerdir (Kolukırık, 2006, s. 3). Araştırma yapılan mahallelerde de bazı katılımcıların dönemsel işçi olarak bu iş kolunda çalıştıkları tespit edilmiştir. Geçmiş çağlardan beri bereketli topraklara sahip, ılıman iklimiyle yaşamaya elverişli coğrafi koşullara sahip olan ve iş olanaklarının bulunduğu İzmir'de Romanlar uzun yıllardır yaşamaktadır. Bu nedenlerle Romanlar, Ege Bölgesinde yer alan diğer şehirlerden daha fazla İzmir'de yoğunlaşmışlardır (Kılıç, 2017). Bu sebeplerin dışında farklı şehirlerden de İzmir'e göçler olduğu görülür. Bu göçlerin genellikle evlilik ya da boşanma vb. gerçekleşen konularla ilgili olduğu görülmektedir (Kolukırık, 2006, s. 12).

Romanlar toplu yaşama kültürlerini İzmir'de de sürdürerek, hep bir arada, mahalle kültürü içinde yaşamaktadırlar. Yoğun olarak İzmir ve ilçelerinde otuz beş mahallede toplanmışlardır. Genellikle kent merkezindeki mahallelerde yoğunlaştıkları görülmektedir. Konak Belediye Başkanı Sema Pektaş'ın İzmir'de yaşayan Romanlar hakkında verdiği bilgilere göre: "Avrupadaki en yoğun Roman nüfusun yaşadığı ilçe Konak'tır. Nüfusumuz 380 bin, bunun 60-70 bini Roman. 112 mahalle muhtarımız var ve bunların da yaklaşık 20 tanesi Roman" ("İlk Roman Kadın Derneği", 2017). Ayrıca İzmir'in Urla gibi küçük bir ilçesinde bile Roman nüfusun oranının oldukça yüksek olduğu Ozan Uştuk'un (2019) bir çalışmasında da görülmektedir: "Mahalledeki hane sayısı 2012 yılında 86 iken, bu sayının 2013 sayımında 113 ve 2017 sayımında 120 haneye yükseldiği tespit edilmiştir" (s. 88). Ülkemizde etnik kimlik esaslı nüfus tasnif ve kayıt sistemi tutulmadığı² için Roman nüfusuna İzmir'deki sayısını ancak Belediye başkanlarının ya da Roman Derneklerinin ve kanaat önderlerinin bu tür beyanatlarından öğrenmekteyiz: "İzmir'de 300 bin tane Roman yaşamaktadır" (İzmir Romanlar Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, 2013).

Türkiye'nin diğer yerlerinde yaşayan Romanlara göre İzmir'de yaşayan Romanlar toplumsal hayata katılım konusunda daha isteklidirler. Türkiye'nin ilk Roman milletvekili Özcan Purcu 2015 yılında İzmir'den milletvekili olarak seçilmiştir. 2018 yılındaki son seçimlerde de yine Özcan Purcu ile birlikte Türkiye'nin ikinci Roman milletvekili Cemal Bekle de İzmir'den milletvekili olarak seçilmiştir. Bir çok mahalle muhtarıyla birlikte yerel yönetimler çatısı altında belediyelerde belediye meclis üyesi olarak seçilerek görev yapan Romanlar vardır. Fakat henüz Roman kadınları arasında bu tür görevler için aday olan görülmemiştir. Toplumsal cinsiyet rolleri, geleneksel toplum yapıları ve erken yaşta eğitimden kopuş kadınların önünde engel oluşturmaktadır. Roman erkeklerin müzisyenlik, taksicilik, pazarcılık, işportacılık, simit satıcılığı, hurda ve plastik toplayıcılığı işi vb. daha geleneksel işler yaptıkları görülürken, kadınların genel olarak çiçek satıcılığı, seyyar satıcılık, ev temizliği, hurda ve kağıt toplayıcılığı ve gündelik tarım işçiliği vb. işlerle uğraştıkları görülmektedir (Aşkın, 2012, s. 14).

6. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

İzmir'de yaşayan Roman kadınların gözüyle Roman erkeğinin aile içi kararlara ve toplumsal hayata katılım sürecini Roman erkek kimliği üzerinden araştırmaya katılan katılımcıların ifadeleri doğrultusunda incelenecektir. Bu incelemeler niteliksel araştırma yöntemi üzerinden yapılacaktır. Niteliksel araştırmaların ayırt edici ve belirleyici yönü sayesinde üzerinde yeterince keşfedilmemiş konularla ilgili açıklayıcı sonuçlara ulaşılmaktadır (Neuman, 1994/2012, s. 228). Araştırmacının çalıştığı konuyu kendi ortamında objektif bir biçimde sorgulayarak değerlendirmesi, niteliksel araştırmanın bilgiyi anlamlandırma özelliğidir. Bu sebeple araştırma bu yöntem seçilerek yapılmıştır. Araştırmanın katılımcıları ile yüz yüze olacak bir şekilde, daha önceden hazırlanmış ve yarı yapılandırılmış araştırma soruları yardımıyla derinlemesine mülakat tekniği uygulanmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler betimsel söylem analizi yöntemi üzerinden incelenmiştir. Araştırmanın alan çalışmasının kapsamı Romanların, İzmir'de nüfus açısından en yoğun olarak yaşadığı farklı bölgelerden üç ilçe seçilmiştir. Konak ile Karşıyaka merkez ilçe olarak seçilirken, çevreden ise Bergama araştırma kapsamına alınmıştır. Bu ilçelerden farklı yaş ve değişik özelliklere sahip otuz altı Roman kadın ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Araştırmanın alan çalışması Ocak, Şubat ve Mart 2020 tarihlerinde araştırmacı tarafından yapılarak, alan çalışması tamamlanmıştır. Araştırmanın içeriğini zenginleştirmek ve İzmir'de yaşayan Roman toplumu hakkında daha özel ve genel bilgiler edinmek için kadınların dışında üç ilçeden ve İzmir genelinden Roman toplumunu iyi tanıyan Roman kanaat önderleri de araştırmaya eklenmiştir.

Araştırmanın katılımcıları belirlenirken özellikle ilçelerin hepsinden on iki olmak üzere, toplamda otuz altı kadın araştırmaya dahil edilerek, her ilçeden Roman kanaat önderleri ve mahallenin Roman muhtarı da araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Bu katılımcıların dışında da yerel yönetimlerle sıkı teması olan ve İzmir'deki Romanlarla ilgili aktif sosyal ve siyasi çalışmalar yürüten etkili Roman sivil toplum kuruluşlarından iki yönetici de araştırmanın katılımcıları arasına eklenmiştir. Araştırmanın otuz altı katılımcısı kadınlar iken kanaat önderleri erkeklerden oluşmaktadır. Kanaat önderlerinden de İzmir'deki Roman kadınları, Roman erkekleri, genel olarak Romanlar ve Roman Mahalleleri hakkında bilgiler alınmıştır. Fakat araştırmanın bulguları esas olarak araştırmaya katılan otuz altı kadının verdiği bilgiler üzerinden oluşturulmuştur. Araştırmaya katılımcısı kadınlar seçilirken iki aşamadan oluşan bir örneklem tekniği kullanılmıştır. Katılımcı kadınlar 18-29, 30-40, 41 ve üstü olacak biçimde üç farklı gruba ayrıldıktan sonra, her gruptan dört kadın da kartopu yöntemiyle araştırmanın katılımcıları arasına eklenmiştir. Araştırmaya başlamadan önce katılımcılar belirlenirken yapılan bu çalışmanın akademik bir araştırma amacıyla kullanılacağı söylenerek, katı-

² 2012 verilerine göre Türkiye'de toplam nüfusa Roman nüfusun tahmini oranı %3,78 iken, yine de net bir sayıdan bahsedilememektedir. Bu muğlaklık, 1960'lı yıllardan bu yana nüfus sayımlarında etnik veri kaydedilmemesi ile yakından ilişkilidir (bkz. Polat vd., 2019).

lımcıların onayı alındıktan ve karşılıklı güven sağlandıktan sonra baş başa görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın tüm görüşmeleri katılımcı kadınların izinleri alınarak onların bilgisiyle kayıt altına alınmıştır. Alan da yapılan araştırmanın ardından görüşmeler katılımcıların anonim hale getirilerek görüşmelerin deşifre edilmesiyle araştırma incelenmiştir. Katılımcılarla gerek evlerinde gerekse mahallede yapılan görüşmeler sırasında ev halkından veya mahalle sakinlerinden oluşan diğer Romanlar ile de yapılan kayıt harici görüşmeler ve izlenimler çalışmaya daha etkili ve katkı sağlayıcı yönde destek olmuştur. Bu alan araştırması İzmir’de yaşayan Roman kadınları ve Roman erkekleri kapsamaktadır. Araştırma Türkiye’de yaşayan bütün Roman kadınların ve Roman erkeklerin tümünü genelleyecek nitelik taşımamaktadır.

7. ROMAN KADINI GÖZÜYLE ROMAN ERKEĞİ

Romanlar hakkında yapılan çeşitli bilimsel alan araştırmalarından oluşan literatür incelendiğinde Roman kadının toplumsal cinsiyet rolleri gereği yükünü arttıran birçok faktör görünüyor olsa da onlara Roman erkekleri karşısında güç sağlayan pek çok etkenin de olduğu görülmektedir. Toplumsal ilişkilerde kadınların karar alma süreçlerine erkeklerle eşit olarak katılması, ataerkil sistemin yıkılması ve kurallarının zorlanması bakımından oldukça önemlidir. Araştırma sürecinde kendisiyle görüştüğümüz ve saha çalışmasında da destek aldığımız Bergama Romanları Dernek Başkanı Ali İhsan Tunç, bir Roman erkeği ve kanaat önderi olarak Roman toplumunun gelecek nesillere daha iyi koşullar inşa etmek adına Roman kadınının eğitimine verdikleri önemi Roman Gazetesi’ne aşağıdaki sözlerle dile getirmiştir:

Romanlar anaerkil bir toplumdur. Kadınlar birçok alanda söz sahibidir. Eğitim, asıl kadınlar üzerinde daha etkili olacaktır. Çünkü eğitilmiş kadın kendini ve gelişimini takip edebileceği için erken yaşta evlilikler de olmayacaktır. Düzgün kadın, düzgün birey yetiştirir mantığı, biz Romanlarda çok önemlidir. Düzgün bireylerin yetişmesi için de eğitime ilk olarak kadınlarımızdan başlamalıyız. (“Eğitim Olmazsa Olmaz”, 2020)

Tunç bir erkek Roman kanaat önderi olarak yukarıdaki sözleriyle Roman toplumunda kadına verilen önemi ve Roman toplumunu anaerkil bir özellikte nitelendirerek ataerkil sistemin söyleminin dışında bir tavır takınmıştır. Yine bir Roman olan İzmir Konak Tan Mahallesi Muhtarı Tufan Şengül, Roman toplumun başarı ve refahında en önemli görevi kadınların üstlendiğini aşağıdaki sözlerle vurgulamaktadır:

Bizim Roman toplumunda özne anadır. Çocuğu doğuran, büyüten, eğitim hayatına yön veren, evlendiren, sorunlara çare üreten anadır. Bu nedenle Roman kızlarını eğiten toplum kazanır. Bir duvarın harcı ne kadar sağlam olursa duvar o kadar sağlam olur. Toplumun da harcı özellikle Roman toplumunda analardır. Müstakbel ana adayları kız çocuklarına iyi eğitim vermeliyiz. Ondan sonra toplumda sorunlar kendiliğinden çözülür gider. (“Roman Kızını Eğiten”, 2020)

Tabii yukarıda dile getirilen iki görüşte bir Roman erkeğine aittir ve Roman kadınının yaşam koşullarıyla acaba ne

ölçüde uyumaktadır? Gerçekten ataerkil sistem mi yoksa eşit paylaşımlı bir yaşam biçimi mi sürdürülmektedir? Roman kadının gözünden Roman erkeği ile gerçek yaşamdaki durumları nasıldır? Çalışmanın bulguları neticesinde alt bölümlerde bu konuda bir değerlendirmede bulunulacaktır.

8. ARAŞTIRMA BULGULARI

8.1. Çocukların eğitimi konusunda erkeğe yüklenen rol

Araştırmada oldukça dikkat çekici bulunan bir husus Roman erkeklerinin çocuklarının eğitimi konusunda ilgisiz kalmaları olmuştur. Araştırmaya katılan kadınların neredeyse büyük bir çoğunluğunun, eşlerinin çocuklarının eğitimleriyle hiç ilgili olmadıklarını, hangi okulda ya da kaçınıcı sınıfta bile okuduğunu bilmedikleri yönündeki söylemleri durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu durumun altında yatan bir neden de erkek ebeveynin ilgisizliğinin yanı sıra okur-yazar olmamasıdır. Bu da çocuğun eğitimi noktasında erkeği okulla kurulacak ilişkiler ile çocuğun eğitimiyle ilgilenmekten uzaklaştırırken; ebeveynin ilgisiz tutumu çocuğuna da gelecekte yanlış bir rol model olarak miras kalmaktadır (Diktaş vd., 2016, s. 1132; Yaşar, 2017, s. 1250). Erkeklerin bu konuda üzerlerine sorumluluk almaması bu görevi kadına yüklemektedir. Araştırmanın katılımcısı üç çocuk annesi kırk yaşındaki Y. İ. çocukların eğitimleri ile ilgili alınacak kararlar ve yapılacak işler konusunda eşinin kendisine hiç destek olmadığını ifade ettiği sözleriyle tepite vurdu yapmaktadır. Eşinin okuması yazması olmaması nedeniyle çocukların eğitimleri konusunda kendi üzerine hiçbir biçimde görev ve sorumluluk almadığını söylemektedir. Katılımcı tüm sorumlulukları kendi başına yerine getirmek zorunda kaldığını aşağıdaki sözlerle dile getirerek bu konuda yapılan tepite katkı sağlamaktadır:

Eşim ‘Çocuğum siz okuyun bak biz kaç yaşındayız bir işimiz yok, sigortamız yok’ diye söyler ama... öteki türlü hiç yardımcı olmaz bana. Hiç demez ki öyle müdür çağırılmış, öğretmen çağırılmış ben bir okula gideyim diye. Y., okuldan aradılar sen git der. Erkekler ne işe yarar bilmem ki...

Bir diğer katılımcı olan İ. K. “Eşime sorsan çocuklarının nerde okuduğunu, ne okuduğunu bile bilmez” sözleriyle tepiti desteklemektedir. Katılımcı S. A. da diğer katılımcı gibi eşinin ilgisizliğinden yakınırken, bazı huy ve davranışlarını onaylamadığını dile getirerek, çocuğunun eğitimine eşinin bu olumsuz davranışlarının kötü etki yaptığından bahsetmiştir. Katılımcı S. A’nın bu yöndeki sözleri şöyledir:

Babası da öyle dışarılara gitmekten hovardalık yapmaktan ilgilendi. Babanın da biraz ilgilenmesi lazım değil mi çocuğuyla. Baba da ilgilenmeyince çocuk da arkadaş peşine, bilmem ne peşine düştü kaçtı gitti ve bu hale geldi. Tek taraflı olmuyor, babanın da çocuğuyla ilgilenmesi lazım.

Roman çocukların eğitimi konusundaki ilgisizliğin, eğitimdeki başarılarını olumsuz yönde etkilediği başka araştırmacıların çalışmalarında da tespit edilmiştir (Diktaş vd., 2016, 1132). Katılımcı kadınlar genel olarak, eşlerinin ilgisiz kaldığından yakınmaktadır. Katılımcılardan E. K. bu sebeple de çocukların eğitimlerini yarım bıraktıklarını tek

başına üç çocuk ile baş etmenin çok zor olduğunu, “Büyük oğlan okumak istemedi. Kızı zor yediye kadar yolladım, diplomasını zor aldırđım. Küçük oğlan da yedide bıraktı okulu. Bu sene gitmedi hiç okula” ifadeleriyle dile getirmiştir. Özellikle de erkek çocuklarının eğitimlerini yarım bıraktıklarını, babalarının ilgisizliğinden dolayı erkek çocuklara söz geçiremediğinden dert yanımıştır. Kız çocuk ise anne yanında evde daha çok vakit geçirdiğı ve anne ile daha iyi bir bağ kurduğı için zor da olsa lise eğitimini tamamlamıştır. Fakat erkek çocuklar babayı örnek alarak ve eğitimlerini yarım bırakmışlardır. Çocuklarının eğitim alması konusunda oldukça hevesli olan Roman kadınları eşlerinin kayıtsız davranması nedeniyle çocukların eğitimi konusunda başarısız kalmaktadırlar. Katılımcılardan bir başkasının bu konudaki deneyimi tespiti desteklemektedir. Katılımcı N. Y. eşinin kendisine yeterli desteğı sağlamaması nedeniyle çocuklarına yeterli eğitimi aldırmadığını aşağıdaki şu ifadelerle anlatmaktadır:

Babaları hiç ilgilenmedi. Baba parayı getirir verirdi bana. İçki içerdi sadece, çocukların hangi okula gittiğini bile bilmezdi. Ben bunları okutacağım, müzisyen yapmayacağım dedim. Bir meslek sahibi olsun dedim. Her şeye ben koştum. Ortaokul, liseye kadar onları okutturdum. En büyük oğlumu, Ege Üniversite Güzel Sanatlar okuluna kadar okuttum ama yarıda bıraktı.

Roman çocuklarının eğitimlerini yarıda bırakmalarının başında ekonomik yetersizlikler, çocuğı karşı ilgisizlik, aile içi problemler, sosyalleşme süreci, diğer öğrenciler ve öğretmenleri tarafından dışlanma gibi faktörlerin rol oynadığı çeşitli çalışmalardan anlaşılmaktadır (Aydın vd., 2019, s. 208). Kısacası, çocukların eğitim alması ve yarıda kesmesi noktasında en büyük uğraşı ve çabayı Roman kadınların gösterdiği, Roman erkeğinin kayıtsız kalması sebebiyle de bu çabanın sorunun üstesinden tek başına gelmeye yetmediğı anlaşılmaktadır.

8.2. Kız Çocuklarının Eğitimi Konusunda Ataerkil Tutumlar

Roman toplumunda var olan ataerkil yapının kız çocuklarının eğitimi konusundaki kararlarda nasıl tezahür ettiği konusu makalenin yedinci başlığında da ifade edildiğı üzere oldukça merak edilen bir durumdur. Umur Aşkın'ın (2011) İzmir Romanları üzerine yaptığı doktora tez araştırmasında tespit ettiği aşağıdaki hususlar, Romanlar arasında kız çocuklarının eğitimi noktasında karşılaşılan ataerkil baskıyı açıkça göstermektedir:

Kız çocuklarının ve yetişkin kadınların geneli için geçerli olan örğün eğitime katılımda ve sürdürülmesinde ortaya çıkan bulgular, bu durumun nedenlerini sorgulattı. Sorgulama 10 sonucunda, Çingene/Roman toplumunda kız çocukları üzerinde, kadınların yeniden üretim özellikleri üzerinde geçmişte yoğun olarak varolan ataerkil baskıya yönelik söylemler bulgulandı. Kız çocuklarının belirli ölçülerde denetim altına alınmasına yol açan bu ataerkil baskı, onların okuldan uzak tutulmalarına yol açmıştır. Baskı, çocukluktan genç kızlığa geçişte daha yoğundur. (s. 101)

Araştırmanın buguları da Aşkın'ın araştırmasının bulgularıyla aynı doğrutudadır. Araştırma katılımcılarından genç bir kadın olan G.T.'nin deneyimleri, ailesindeki erkekler tarafından kendisinin eğitimi ile ilgili kararda eril baskının

nasıl gerçekleştiğinin iyi bir örneğini oluşturmaktadır. Her iki abisinin de lise mezunu olmalarına rağmen kendisinin eğitimini tamamlayamadığını ve yarıda kesmek zorunda bırakıldığını, “Okula devam etmeyi istedim, hem de çok istedim. Ama ağabeyim izin vermedi. ‘Biz okuyoruz, görüyoruz. Okula diye çıkıyorlar... Okumak yok,’ dedi. ‘Yollamam,’ dedi bir daha demedi” biçimindeki ifadeleriyle dile getirmektedir. Katılımcı bu sebeple kendisini bir boşlukta hissederek çareyi ancak evlenmekte aradığını anlatmaktadır. Evliliğinde de aradığı mutluluğı bulamayarak eşinden ayrılmıştır. Anne ve babanı da erkek çocuğın isteğı doğrultuda hareket ederek katılımcıya destek olmamaları ailedeki erkek egemen yapıyı gösterir. Katılımcının sözleri erkek otoritesinin baskın olması nedeniyle eğitimden kopartılarak bir bakıma evlenmeye yönlendirilen genç bir kadının sitemini oluşturmaktadır.

Başka bir katılımcı olan 23 yaşındaki Y. B. de diğer katılımcı G. T. yaşadıklarına benzer olarak ortaöğretimini bitirdikten sonra abi baskısı nedeniyle eğitimden kopartılmış diğer bir Roman kadındır. Genç katılımcı eğitimden koparılması dolayısıyla duyduğu üzüntüyü ve eğitimin yarım kalmasından dolayı yaşadığı pişmanlığı belirtmektedir. Diğer katılımcıdan farklı olarak annesinin eğitimine devam etmesini ve bir meslek sahibi olmasını çok istediğini, fakat oğlunun keskin itirazı karşısında durmadığını ve onun dediğini yapmak zorunda kaldıklarını belirttiğı aşağıdaki sözler tespite destek sağlamaktadır:

Ortaokul bitti. Liseye de başladım, lisede birinci sınıfta kalınca tekrar yapamadım. Ağabey'im de kısıtladı beni. Okula gitmemi istemedi, ağabeylik yapmak istedi bana. Bir tartışma oldu aramızda. Ondan sonra ben sinirlendim, okulu bıraktım. Kendisi okulu hiç sevmezdi zaten. Annem çok istedi gitmemi, okumamı çok istedi.

Diğer bir katılımcı 21 yaşındaki B. K., gideceğı üniversite hakkında ve tercih edeceği meslek kararının alınmasında son kararı babasının verdiğinden bahsetmektedir. Katılımcının yapmak istediğı meslek farklı iken babasının vermiş olduğu karar ile şu andaki mesleğini seçmek zorunda bırakıldığını dile getirdiğı aşağıdaki sözler tespite katkı sağlamaktadır:

Ben çizime daha yatkınım, görsel sanatlarla ilgili bir şeyler istiyordum. Fakat babama ‘Bırak, biraz da kendi istediğı olsun’ demesine rağmen sözü geçmedi annemin. Babam kesinlikle çok net olarak ‘Hayır, olmaz!’ dedi. Babamın sözü geçti. Beni mesleğime yönlendiren tamamen babam oldu. Ben hiç hemşirelik düşünmüyordum, aklımda bile yoktu.

Özetleyecek olursak, aile içi kararlar alınırken özellikle de kız çocuklarının eğitimi konusunda bir takım kararlar verilirken katılımcıların ifadelerinden de anlaşıldığı üzere ataerkil sistemin kuralları geçerli olmuştur. Aile içinde kadının rolü çok değerli ve kutsal sayılırken, kadının alacağı eğitim nedeniyle ev dışında bulunmasını erkek hegemonyası baskılamakta ve izin vermemektedir. Örneklerde görüldüğü üzere eril tahakküm hakim gelmektedir.

8.3. Evlilik Kararının Alınmasında Erkeğe Yüklenen rol

Roman toplumunda kadının yeri oldukça önemlidir. Hatta Roman kadını Roman kimliğinin geçmişten günümüze taşıyıcısıdır. Kendisi de bir Roman olan Sıfır Ayrım-

cılık Derneği Başkanı Elmas Arus, Roman kadınların “evi ayakta tutacak kişi olarak” tüm sorumlulukları yüklediğini şu sözlerle anlatmaktadır: “Evide eklemek yoksa kadın gider dilenmeye, hurda toplamaya. Roman toplumu için kadın evi ayakta tutacak, evin gelirini sağlayacak, evin namusunu koruyacak, çocukların anası olacak kişidir. Roman Toplumunun geleneksel rollerinin taşıyıcı olan kişidir” (Tok, 2020).

Kendi toplumu içinde değer gören Roman kadını evlilik kararını verirken, gelecekte kuracağı yuvasında eş seçimini nasıl yapmaktadır? Kültürel değerler gereği Roman kadına yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle Roman erkeği eş seçiminde bulunurken bu değerlerin etkisi altında kalmaktadır. Kendisine seçeceği eşten beklentileri de bu doğrultuda gelişmektedir. Özgür Uçum (2008) Kocaeli Romanlarının evlenme geleneğini incelediği tez çalışmasında da kadınların önemine vurgu yapmaktadır. Roman toplumunda “namus” değeri kadın üzerinden tanımlanmaktadır. Kadının kocasına sadık olması Roman kültürünün önemli bir değeridir. Tülin Bozkurt (2004) çalışmasında bohçacılık yapan Roman kadınların namus konusunda dile getirdiği şu sözlerle: “Bohça satmaya gittiğimizde üç kat şalvar giyedik, başımıza bir şey gelmesin diye,” kadınlardan beklenenlerin onların hayatlarındaki etkisinin anlatılmaktadır. Kültürel değerler Roman kadınları için içselleştirilmiştir ve bu kadınlar eşlerinin her türlü hizmetini yapmakla kendilerini sorumlu görerek, erkeğe sadık kalmaktadırlar.

Araştırmanın katılımcılarından İ. K. ailesinin kendisini varlıklı ve kendisinden yaşça büyük başka birisiyle evlendirmek istemesi üzerine hemen kendisine başka bir eş aradığından söz etmiştir. Bu süreçte de şimdi eşi olan erkeği kendisine uygun bularak tavlamiştir. Katılımcının eşini nasıl seçtiğini ifade ettiği sözler şöyledir: “Babanızı ben ayarttım, kaçırdım diyorum. Çocuklar da sorduklarında anneni ben kaçırmadım ki annen beni kaçırdı diyor.” S. K. isimindeki bir başka katılımcı da eşini kendisinin seçtiğini ve ailesinin yaşlarının küçük olması nedeniyle evliliklerini onaylamaması üzerine de eşine kendisini kaçırmaması söylemiştir. Katılımcının şu ifadeleri: “Severek evlendik hatta biz iki kere kaçtık, ben istedim kaçmayı. On beş yaşındaydım evlendiğimde”. Bir diğer katılımcı olan Y. İ. oldukça küçük bir yaşta olmasının rağmen kiminle evleneceğini kendisi seçerek evliliğini kaçarak yapmıştır. Eşiyle aralarında büyük bir yaş farkı olsa da eşini buna ikna etmiş ve onunla kaçarak evlenmiştir. Katılımcı bu deneyimini şöyle dile getirmektedir: “Ben on dört yaşındaydım, çok küçüktüm. O da yirmi dört yaşındaydı. Kayınpeder istemeye geldi ama babam kesinlikle vermem dedi. Benim eşim o zaman evliydi, nikahlı bir de çocuğu vardı öteki kadından. Ben kaçtım, o da kaçırdı.”

Roman toplumunda sosyalleşme mahallede gerçekleştiğinden kız ve erkek çocuklar sokakta birlikte rahatça büyümektedirler. Bu yapı gereği ergenlik çağına geldiklerinde de erken yaşlarda cinsellikle tanışarak, erken yaşta evlilikler oluşmaktadır. Roman toplumunda kadına verilen önem dolayısıyla kız çocukları eşlerini rahatlıkla seçebilmektedirler. Aileler çocuklarının eş seçimlerine çoğunlukla müdahalede

bulunmamakta ve tercihi onların kendi kararlarına bırakmaktadırlar. Öznur Yaşar’ın (2017) İstanbul’da Romanlarla ilgili yaptığı bir saha çalışmasının bulgusu ailelerin tutumuyla ilgili tespiti desteklemektedir. (s. 1249). Araştırmanın katılımcılarından F. M. eş adayları arasında seçim yaparken babasının tercihi kendisine bıraktığını söyle anlatmaktadır: “Yemin ederim ki abla sana, ‘Hangisini istiyorsan ona verelim seni kızım, senin kararın’ dedi babam.” Genellikle küçük yaşlarda yapılan evlilikler Roman toplumunda oldukça yaygındır. Hatta bazı bölgelerde kaçarak evlenme de normal bir davranış olarak görülmektedir. Taylan’ın (2016, ss. 221-228) çalışmasında elde ettiği bulgulara göre Romanlar içinde erken yaşta yapılan evlilik oranı yüzde 34,3’tür. On beş yaş ve altındaki yaşlarda evlenenlerin oranı yüzde 13,6 iken; on altı, on yedi yaş aralığında evlenenlerin oranı ise yüzde 20,7 olarak bulunmuştur. Araştırmanın diğer bir sonucuna göre erken evlilik yapanların yüzde 52,4’ünün evliliklerinde başlık parası ödediği tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan kadınlar ile yapılan görüşmelerde başlık parası verme ya da alma adetinin İzmir Romanlarının bazı gruplarının arasında halen sürmekte olduğu tespit edilmiştir. Bu adet ile kadın babasının belirleyeceği bir bedel üzerinden evleneceği erkeğe verilmektedir. Başlık parasının ödemesi bazen nakit paradan başka, altın, ev, bahçe, canlı hayvan vb. olarak da yapılmaktadır (Fidan & Yeşil, 2018, s. 154). Duby ve Perrot’a (1992/2005) göre, “Bir kadın her zaman başka bir erkek tarafından kocasına verilir.” (s. 10). Feminist bir psikolog olan Juliet Mitchell (1971) erkeklerin kadınları değiştirdiği benzer sistemleri ifade etmek için ataerkillik kelimesini kullanmaktadır (s. 24). Kadınların ikinciliği üzerinden süren ataerkil düzende kadının evliliğinden başlık parası almak da sistemin bir parçasını oluşturmaktadır. Zaten evlilikle birlikte kadın da erkeğin evine gitmektedir. Roman toplumunda da aileler evli erkek çocukları ile birlikte aynı evde yaşadıkları için ataerkil yapı kendini sürdürmeye devam etmektedir. Katılımcılardan Y. İ. ailesinin kendisiyle evlenmesine karşılık olarak eşinden yüklü bir miktarda başlık parası aldığını ve bu parayı da evdeki erkek çocukları için kullandıklarını aşağıdaki şu sözlerle belirtmektedir:

Babam demiş o zaman parasıyla otuz bin lira. Abim vardı, abalarım vardı, en küçükleri benim. Babam benden başlık parası alıyor, abime iki katlı ev alıyor başlık parasıyla. Düşün yani bugünün parasıyla otuz milyar mı üç yüz milyar mı bilemiyorum.

Diğer bir katılımcı olan E. K. evliliklerde başlık parası adetlerinin olduğunu, kendi evliliğinde de, kız ve erkek çocukları evlenirken de, kardeşlerinin evliliğinde de herkesin mutlaka başlık ödediğinden söz etmiştir. Katılımcı: “Başlık verilir de alınır da, bizde adettir. Ben evlenirken de ailem aldı, ben de bütün çocuklarımda verdim.” Araştırmanın en genç katılımcılarından biri olan S. M. evliliğinde de ailesi daha üç yıl önce on beş bin lira başlık parası almıştır. Başlık parası adeti bugün de Romanlar arasında devam etmekte olan bir uygulamadır.

Özetleyecek olursak; Roman toplumunda evlilik kararının alınmasında erkeğin kadına uyumlu hareket ettiği görülmektedir. Evlilik gibi hayatı ve geleceği etkileyen önem-

li bir kararın verilmesi konusunda Roman kadını Roman erkeğinden daha etkindir. Katılımcıların da ifadelerinden anlaşıldığı üzere kadın eşini kendisi belirlemekte, aile onaylamadığında da kaçmayı genellikle kadın istemektedir. Aileler eş seçimi konusunda çoğunlukla tarafsız davranmakta, tercihi evlenecek bireyler yapmaktadır. Roman erkeği kadının istediğine uygun davranmaktadır. Eşlerin seçiminde gösterilen eşitlik evlenecek kızıdan babasının başlık parası istemesi ile değişmektedir. Toplumsal değerler ve ataerkil yapı evlenecek kadın için erkekten bir bedel ödemesini beklemektedir. Günümüzde bile bu adetin uygulanmasının, toplumsal cinsiyet rollerinin ve ataerkil yapının Roman erkekten olan beklentisini göstermektedir.

8.4. Oturulacak Mekanın Seçilmesi Kararında Erkeğe Yüklenen Rol

Suat Kolukırık'ın (2006, s. 12) İzmir Romanları üzerine yapmış olduğu bir saha çalışmasındaki bulgularına göre, "Gelini eve alma geleneği"nin günümüzde de İzmir'de yaşayan Romanlar arasında halen sürmekte olduğu tespit edilmiştir. Evin en küçük erkek çocuğunun aile evinde anne babayla oturması geleneğinin Kolukırık'ın tespitinde de olduğu gibi halen İzmir Roman toplumunda sürmekte olduğu araştırma katılımcılarının ifadelerinden anlaşılmaktadır. Kalabalık aile yapısı ve aynı mahallede birlikte yaşama kültürüne sahip Romanlarda kayınvalide yanında oturmak doğal bir yaşam biçimi olarak görülmektedir. Katılımcılardan E. K. şu sözleri ile, "Bir yeni gelin dedin mi kaynanasının yanına gelir... bu senelerdir bizde böyledir" tespiti katkı sağlarken; başka bir katılımcı İ. K. da şu sözleriyle, "Benim semtimde herkes hep kaynana yanında oturuyordu bu yüzden yadırgamadım, ben de kayınvalidemin yanına gelin gittim" evlendikten sonraki yaşanılacak mekan anlayışını anlatmaktadır. İzmir Romanları arasında patrilokal evliliklerin³ yaygın olduğu sıklıkla görülen bir davranıştır. Evlendikten sonra kaynanadan ayrı bir yaşam düşünmek de kültürel değer yargıları nedeniyle ayıp olarak kabul edilmektedir (Akgül, 2021a, s. 235).

Roman toplumunda yaşlıların huzur evlerin bırakılması ya da gönderilmesi durumu karşılaşılmayan bir durumdur (Çetin, 2014, s. 94). Ailedeki yaşlılara saygı ve büyük önem verilmektedir. Erkek çocuklarından bu sorumluluğu yüklenmesi beklenmektedir. 14 yaşında eşiyile kaçarak evlenen araştırmanın katılımcılarından biri olan Y. İ., eşinin ailedeki en küçük erkek çocuk olması sebebiyle ayrı bir eve çıkmalarının mümkün olmadığını anlattığı sözler bu konuda ki tespiti desteklemektedir: "Bizim Romanlarda evin en küçük erkek çocuğu demek anneye babaya bakmak demek, sahip çıkmak demek, hastalıkta ona destek olmaktır. Ben bunu biliyorum, bu yüzden eşim ailesinden ayrılamazdı". Diğer bir katılımcı E. H. de önceki katılımcı Y. İ. sözlerini destekleyerek bu geleneğin günümüzde de Roman toplumunda devam ettiğini anlatır: "Bizim geleneklerimizde kayınvalide yanına geliniyor. Eğer tek erkeksen veya en son erkeksen, genellikle kayınvalide yanına gelir." Anne baba ve

çocuklardan oluşan çekirdek aile yapısının Roman toplumunda da görülmesine rağmen, çok tercih edilmeyen bir yaşam biçimi olduğu, aile büyükleriyle birlikte geleneksel yaşamın hüküm sürdüğü görülmektedir.

Özetle Roman toplumu, ataerkil aile yapısını oturulacak mekanın belirlenmesinde açıkça göstermektedir. Evlenen kadın erkeğin evinde onun ailesi ile birlikte yaşamak zorunda bırakılmaktadır. Kadının tercihi ve fikri kültürel nedenlerden dolayı öncelikli değildir. Gerek ekonomik nedenler, gerekse kültürel yapı geleneksel ataerkil aile yapısının yaşanılan mekanda egemen biçimde sürmesini sağlamaktadır.

8.5. Sosyal Yaşamda Kadın Bedeni Üzerinde Erkeğin Rolü

Toplumsal hayata katılım bireylerin diğer insanlarla ve toplumla iletişim sağlaması bakımından oldukça önemli bir araçtır (Brodie vd., 2009/2011). Tüm dünyada Romanlar genellikle belli mahallelerde bir arada yaşamlarını sürdürmekte oldukları için toplumsal hayata katılım yöntemleri de kendilerine özgü bir yapı taşımaktadır. Alper Yağlıdere'nin (2007, s. 18) İzmir'de yaşayan Romanları kentsel mekanın kullanılması açısından incelediği tez çalışmasında da söz konusu yaşam biçiminin sürmekte olduğu tespit edilmiştir. Roman mahalleleri ve bir arada yaşama alışkanlığı konusunda yapılmış başka akademik çalışmalarda da Türkiye'de de Romanların yaşadığı kentsel mekanların farklı olmadığı görülmektedir (Aydın vd., 2019; Fırat & İlhan, 2019). Duygu Gökçe'nin (2015), "Roman mahalleleri kent içinde izole, içe kapalı bir 'adacık' şeklinde konumlanmaktadır" tespitinde bulunduğu Roman mahallelerinin kentlerin içindeki yapısını ortaya koyan çalışması, Romanların toplumun diğer kesiminden ayrılarak kendi içlerine kapalı bir yaşam sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. 1934 yılında çıkarılan İskan Kanunu da bu yaşam şeklinin yerleşmesinde etkisi büyüktür (İskan Kanunu, 1934). Ulaş Karan'ın (2017, s. 12) da Uluslararası Azınlık Hakları Grubu ve Sıfır Ayrımcılık Derneği için hazırladığı raporda ortaya koyduğu tespitlerinde 'Roman Mahallesi' gerçeği ve 'bir arada yaşama kültürü' ne vurgu yapıldığı açıktır. Araştırma sahasında da mahalle ortamında içe kapalı, ataerkil bir yaşam şeklinin sürdürdüğü tespit edilmiştir.

Geniş aile özelliklerinde büyükanne, büyükbaba, gelinler, damatlar, kardeşler ve torunların hep birlikte aynı evde yada mahallede yaşadığı kalabalık ortam Romanların toplumsal hayata katılımında erkek ve kadına farklı toplumsal cinsiyet rolleri yüklemektedir. Kadınlar ev ve çocuklarla ilgili tüm sorumluluğu üstlenirken bir de erkeğin işi olmadığı zamanda da evin geçimi için gereken parayı kazanmak sorumluluğunu almaktadır. Poşa olarak bilinen bir Roman grubu arasında yaygın olarak söylenen şu sözle Roman kadınlarının ailenin tüm yükünü üstlendiklerini açıkça görmekteyiz: "Eşeğe Poşa karısı olur musun diye sormuşlar, üç gün yemek yememiş" (Bozkurt, 2004, s. 87). Bozkurt'un bu sözü erkeklerin kadına oranla daha az sorumluluk yük-

³ Patrilokal evlilikler, evlenen kadının, erkeğin ailesiyle birlikte yaşamaya anlamına gelmektedir

lendiğini düşündürmektedir. Barış Aksu'nun (2006, s. 45) İzmit Romanlarının Sosyo-Ekonomik ve Aile Yapısının Ko-caeli Kent Kültüründeki Yeri konulu bir saha çalışmasının sonuçlarına göre de, "Araştırma sonuçlarımıza göre hane bütçesine en fazla katkı sağlayanlarda %56,9 oranla eşler olduğunu görmekteyiz" sonucuna ulaşılmıştır.

Kadınlar aile bütçesine büyük ölçüde katkı salıyor ol-salar da genellikle kendilerine özel bir masraf ya da harca-ma yapamamaktadır. Kişisel bakımları için özel bir bütçeye sahip değillerdir. Araştırmaya katılan katılımcı kadınlar eşlerinin kendilerine göre daha bakımlı, süs ve giyim ku-şam konusunda daha dikkatli ve titiz davrandıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcı İ. K. bu tezi şu sözlerle desteklemek-tedir: "Eşim çok bakımlıdır, ben bakımlı değilimdir. Çok sever eşim süsü. İki çocuğuma da baksan eşimin yanında giyim kuşam konusunda pasif kalırlar. Ben de yok öyle şey-ler. Hiç kendime öyle bu yaşma kadar kuafördür, saçımı yaptırmaktır, veya bir bakımdır, kremdir, hiç yaptırmadım." Genç bir katılımcı olan B. K. Roman kadının yükünün ağır-lığından ve imkanlarının yetersiz olmasından dolayı sade bir yaşam sürdürdüğünü aşağıda şöyle ifade etmektedir:

Normal yaşamda çok sadeyiz. Bizim kadınlarımız biliyorsunuz süslenmez, giyinmez, hani hiçbir sosyalleşme yok. Ben ken-di annemden örnek biçeyim mesela. Diyorum ki 'Anne dibin gelmiş, beyazların çıkmış, 'Uğraşamam şimdi, işim var, yemek yapacağım. okuluna gitmem lazım. Onu yapmam lazım, bunu yapmam lazım. Kendine zaman ayırmıyor asla.

Yaşadıkları kapalı toplumsal yapı Roman kadının hayatı üzerinde bir baskı unsuru oluşturmaktadır. Kadın toplum-sal hayata katılım sağlarken kendine özenli ve bakımlı dav-randığında erkek hegemonyası altında kalarak olumsuz bir düşünce yapısıyla yargılanmaktadır. Dolayısıyla Roman ka-dınları hane dışında toplumsal hayata katılımında erkek ege-men yapının baskısı altında kalmaktadır. Katılımcılardan biri olan S. A. Roman toplumunda kadının sosyal yaşamda rahat hareket edemediğini ve erkeklerin baskısı altında gi-yim kuşam dahil olmak üzere pek çok davranışlarını kont-rol etmek zorunda olduklarını aşağıdaki şu sözlerle dile getirmektedir:

Severim ben de giyineyim, süsleneyim. Ama bizim burada süslenemiyorsun. Buradaki erkekler çok yanlış düşünüyorlar. Giyindiğin zaman çok kötü, kötü şeyler söylüyorlar arkandan. İşte bak bu yaştan sonra azdı derler, böyle düşünürler hemen bizim burada. Hiç giyinemiyorum, rahat gezemiyorum. Saçı-mı açmak isterim açamam, 'Azdı şu kadın bilmem ne...' öyle düşünürler. Makyaj yapıyorsun, kahvenin önünden geçiyorsun erkekler böyle arkandan bakıyorlar, kötü düşünüyorlar hemen senin hakkında.

Araştırmanın genç katılımcılarından olan S. M. de di-ğer katılımcı gibi kadınlar üzerinde erkeklerin kurmuş ol-duğu baskıdan şikayet etmektedir. Katılımcıların bu yönde-ki ifadeleri Roman erkeklerin kadınların giyim kuşamları konusunda hegemonik bir tutum sergiledikleri sonucunu doğrulamaktadır. S. M. dışarı çıkarken rahat giyinmediği ve rahat hareket edemediğini dile getirdiği sözlerle tespiti vurgulamaktadır. "Kıyafet konusunda de çok baskıcı Ro-man erkekleri. Pantolon giymek çok ayıp karşılanıyor, hele hele tayt giymek, tamamen o... oldu diye algılanır. Sadece

polar eşortman altı ve terlik giyebilirsin bir yere giderken. Bak dışarıda bütün Romanlar öyle giyinir." Tok'un bir ça-lışmasında İstanbul'da Roman bir kadınla gerçekleştirdiği diyalog şöyle devam etmektedir:

Kuştepe'de hurda toplayan 28 yaşındaki bir kadına, 'Ne kadar güzelsin, kendine niye bakmıyorsun?' dedim; 'Abla niye baka-yım, dört çocuk var, kocam hapiste, kaynım yan evde bekar. Hurdaya gidiyorum, elin adamı elli tane laf atıyor. Kendimizi kirleterek, çirkinleştirerek gidiyoruz ki başımıza bir şey gelme-sin' dedi.

Araştırmanın genç katılımcılardan S. O. adında bir baş-ka kadın da ailesindeki erkek egemen yapının, toplumsal hayata katılımında giyeceği kıyafet üzerinde bile nasıl söz sa-hibi olduğunu anlatmaktadır. Katılımcının aşağıdaki sözle-ri diğer katılımcıların da anlattıklarını destekleyerek tespiti katkı sağlamaktadır:

Benim eşim içerde, benim özbe öz amcalarım, pantolon giydim birgün diye, Mesela özel bir yere gideceğimiz gün pantolon giy-dim. 'Aaa baksana! o...' hemen küfretmeye başlıyorlar, adımızı çıkartıyorlar. Çok değersiz bir insan değilim, ben de giyinmek istiyorum. Ellerinden gelse çuval giydirecekler bize. Yok şalvar yok etek.

Özetleyecek olursak, Roman toplumunda kadın bede-ni üzerinden kendini sürdüren hegemonik bir erkeklik durumunun söz konusu olduğu görülmektedir. Kadınlar yükledikleri aile sorumluluklarından kendilerine gerekli zamanı ayıramamaktadırlar. Roman erkekleri kendi kişi-sel bakımlarına özen gösterirken kadınların isteklerini ve tercihlerini sınırlayarak onların giyim kuşamları üzerinde baskıcı davranmaktadırlar. Roman kadını kendi toplumun-da kıyafeti üzerinden karşılaştığı baskıyı, topluma katılım nokasında da yine kıyafeti üzerinden ayrımcılığa uğrama ve dışlanma olarak yaşamaktadır. Kadın bedeni ve kıyafeti üzerinden hem Roman erkeklerinden hem de toplumdan hegemonik bir baskı görmektedir.

8.6. Toplumsal Faaliyetlere Katılma Konusunda Erkeğe Yüklenen Rol

İnsanlar çeşitli sosyal ilişki türleriyle birbirleriyle ileti-şim kurarak sosyalleşmektedirler. Toplumsal değerler, top-lumsal cinsiyet rolleri, sosyo-ekonomik durum ve kültürel yapı gibi etkenler bu ilişkilerin boyutlarını belirlemektedir. Roman kadınları yetersiz eğitim, çok küçük yaşta evlilik gibi sebeplerle düzenli bir işe sahip olamadıklarından ken-di toplumlarının dışına rahat çıkamamakta, bu sebeple de toplumla yeterli ilişki kuramamaktadırlar. Bu da kadını ev içine ya da evinin sokağına daha bağımlı hale getirmek-tedir. Araştırmada altın günü, ev oturması gibi kadınlar arasında sıklıkla gerçekleşen sosyalleşme yöntemlerinin Roman kadınları arasında yoğun olarak gerçekleşmediği görülmüştür. Araştırmanın katılımcısı çalışan ve ekonomik bir gelire sahip olan bazı Roman kadınları sosyalleşmek adına altın günü yapmışlar, fakat eşlerinin rızası olmadığı için altın günün yarıda kesmek zorunda kalmışlardır. Ka-tılımcı İ. K. yaşam biçimlerinin bu tür toplantılar yapmaya uygun olmadığını ve zaten eşinin de onaylamadığını aşağı-daki sözlerle anlatarak tespiti desteklemektedir:

Eşim razı gelmedi. O gün evdeki erkekleri, oğlan çocuklarını dı-

şarı kovalıyorsun. Saat kaçta kalkılacağı belli olmuyor, muhabbet oluyor. Çamaşırın olacak, ütün olacak bütün işlerin bir güne kaldığı için. Evin düzeni açısından benimkiler razı gelmedi. Ev de ayrı bir odan olur erkek çocuklarını ayrı bir odaya koyarsın tamam, benim iki tane odam var mecburen dışarı atıyordum çocukları.”

Katılımcının da ifadelerinden görüldüğü gibi Roman kadını hem tüm hafta ev temizliklerinde çalışmakta hem de kendi evinin tüm sorumluluklarını yerine getirmektedir. Kadın kendisi için arkadaşlarıyla sosyalleşecek, rahat bir nefes alacak bir zaman ayırmak istediğinde ise erkek tarafından engellenmektedir. Kadına yüklenen toplumsal cinsiyet ve kadından beklenen toplumsal cinsiyet rolleri gereği erkek egemen yapı kadının özel alanını da sınırlamaktadır.

Roman kadınların toplumla sosyalleşme adına katılım gösterdikleri diğer bir etkinlik de dini grupların ve cemaatlerin faaliyetlerine katılmak şeklinde gerçekleşmektedir. Kadın bu vesileyle evinden ve sokağından dışarıya çıkabilmektedir. Roman mahallelerinde bulunan dergah ve medrese isimli yerlerde kendileri gibi Roman olan kadınlarla birlikte çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Özellikle Menzil Cemaatinin Roman mahallelerinde romanlara özel çalışmaları bulunmaktadır (Akgül, 2021b, s. 216). Erkeklerin kadınları farklı türdeki sosyal ilişkilere katılmaları konusunda sınırlandırırken, bu tür dini grupların faaliyetlerine katılma konusunda teşvik ettikleri katılımcıların anlatımlarından anlaşılmaktadır. Araştırmanın katılımcılarından S. K. medresesine gittiği dini gurupla nasıl tanıştığını şöyle söylemektedir: “Eşim teşvik ediyordu beni medreseye gitmem konusunda. Zaten onun sayesinde dernekleri ile tanıştım ve medreseye başladım.”

Roman kadınların mahalle dışına çıkmasını sağlayan bir diğer olanak da çalışmak amacıyla çıkmalarıdır. Kadınlar, kendi topluluklarının baskısından kurtulmak ve dış toplumdan gelebilecek tehlikelere karşı kendilerini koruyabilmek için genellikle tek başlarına mahallenin dışına çıkmamaya özen gösterirler. İşlerine genellikle toplu olarak gidip gelmekte ve mahalle dışına birlikte çıkmayı tercih etmektedirler. Böylece kendilerine karşı oluşabilecek damgalanmanın toplumsal baskısından ve erkeklerin kendilerine kötü gözle bakmasından kurtularak mahalle dışında da birbirlerine destek olmaktadır. Toplumsal yaşamda pazarda, sokakta, yollarda, trafik ışıklarında veya herhangi bir yerde Roman kadınlarının ikiye, üçerli gruplar halinde bulunmasının gerçeği aslında bundan ibarettir. Katılımcılardan B. S. mahalle dışına tek başına çıkmanın toplumlarında hoş karşılanmadığını, erkekler tarafından kendilerine bu konuda baskı yapıldığını dile getirdiği sözleri kadınların ataerkil yapının baskısı altında kaldığını açıkça gözler önüne sermektedir: Tek tek gitmeniz hemen adınızı çıkartıyorlar. ‘Aaa bu gitti! o... oldu’ Öyle işte. Ben işte o yüzden tek bir yere gidemem yani. Erkekler bunu çok yapıyor. Erkeklerimiz daha kötü. Başka bir katılımcı N. Y. da eşinin üzerinde kurduğu baskıdan dolayı yaşadıklarını araştırmamız için bizimle paylaştığı şu sözler Roman kadının üzerindeki ataerkil baskıyı açıkça göstermektedir: “Beni çok kıskanırdı. Yani ben çarşıya

bile giderken ‘Sağ sola bakmayacaksın, önüne bakacaksın. Kafanı yerden kaldırmayacaksın,’ derdi bana, ahh ne çektim ben. Komşuya, anneme bile giderken izin alır da giderim. İzin almadan başıboş gidemem.” Toplumda Roman etnik kimliğine karşı duyulan önyargılar, damgalama ve dışlama nedeniyle Roman kadın ve erkeğin görünmez, adı konulmamış bir baskıyla yaşadığı görülmektedir.

Kısacası, Roman kadını da Roman erkeği de ataerkil sistemin baskısı altında yaşamlarını sürdürmektedirler. Mahalle baskısı ve geleneksel kültürel yapı bu koşulların oluşması için ortam yaratmaktadır. Kadınların özel ve kamusal alanı evi ve sokağı arasında sınırlandırılmışken, erkek kendisinden beklenen toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadını bu sınırlar içinde baskı altında tutmaktadır. Toplumsal damgalanma ve dışlanma da kadın ve erkeğin üzerindeki bu baskıyı arttırmaktadır.

9. SONUÇ

Toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden gelişen literatürden yola çıkarak İzmir’de yaşayan Roman kadınların bakış açısından, onların algılarıyla erkeklik olgusunu analiz etmeye odaklanan bu çalışma, Bergama, Karşıyaka ve Konak ilçelerinden hareketle İzmir’deki Roman kadının gözünden Roman erkeğini araştırma konusu edinmiştir. Roman toplumunun geleneksel yapısı ve kapalı yaşam biçimleri toplumsal cinsiyet rollerinin korunmasını ve sürdürülmesini sağlamaktadır. Toplumsal cinsiyet baskısı ve ataerkil baskının yanında Roman kadını ve Roman erkeği her yerde damgalanmış bir kimlik olan Roman kimliklerinin de baskısı altında toplumsal hayata katılmaya çalışmaktadır. Aynı türden baskılar aile içi ilişkilerde de kendini sürdürmektedir. Ailede bulunan yaşlılar da ataerkil geleneksel yapının sürdürülmesini sağlamaktadır.

Özetleyecek olursak, Roman kadının kendi toplumu ve ailesi içinde ekonomik anlamda bir koruyucu görevinde bulunması, kadının güçlü bir konuma erişmesini sağlamaktadır. Kadın bu gücüne rağmen toplumsal cinsiyet rollerinin kendisine yüklediği sorumluluklar nedeniyle Roman erkeği tarafından baskı altında tutulmaktadır. Aynı toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil baskı Roman erkeğini de eril hegemonik sistemi sürdürmeye zorlamaktadır. Düşük eğitim seviyesi, sosyal ve maddi imkânsızlık, iş imkanları ve kaynaklara ulaşmada yetersizlik, kalabalık aile yapısı, içe kapalı toplumsal yaşam biçimi de toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil baskının üstüne eklenince Roman kadını ve Roman erkeği için aşılması gereken duvarlar oldukça yüksektir. Eğitim seviyesinin yükselmesi, düzenli ve güvenceli iş imkanlarının kazanılması, erken yaşta evlilik ve çocuk sahibi olma sorununun çözümü bulunması, kapalı toplum yapısından çıkarak toplumla entegre yaşam mekanlarına ulaşılması gibi konularda kat edilecek yollar ile Roman toplumunda kadın ve erkeğe yüklenen toplumsal rollerin ve geleneksel baskının azalacağı düşünülmektedir.

Etik: Bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir etik sorun bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics: There are no ethical issues with the publication of this manuscript.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Akgül, F. İ. (2021a). *Roman kadını, çoklu kimlik kesişiminde ezilenler*. Orion Akademi.
- Akgül, F. İ. (2021b). *Roman kadınlarında toplumsal cinsiyet ve katılım* (Tez No. 664036) [Doktora tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aksu, B. (2006). İzmit Romanlarının sosyo-ekonomik ve aile yapısının Kocaeli kent kültüründeki yeri. I. Altun (Ed.), *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu* içinde (ss. 35-63).
- Altınay, A. G. (2004). *The myth of the military nation militarism, gender, and education in Turkey*. Palgrave Macmillan. [CrossRef]
- Apay, S. E., & Özer, B. U. (2020). Atasözleri ve deyimlerde toplumsal cinsiyet imgesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(72), 1120-1130.
- Arık, E. (2016). Erkeklik çalışmaları. F. Saygılıgil (Ed.), *Toplumsal cinsiyet tartışmaları* içinde (ss. 239-244). Dipnot Yayınları.
- Aşkın, U. (2011). *Küreselleşme sürecinde Türkiye’de yaşayan romanların sosyo-ekonomik durumları ve beklentileri: İzmir ili örneğinde bir alan araştırması* (Tez No. 274169) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aşkın, U. (2012). Çingeneler ve sosyal politika – 2: Sosyo-ekonomik alt yapı. *Çalışma Ortamı Dergisi*, (121), 14-18. [CrossRef]
- Aydın, K., Çaha, Ö., Uzunöz, M., & Yılmaz, E. (2019). *Türkiye’de Romanlar: Bir kimlik ekonomisi* (Proje No. TO-VAG 116R050). TÜBİTAK. [CrossRef]
- Aydoğdu, H. (2004). Modern kimlikte öznenin ölümü. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), 115-147. [CrossRef]
- Berktaş, F., & Kerestecioğlu, İ. Ö. (2004). *Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde kadının konumu: Kazanımlar, sorunlar ve umutlar*. Ka-Der.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal cinsiyet: Bize yüklenen roller* (K. Ay, Çev.). Kadav Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1999)
- Bilgin N. (1999). *Kolektif kimlik*. Sistem Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril tahakküm* (B. Yılmaz, Çev.). Bağlam Yayıncılık. (Orijinal eserin yayım tarihi 1998)
- Boylu, A. A., & Paçacıoğlu, B. (2016). Yaşam kalitesi ve göstergeleri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15). 137-150.
- Bozkurt, T. (2004). *Poşalar örneğinde, etnisite ve toplumsal cinsiyet ilişkisi* (Tez No. 144320) [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Brod, H. (1987). *The making of masculinities: The new men’s studies*. Routledge.
- Brodie, B., Cowling, E., & Nissen, N. (2011). *Katılımı anlamak: Bir literatür taraması* (A. T. Esen, Çev.). TEPAV. (Orijinal eserin yayım tarihi 2009)
- Butler, J. (2014a). *Bela bedenler* (C. Çakırlar & Z. Talay, Çev.). Pinhan Yayıncılık. (Orijinal eserin yayım tarihi 1993)
- Butler, J. (2014b). *Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi* (B. Ertür, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1990)
- Carrigan, T., Connell, B., & Lee, J. (1985). Towards a new sociology of masculinity. *Theory and Society*, 14(5), 551-604. [CrossRef]
- Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve farklılık: Siyasetin açmazlarına dair demokratik çözüm önerileri*. (F. Lekeşizalın, Çev.). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1991)
- Çağırkan, B. (2018). Kimlik ögesi olarak erkeklik kavramı ve postmodern toplumlarda farklı erkeklik algıları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 93-105. [CrossRef]
- Çetin, E. (2014). Çankırı Poşalarında sosyal ve dini hayat. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 85-102. [CrossRef]
- De Beauvoir, S. (1993). *Kadın “ikinci cins I” genç kızlık çağı* (B. Onaran, Çev.). Payel Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1949)
- Demirtaş, A. (2003). Sosyal kimlik kuramı, temel kavram ve varsayımlar. *İletişim Araştırmaları*, 1(1), 123-144. [CrossRef]
- Diktaş, A., Deniz A. Ç., & Balcıoğlu, M. (2016). Uşak’ta yaşayan Romanların Türk eğitim sistemi içerisinde yaşadıkları problemler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 1121-1142. [CrossRef]
- Duby, G., & Perrot, M. (2005). *Kadınların tarihi: Ana tanrıçalardan Hıristiyan azizelere*: Cilt 1. (A. Fethi, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1992)
- Eğitim olmazsa olmaz. (2020, 17 Ağustos). *Roman Gazetesi*.

- Farrell, W. (1975). *The liberated man*. Bantam Books.
- Fasteau, M. F. (1974). *The male machine*. McGraw-Hill.
- Fırat, M., & İlhan, S. (2019). Çingenerde yoksulluk ve sosyal dışlanma: Malatya örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 265–277. [CrossRef]
- Fidan, F., & Yeşil, Y. (2018). Nedenleri ve sonuçları itibarıyla başlık parası: Başlık parasıyla evlenen kadınlar üzerine bir araştırma. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 8(1), 151-164. [CrossRef]
- Foucault, M. (2003). İktidarın gözü. (I. Ergüden, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Goffman, E. (2014). Damga: Örselenmiş kimliğin idare edişi üzerine notlar. (L. Ünsaldı, Çev.). Heretik Yayıncılık. (Orijinal eserin yayım tarihi 1963)
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Çev.). Kırmızı Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1986)
- Gökçe, D. (2015). Romanların konut sorunsalı: Zorunlu tercih. *Mimarlık Dergisi*, (385), 71-75. [CrossRef]
- İlk Roman kadın derneği Konak'ta açıldı. (2017, 8 Mart). *Haber Ekspres*. [CrossRef]
- İskan Kanunu (1934, Haziran 21). *Resmi Gazete* (Sayı 2733). [CrossRef]
- İzmir Romanlar Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği. (2013). *İzmir Romanlar Derneği sorun başlıkları raporu*. [CrossRef]
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender & Society*, 2(3), 274-290. [CrossRef]
- Karan, U. (2017). Görmezlikten gelinen eşitsizlik: Türkiye'de Romanların barınma ve eğitim hakkına erişimi. Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, Sıfır Ayrımcılık Derneği. [CrossRef]
- Karlıdağ, M., & Marsh, A. (2008). Türkiye'deki çingene toplumu ve çingene kimliği üzerine bir yazın taraması. E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, & S. Gökçen (Eds.), *Biz buradayız: Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi* içinde (ss. 137-150). Edirne Roman Derneği. [CrossRef]
- Kılıç, K. (2017). "Tenekeden" öğrenen modernizm: İzmir Ege mahallesi sosyal konutları. *Mimarlık Dergisi*, (395), 74-79. [CrossRef]
- Kimmel, M. S. (Ed.). (1987a). Changing men: New directions in research on men and masculinity. Sage Publications.
- Kimmel, M. S. (1987b). *Rethinking 'masculinity': New directions in research*. M. S. Kimmel (Ed.), *Changing men: New directions in research on men and masculinity* içinde (ss. 9-24). Sage Publications.
- Kolukırık, S. (2006). Sosyolojik perspektiften Türk(İye) Çingeneri: İzmir Çingeneri üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası İnsani Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-24. [CrossRef]
- Kolukırık, S. (2019). Türkiye'de Rom, Dom ve Lom gruplarının genel görünümü. *Türkiyat Araştırmaları*, (8), 145-154. [CrossRef]
- Maalouf, A. (2017). Ölümçül kimlikler (A. Bora, Çev.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1998)
- Mischek, U. (2006). Mahalle identity: Roman (Gypsy) identity under urban conditions. A. Marsh & E. Strand (Eds.), *Gypsies and the problem of identities, contextual, constructed and contested*, (Transactions 17) içinde (ss. 57-162). Swedish Research Institute.
- Mitchell, J. (1971). *Women's estate*. Penguin.
- Neuman, W. L. (2012). Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar (S. Özge, Çev.). Yayıncıdan Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1994)
- Özdemir, C. (2001). Kimlik ve söylem. *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 107-122. [CrossRef]
- Özküraplı, İ. (2016). Queer teori. F. Saygılıgil (Ed.), *Toplumsal cinsiyet tartışmaları* içinde (ss. 213-229). Dipnot Yayınları.
- Polat, M., Köseoğlu, Ö., Çağlar, S., Topaloğlu, Ş., Baran, C., & Gökçen, C. (2019, Aralık 14). İstanbul Roman çalıştay ön hazırlık raporu. İstanbul Planlama Ajansı. [CrossRef]
- Roman kızını eğiten kazanır. (2020, 16 Temmuz). *Roman Gazetesi*.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkansız iktidar, ailede, piyasada ve sokakta erkekler*. Metis Yayıncılık.
- Sarup, M. (1996). *Identity, culture and the post-modern world*. The University of Georgia Press.
- Saygılıgil, F. (2016). *Toplumsal cinsiyet tartışmaları*. Dipnot Yayınları.
- Selek, P. (2008). *Sürüne sürüne erkek olmak*. İletişim Yayınları.
- Sıfır Ayrımcılık Derneği. (2014). Avrupa konseyi romanlar ve gezginler birimi avrupa ülkelerinde roman nüfusunun karşılaştırmalı sunumu. [CrossRef]
- Sönmez, B. (2020, 4 Ağustos). Yıkılan aile değil ailedeki eril hegemonya. *Gazete Duvar*. [CrossRef]
- Sütçüoğlu, B. (2009). Türkiye'de ulusal kimliğin tanımını değiştirme çabası: Devlet katında Nazım Hikmet'in değişen imgesi. G. Pultar (Ed.), *Kimlikler lütfen* içinde (ss. 273-288). ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39. [CrossRef]
- Taylan, H. H. (2016). Sakarya Roman ailelerinde erken evlilik araştırması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (52), 221-228. [CrossRef]
- Tok, H. (2020, 26 Ocak). Roman kadınların yükü ağır. *Evrensel*. [CrossRef]
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe sözlük*. Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Uçan, G. (2012). Postmodern erkeklik. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 262-271. [CrossRef]
- Uçum, Ö. (2008). *Kocaeli çingenerinde evlenme geleneği* (Tez No. 229483) [Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Uştuk, O. (2019). *Emek pazarı ve kimliklenme ilişkisi: İzmir Urla Stra mahallesi Romanları örneği* (Tez No. 552076) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim

- Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yağlıdere, A. (2007). *Kentsel Mekanların Kullanımında Sosyal Kategori Olarak Romanlar (Konak İlçe Belediyesi-Ege Mahallesi Örnekleme)* (Tez No. 215738) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yaşar, Ö. (2017). Eğitimsizlik sarmalının kısır döngüsündeki Roman çocukların eğitimi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 4(12), 1241-1253. [\[CrossRef\]](#)
- Yılmaz, A., (2018). Göç ve kent: Göç olgusuna kozmopolitan bir bakış. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 103-109. [\[CrossRef\]](#)